

ΔΙΑΤΟΜΕΑΚΟ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ

«*ΝΕΟΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ-ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ*»

ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ & ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

**ΣΧΟΛΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ
ΚΑΙ ΕΝΔΥΜΑΤΟΛΟΓΙΚΗ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑ
ΣΤΗ ΝΑΥΠΑΚΤΙΑ
(Αρχές 20^{ου} αιώνα-Μεταπολίτευση)**

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗ

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ
ΜΑΡΙΝΑ ΒΡΕΛΛΗ-ΖΑΧΟΥ**

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2016

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗ

**ΣΧΟΛΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ
ΚΑΙ ΕΝΔΥΜΑΤΟΛΟΓΙΚΗ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑ
ΣΤΗ ΝΑΥΠΑΚΤΙΑ
(Αρχές 20^{ου} αιώνα-Μεταπολίτευση)**

Τριμελής Επιτροπή

Ελένη Σιάνου-Κύργιου

Νικόλαος Αναστασόπουλος

Μαρίνα Βρέλλη-Ζάχου (Επιβλέπουσα Καθηγήτρια)

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	7
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	9
ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ: ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ (19ος-20ος αιώνας), Σύντομη Επισκόπηση	24
ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ: ΝΑΥΠΑΚΤΙΑ	50
1) Ναύπακτος (πόλη)	
2) Οικονομική και Κοινωνική ζωή	
3) Ορεινή Ναυπακτία	
ΤΡΙΤΟ ΜΕΡΟΣ: ΣΧΟΛΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΚΑΙ ΕΝΔΥΜΑΤΟΛΟΓΙΚΗ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑ ΣΤΗ ΝΑΥΠΑΚΤΙΑ(αρχές 20ου αιώνα-Μεταπολίτευση)	62
I. Αρχές 20^{ου} αιώνα και Μεσοπόλεμος	62
1) ΝΑΥΠΑΚΤΟΣ(πόλη).....	63
2) ΟΡΕΙΝΗ ΝΑΥΠΑΚΤΙΑ.....	90
II. 1940/41-1950: Τα χρόνια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και του Εμφυλίου Πολέμου	103
1) ΝΑΥΠΑΚΤΟΣ(πόλη).....	104
2) ΟΡΕΙΝΗ ΝΑΥΠΑΚΤΙΑ.....	118
III. 1950-1982: Μεταπολεμικά χρόνια – Δικτατορία του 1967 -- Μεταπολίτευση	128
1) ΝΑΥΠΑΚΤΟΣ(πόλη).....	129
2) ΟΡΕΙΝΗ ΝΑΥΠΑΚΤΙΑ.....	171
IV. Γυμναστικές επιδείξεις	195
1) ΝΑΥΠΑΚΤΟΣ(πόλη).....	195
2) ΟΡΕΙΝΗ ΝΑΥΠΑΚΤΙΑ.....	217
V. Μαρτυρίες για την κατάργηση της μαθητικής ποδιάς. Οι διστάμενες απόψεις.	226
ΕΠΙΛΟΓΙΚΕΣ ΣΚΕΨΕΙΣ	232
ΠΑΗΡΟΦΟΡΗΤΕΣ	237
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	242
ΑΠΟΜΑΓΝΗΤΟΦΩΝΗΜΕΝΗ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ: της μοδίστρας Ειρήνης Κότσαλου-Χριστοπούλου	250

*Στη Μνήμη της **Μητέρας** μου
Κανέλλας Καρκαβίτσα-Κοντογιάννη*

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η ερευνητική και μελετητική εργασία μου για τη σχολική ενδυματολογική εικόνα της Ναυπακτίας κατά τον εικοστό αιώνα άρχισε το καλοκαίρι του 2012 και διήρκησε έως τον Αύγουστο του 2015 στο πλαίσιο του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών «*Νεότερη και Σύγχρονη Ελληνική Κοινωνία: Ιστορία-Λαϊκός Πολιτισμός*» της Φιλοσοφικής Σχολής Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Τμήματος Ιωαννίνων.

Η συγγραφή του κειμένου ολοκληρώθηκε με την επιστημονική επίβλεψη της κ. Μαρίνας Βρέλλη - Ζάχου, καθηγήτριας Λαογραφίας, στην οποία οφείλω θερμές ευχαριστίες για την πολύπλευρη επιστημονική βοήθεια που μου πρόσφερε κατά τη διάρκεια της έρευνας και κατά τη συγγραφή της εργασίας μου με γόνιμες και καθοριστικές παρατηρήσεις, που συνέβαλαν στην ανάπτυξη των προβληματισμών μου. Την ευχαριστώ όμως ακόμη και για την ηθική στήριξη και συμπαράσταση που απλόχερα χαρίζει σε όλους τους φοιτητές της, με ένα «νοιάξιμο» που μόνο με αυτό της μάνας προς τα παιδιά της μπορεί να συγκριθεί.

Θερμές ευχαριστίες και ευγνωμοσύνη οφείλω επίσης στα αξιότιμα μέλη της εξεταστικής επιτροπής της εργασίας μου, στην κ. Ελένη Σιάνου - Κύργιου, καθηγήτρια Κοινωνιολογίας της Εκπαίδευσης, και στον κ. Νικόλαο Αναστασόπουλο, επίκουρο καθηγητή της Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας, για τις πολύτιμες συμβουλές τους πάνω σε καίρια ζητήματα που άπτονται της επιστημονικής ειδικότητάς τους, καθώς και γιατί αφιέρωσαν χρόνο και edιάβασαν με προθυμία την εργασία μου κάνοντας χρήσιμες διορθώσεις και παρατηρήσεις πριν την ολοκλήρωσή της.

Εγκάρδιες εξάλλου ευχαριστίες οφείλω στους «πρωταγωνιστές» της εργασίας μου, που δεν είναι άλλοι από τους σεβαστούς πληροφορητές και πληροφορητρίες μου, οι μαρτυρίες των οποίων συνέθεσαν «κομμάτι-κομμάτι» το «παζλ» της έρευνας. Ειλικρινείς ευχαριστίες οφείλω και σε όλους όσους με χαρά μου διέθεσαν (και μου επέτρεψαν να ανατυπώσω και να παραθέσω στην εργασία μου) φωτογραφίες από τις προσωπικές τους συλλογές, ώστε να εμπλουτίσω εικαστικά και, κυρίως, να υποστηρίξω τεκμηριωτικά τη μελέτη μου.

Θα ήταν παράλειψή μου να μην απευθύνω τις ευχαριστίες μου και σε όλους όσους με βοήθησαν ποικιλότροπα στα στάδια της ερευνητικής διαδικασίας και της συγγραφής της εργασίας μου, και ιδιαίτερα, στον κ. Γεώργιο Κ. Ζάχο, διευθυντή της Βιβλιοθήκης του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, που με συμβούλεψε πρόθυμα κατά τις βιβλιογραφικές αναζητήσεις μου, στο πάντα εξυπηρετικό προσωπικό της Βιβλιοθήκης του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, καθώς και στον κ.

Ιωάννη Χαλάτση, διευθνή της Παπαχαλαλάμπειου Δημόσιας Κεντρικής Βιβλιοθήκης Ναυπάκτου για τους ίδιους λόγους.

Ένα ξεχωριστό ευχαριστώ χρωστώ στον Πατέρα μου, Κωνσταντίνο Κοντογιάννη, ο οποίος μου συμπαραστάθηκε ηθικά και υλικά σε όλη τη διάρκεια των προπτυχιακών και των μεταπτυχιακών σπουδών μου. Όντας κι ο ίδιος εκπαιδευτικός, υπήρξε συνοδοιπόρος μου σε όλο αυτό το εγχείρημα αλλά και χρήσιμος πληροφορητής μου σε ό, τι και αν χρειάστηκα.

Last but not least, ευχαριστώ και όλους εκείνους τους ανθρώπους στη ζωή μου που είχα και έχω στο πλάι μου, στα εύκολα και στα δύσκολα, σταθερά και με μοναδικό τρόπο ο καθένας τους.

Την εργασία μου την αφιερώνω στη Μνήμη της Μητέρας μου, γιατί το ξαφνικό «ταξίδι» της, η αξεπέραστη μέχρι σήμερα απώλειά της, υπήρξε η κύρια αιτία και η αφορμή για την οποία αποφάσισα να ξεκινήσω τις μεταπτυχιακές σπουδές μου. Με την απουσία της, αλλά και την «πανταχού» παρουσία της υπήρξε η έμπνευσή μου και το στήριγμά μου. Κάθε ώρα και κάθε στιγμή.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

I. Η μελέτη του ενδύματος

Η ένδυση¹, ένας από τους τρεις βασικούς τομείς του υλικού βίου² μαζί με την κατοικία και τη (δια)τροφή³, προσήλκυσε το επιστημονικό ενδιαφέρον στη διάρκεια του 20ού αι. από πολλές πλευρές, με αποτέλεσμα να διαμορφωθεί ένας αυτόνομος επιστημονικός κλάδος, αυτός της «Ενδυματολογίας», ο οποίος μελετά τα ενδύματα από «ιστορική, ψυχολογική, κοινωνιολογική, γεωγραφική και κατασκευαστική σκοπιά»⁴, ερμηνεύοντας την πολυδιάστατη και πολυσήμαντη, άρρηκτα δεμένη με τον άνθρωπο, παρουσία τους σε όλες τις εποχές, από την προϊστορική αρχαιότητα μέχρι σήμερα⁵.

Η ένδυση ικανοποίησε την υποσυνείδητη επιθυμία του ανθρώπου για αυτοδιακόσμηση και καλλωπισμό προκειμένου να έλξει το αντίθετο φύλο, και μάλιστα η εξέλιξη της ένδυσης στο δυτικό κόσμο υποστήριξε ιδιαίτερα τον ενδυματολογικό διαχωρισμό με βάση το φύλο, στο πλαίσιο και της παράλληλης εξέλιξης των σχέσεων (των διαφορών και των συγκρούσεων των ρόλων) των δύο φύλων⁶.

¹ Σύμφωνα με τον ορισμό που δίνει η Ιωάννα Παπαντωνίου, *Η Ελληνική ενδυμασία, Από την αρχαιότητα ως τις αρχές του 20^{ου} αιώνα*, Εμπορική Τράπεζα της Ελλάδος, Αθήνα 2000: «Ένδυμα είναι καθετί με το οποίο σκεπάζουμε το σώμα, ενώ ενδυμασία το σύνολο των εξωτερικών κυρίως ενδυμάτων».

² Σύμφωνα με Μ. Γ. Μερακλή, *Λαογραφικά ζητήματα*, Χ. Μπούρα, Αθήνα 1989, σ. 19: «Ο υλικός βίος αποτελεί πεδίο έρευνας για την επιστήμη της Λαογραφίας ήδη από τις αρχές δημιουργίας και ανάπτυξης της επιστήμης, με αρχικό σκοπό την περιγραφή των προϊόντων αυτού. Με τους τρεις βασικούς τομείς του(κατοικία, διατροφή και ενδυμασία) να καλύπτουν το σύνολο της μεταποιητικής δραστηριότητας του ανθρώπου, η έρευνά του σύντομα στράφηκε, εκτός της μελέτης της χρησιμότητάς του, στην ανάλυση των σχέσεων οι οποίες αναπτύσσονται ανάμεσα στα υλικά αντικείμενα και τους χρήστες τους, καθώς και η τοποθέτησή τους στον ιστορικό χρόνο που τα γέννησε, κατανοώντας και ερμηνεύοντάς τα ως πολιτισμικά τεκμήρια ενός συγκεκριμένου πολιτισμού και εποχής». Σχετικά με τον υλικό πολιτισμό βλ. επίσης του ίδιου «Η μελέτη του υλικού πολιτισμού. Μια όχι άσκοπη αναδρομή», *Λαογραφία*, 35(1987-1989), σ. 93-103.

³ Μ. Γ. Μερακλής, *Ελληνική λαογραφία: Κοινωνική συγκρότηση, Ήθη και έθιμα, Λαϊκή τέχνη*, Αθήνα 2009, σ. 287.

⁴ Παπαντωνίου, *ό.π.*, σ. 10.

⁵ Μαρίνα Βρέλλη-Ζάχου, *Η ενδυμασία στη Ζάκυνθο μετά την ένωση(1864-1910). Συμβολή στη μελέτη της ιστορικότητας και κοινωνιολογίας του ενδύματος*, Ίδρυμα Αγγ. Χατζημιχάλη, Αθήνα 2003, βλ. Εισαγωγή εργασίας σ. 13-33.

⁶ Βρέλλη-Ζάχου, *ό.π.*, Κεφάλαιο “Η ερωτική, κοινωνική και αισθητική διάσταση του ενδύματος(Σύντομη ιστορική επισκόπηση)”, σ. 55-61.

Η ενδυμασία γενικά έχει σαφή κοινωνική λειτουργία⁷. Τα άτομα, μέσω της ένδυσης, δηλώνουν τη θέση τους στο κοινωνικό σύστημα μιας δεδομένης περιόδου⁸ και μέσω αυτής (ως ορατό τρόπο της κοινωνικής συμπεριφοράς τους) «απαντούν» στις προσδοκίες του κοινωνικού περιβάλλοντος και εντάσσονται σε αυτό⁹ ή απομονώνονται.

Ο τρόπος που επιλέγουμε να ντύσουμε το σώμα μας κάθε άλλο παρά τυχαίο και ασήμαντο γεγονός θα μπορούσε να χαρακτηριστεί¹⁰.

Στις αρχαίες κοινωνίες και στους πρωτόγονους λαούς, τόσο το επίσημο όσο και το καθημερινό ένδυμα «αποτελούσε ιδιαίτερα σημαντικό μέρος του ανθρώπου που το φορούσε. Συμμετείχε στην ουσία του ανθρώπου που έντυνε και εμποτιζόταν από αυτή»¹¹.

Πολύ περισσότερο στις σύνθετες, αστικές κατεξοχήν, σημερινές κοινωνίες, το ένδυμα αποτελεί ουσιώδες στοιχείο της προσωπικότητας και του γενικότερου στυλ ενός ανθρώπου και ισχυρότατο μέσο επικοινωνίας¹². Αποκαλύπτει σημαντικές πτυχές της υπόστασής μας, της δημόσιας και της ιδιωτικής, εκφράζει τον τρόπο που «θέλουμε να μας βλέπουν -οι άλλοι και τα δικά μας μάτια»¹³. Αποτελεί μέρος του εαυτού μας, της ουσίας μας, της προβολής μας προς τα έξω, είναι αυτό που μας διαφοροποιεί, είναι η δική μας επιλογή στον τρόπο που θέλουμε να μας βλέπουν οι άλλοι, είναι ο τρόπος που επικοινωνούμε¹⁴.

Το σύνολο της εξωτερικής μας εμφάνισης (ένδυση, κόμμωση, κι ακόμη στάση του

⁷ Βρέλλη-Ζάχου, *ό.π.*, σ. 19-20.

⁸ Βρέλλη-Ζάχου, *ό.π.*, σ. 62.

⁹ Κωνσταντίνα Μπάδα-Τσομώκου, *Ενδυματολογικοί κώδικες της παιδικής-νεανικής ηλικίας. Το κοινωνικο-ιστορικό τους ισοδύναμο*, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα 1993, σ. 15.

¹⁰ Όπως χαρακτηριστικά γράφει και ο Ε. Π. Παπανούτσος στο έργο του *Πρακτική Φιλοσοφία*, στο σχετικό Κεφάλαιο «Ο άνθρωπος και το φόρεμα», σ. 206: «*Το φόρεμα (ανθρώπινη επινόηση και φροντίδα) ως προστασία και στολισμός αποτελείώνει και επισφραγίζει το «πρόσωπό» μας, το συμπληρώνει και το παρουσιάζει. Το πώς ντύνομε το σώμα μας (από τη κεφαλή έως τα πόδια), με τι υλικά και με ποιον τρόπο, δεν είναι καθόλου ασήμαντο και τυχαίο για την υπόστασή μας, τη «δημόσια» και την «ιδιωτική»*».

¹¹ Παπανούτσος, *ό. π.*, Δωδώνη, Αθήνα 1984, σ. 206.

¹² Για τη μελέτη της ενδυμασίας ως μέσου μετάδοσης μηνυμάτων βλ. Μαρίνα Βρέλλη-Ζάχου, «Χορός και ένδυμα: παράδοση και αναπαράσταση», στο συλλογικό τόμο *Χορός και Κοινωνία*, Πνευματικό Κέντρο Δήμου Κόνιτσας, Κόνιτσα 1994, σ. 102-106.

¹³ *Ο.π.*, σ. 206-207.

¹⁴ Όπως χαρακτηριστικά γράφει και ο Umberto Eco: «*Μιλώ με τα ρούχα μου*», στο έργο του *Social Life as a Sign System*, 1973.

σώματος, περπάτημα, κ.ά.), αποτελεί «*συνάρτηση της εσωτερικής μας δομής*»¹⁵. Μέσω αυτού μεταβιβάζεται ένα ολόκληρο πεδίο μηνυμάτων, όπως η τάξη και η κοινωνική θέση, η ελκυστικότητα και η εικόνα που έχει ο καθένας για τον εαυτό του¹⁶. Ακόμα και σε περίπτωση κάποιας μεταβολής, στη δημόσια ή στην ιδιωτική ζωή του ανθρώπου, η αλλαγή αυτή θα σημειωθεί και στην αμφίεσή του, χωρίς κάποια συνειδητή επιδίωξη, αλλά ως μία εσωτερική παρόρμηση.

Το ένδυμα δεν είναι μόνο ύλη. Δεν είναι μόνο ένα σχήμα. Είναι ένας ολόκληρος κόσμος αξιών, νοοτροπιών και τρόπων ζωής που εκφράζονται μέσα από την υλική υπόσταση και τα σχήματα, τη μορφολογία.

Η μελέτη του ενδύματος αποτέλεσε σημαντικό θέμα έρευνας της επιστήμης της Λαογραφίας στη διάρκεια της ανάπτυξής της κατά τον 20ο αιώνα και μέχρι σήμερα στο πλαίσιο της μελέτης του υλικού παραδοσιακού πολιτισμού. Κατά τα προπολεμικά χρόνια ωστόσο τα ενδυματολογικά ζητήματα απασχόλησαν, κατεξοχήν, μη ακαδημαϊκούς λαογράφους. Κορυφαία όλων υπήρξε η Αγγελική Χατζημιχάλη, που άφησε πίσω της ένα πλούσιο ερευνητικό, διασωστικό, μελετητικό και συγγραφικό έργο, το οποίο κατ' εξοχήν ανέδειξε ζητήματα μελέτης των τοπικών ενδυμασιών¹⁷. Πολύ αργότερα, στα μέσα της δεκαετίας του 1960, έχουμε την πρώτη ακαδημαϊκή διδακτορική διατριβή με θέμα συναφές προς το ένδυμα: αυτήν της Άλκης Κυριακίδου - Νέστορος, με θέμα τα *Υφαντά της Μακεδονίας και της Θράκης*¹⁸.

Από τα μέσα της δεκαετίας του 1970 και μέχρι σήμερα τη μελέτη του ενδύματος στον ελλαδικό χώρο καλλιεργεί, σε εξωπανεπιστημιακό επίπεδο, κυρίως η Ιωάννα Παπαντωνίου (διακεκριμένη ενδυματολόγος του θεάτρου, ιδρύτρια και πρόεδρος του Πελοποννησιακού Λαογραφικού Ιδρύματος, Π.Λ.Ι.), με γνωστό και διεθνώς πλούσιο διασωστικό και συγγραφικό έργο¹⁹.

Όμως, ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του 1970, το θέμα «ένδυμα» συμπεριέλαβε στις

¹⁵ Παπανούτσος, *ό.π.*, σ. 207.

¹⁶ Dick Hebdige, *Υπό-κουλτούρα: το νόημα του στυλ*, μετ. Έφη Καλλιφατίδη, *Γνώση*, Τρίτη Έκδοση, 1988, σ. 137.

¹⁷ Δημήτρης Λαζογιώργος-Ελληνικός, *Αγγελική Χατζημιχάλη: η ελληνίδα που φώτισε το έθνος*, Πνευματικό Κέντρο Δήμου Ιωαννίνων, Αθήνα 2000.

¹⁸ Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος, *Τα υφαντά της Μακεδονίας και της Θράκης*, Εθνικός Οργανισμός Ελληνικής Χειροτεχνίας, Αθήνα 1965.

¹⁹ Βλ. ενδεικτικά Ιωάννα Παπαντωνίου, *Η Ελληνική ενδυμασία, Από την αρχαιότητα ως τις αρχές του 20^{ου} αιώνα*, Εμπορική Τράπεζα της Ελλάδος, Αθήνα 2000, της ίδιας *Ελληνικές φορεσιές*, Ιωάννινα 1973, Πελοποννησιακό Λαογραφικό Ίδρυμα, Ναύπλιο 1981 και της ίδιας *Μακεδονικές φορεσιές*, Πελοποννησιακό Λαογραφικό Ίδρυμα, Ναύπλιο 1992.

παραδόσεις του για τη *Λαϊκή Τέχνη* -για πρώτη φορά στον ακαδημαϊκό κόσμο- ο καθηγητής της Λαογραφίας στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων (σήμερα ομότιμος καθηγητής) Μιχάλης Γ. Μερρακλής²⁰, ο οποίος εν συνεχεία, αφενός, επέβλεψε διδακτορικές και επί υφηγεσία διατριβές με θέμα το «ένδυμα» στις ποικίλες εκφάνσεις του²¹ και, αφετέρου, προέτρεψε επιστημονικούς βοηθούς και συνεργάτες του να διδάξουν ως αυτοδύναμο το επιστημονικό αντικείμενο της «Ενδυματολογίας», στο πλαίσιο της εξέτασης του λαϊκού υλικού πολιτισμού²². Το θέμα «ένδυμα» διδάσκεται συστηματικά μέχρι σήμερα στον Τομέα Λαογραφίας του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων σε προπτυχιακό επίπεδο, και τα τελευταία δέκα χρόνια (2005 κ.ε.) και σε μεταπτυχιακό επίπεδο.

Σε όλη αυτή τη μακρά περίοδο των τεσσάρων σχεδόν δεκαετιών τα ενδυματολογικά μαθήματα διδάχθηκαν (και εξακολουθούν να διδάσκονται) από τη Μαρίνα Βρέλλη – Ζάχου, η οποία στη διδασκόμενη ύλη των μαθημάτων της (σε προπτυχιακό και σε μεταπτυχιακό επίπεδο) συμπεριλαμβάνει ζητήματα και θέματα που συνδέονται όχι μόνο με τις ενδυματολογικές συμπεριφορές του παρελθόντος του αγροτικού ελληνικού κόσμου, όπως θα περίμενε κανείς, αλλά και με τους ποικίλους ενδυματολογικούς τρόπους που χαρακτήρισαν ιδιαίτερα τον 20^ο αιώνα και τη σύγχρονη εποχή μας σε ελληνικό και σε διεθνές επίπεδο²³.

²⁰ Βλ. Μ. Γ. Μερρακλής, «Σημειώσεις λαογραφίας», *Λαϊκή Τέχνη*(Δεύτερο Μέρος), 8 (1981), σ. 27.

²¹ Υπενθυμίζω τη διδακτορική διατριβή της Άννας Γουήλ-Μπαδιεριτάκη, *Το γυναικείο παραδοσιακό πουκάμισο της ηπειρωτικής Ελλάδας*, Αθήνα 1980, τη διατριβή επί υφηγεσία Κων. Δ. Τσαγγαλά, *Η γυναικεία κατασκευή ενδυμασίας σε μια θεσσαλική κοινότητα. Κατασκευή και λειτουργία. Συμβολή στη μελέτη της ενδυμασίας στο φυσικό της περιβάλλον*, Ιωάννινα 1982(και σε έκδοση του Ε.Ο.Μ.Μ.Ε.Χ., Αθήνα 1993), και τις διδ. διατριβές της Κωνσταντίνης Μπάδα-Τσομώκου, *Η Αθηναϊκή γυναικεία φορεσιά κατά την περίοδο 1687-1834, Ενδυματολογική μελέτη*, Ιωάννινα 1983 και της Μαρίνας Βρέλλη-Ζάχου, *Η ενδυμασία στη Ζάκυνθο μετά την ένωση(1864-1910). Συμβολή στη μελέτη της ιστορικότητας και κοινωνιολογίας του ενδύματος*, Ίδρυμα Αγγ. Χατζημιχάλη, Αθήνα 2003 και τη συναφή προς τις ενδυματολογικές αναζητήσεις διδ. διατριβή της Ευαγγελίας Δενδρινού- Καρακώστα, *Η λαϊκή κεντητική στην Αμοργό(από τα μέσα του 19^{ου} αι. έως την εποχή του μεσοπολέμου)*, Ιωάννινα 1989.

²² Μαρίνα Βρέλλη-Ζάχου, *Η διδασκαλία και η έρευνα του ενδύματος στο πλαίσιο του λαϊκού πολιτισμού. Οι εργασίες των φοιτητών στο Λαογραφικό Αρχείο του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων(Α.Α.Π.Ι.) 1964-2014*, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα 2014.

²³ Τα διδασκόμενα μαθήματα ενδυματολογικού ενδιαφέροντος από την καθηγήτρια Μαρίνα Βρέλλη-Ζάχου είναι προπτυχιακά: α) "Εισαγωγή στην ενδυματολογία", β) "Η έρευνα του ενδύματος: θεωρητικές προσεγγίσεις και διασωστικό έργο", γ) "Η διαχρονία της ελληνικής ενδυμασίας", δ) "Η ελληνική φορεσιά. Μορφολογική και κοινωνιολογική προσέγγιση", ε) "Μορφολογικοί αντικατοπτρισμοί της δυτικοευρωπαϊκής αμφίεσης στις ελληνικές παραδοσιακές φορεσιές", στ) "Σταθμοί στην έρευνα της ελληνικής φορεσιάς", ζ) "Ενδυματολογία Ι: Η ενδυμασία από την αρχαιότητα ως τον εικοστό αιώνα. Μορφολογία και κοινωνική λειτουργία", η) "Ενδυματολογία ΙΙ: Η ελληνική ενδυμασία. Μορφολογία και κοινωνική λειτουργία", θ) "Ενδυματολογία ΙΙΙ: Θεωρητικές προσεγγίσεις της ένδυσης", ι) "Ενδυματολογικά ζητήματα", κ) "Ζητήματα ενδυματολογικής λαογραφίας", λ) "Ιστορική εξέλιξη του κοστουμιού από την

Στα παραπάνω μαθήματα, που επέλεξα να παρακολουθήσω ως μεταπτυχιακή φοιτήτρια, γίνεται λόγος όχι μόνο για την ενδυματολογική συμπεριφορά του ανδρικού και γυναικείου κόσμου στην ηλικιακή ωριμότητα αλλά και για την ενδυματολογική εικόνα της παιδικής και εφηβικής ηλικίας κατά εποχές. Σε μένα αυτές οι αναφορές προξένησαν ένα ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Ψάχνοντας να μάθω περισσότερα για τα παιδικά και εφηβικά ενδύματα, καταρχάς διαπίστωσα ότι η σχετική βιβλιογραφία είναι μάλλον φτωχική (γίνεται εκτενής λόγος γι' αυτό παρακάτω), αλλά διαπίστωσα επίσης ότι στο Λαογραφικό Αρχείο του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων (Λ.Α.Π.Ι.), που πρόσκειται στον Τομέα Λαογραφίας του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας, έχουν κατατεθεί από προπτυχιακούς φοιτητές παρελθόντων ετών ενδιαφέρουσες εργασίες τους (αδημοσίευτες), με ειδικό θέμα τα σχολικά ενδύματα σε διάφορες περιοχές της Ελλάδας²⁴. Αυτή η ξεχωριστή περίπτωση ένδυσης/«στολής», απασχόλησε ιδιαίτερα τη λαογραφική/ενδυματολογική σκέψη μου και, ίσως λόγω και των παιδαγωγικών προπτυχιακών σπουδών μου και της εκπαιδευτικής μου ιδιότητας (δασκάλα στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση), με ώθησε να εξετάσω κι εγώ αυτό το πρωτότυπο ενδυματολογικό ζήτημα.

Χαρακτηρίζω εξαρχής τη μελέτη των σχολικών ενδυμάτων ως πρωτότυπο ενδυματολογικό ζητούμενο, διότι η ερευνητική στη συνέχεια εργασία μου έδειξε ότι, τουλάχιστον εν Ελλάδι, ούτως ή άλλως το θέμα της παιδικής και εφηβικής ένδυσης, και ειδικότερα της σχολικής αμφίεσης, δεν έχει τύχει θερμού ερευνητικού ενδιαφέροντος· δεν μπόρεσα δηλαδή να εντοπίσω σχετικά δημοσιεύματα.

Εξαιρεση όμως αποτελούν (και πολύ με βοήθησαν στα πρώτα στάδια της μελέτης μου) η μονογραφία της Κωνσταντίνας Μπάδα - Τσομώκου «*Ενδυματολογικοί κώδικες της παιδικής-νεανικής ηλικίας. Το κοινωνικό-ιστορικό τους ισοδύναμο*» (εκδ. Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα 1993), κι επίσης η ενδιαφέρουσα έκδοση του 2ου Γυμνασίου Αγρινίου «*Κοσμάς ο Αιτωλός*» με το θέμα «*Σχολική Ενδυματολογία, Από το «ό, τ' είχαμε» στο «μοδάτο» ρούχο... Ένα μάθημα λογοτεχνίας, αφόρμηση για έρευνα*» (εκδ. Πασχέντη, Αγρίνιο 2012), υπό την επιστημονική επίβλεψη της φιλολόγου Μαρίας Ν. Αγγέλη, διδάκτορος. Κοινωνικής Λαογραφίας.

Και στην ξένη βιβλιογραφία σχετικές αναφορές στον «ωκεανό» των ενδυματολογικών

αρχαιότητα ως τον εικοστό αιώνα. Το ερωτικό, κοινωνικό και αισθητικό υπόβαθρο του ενδύματος" και μεταπτυχιακά: α) "Το ένδυμα και ο άνθρωπος", β) "Θέματα λαϊκής τέχνης" και γ) "Η μελέτη του ενδύματος". Περισσότερα για τη διδασκαλία του ενδύματος βλ. Βρέλλη-Ζάχου, *ό.π.*, σ. 184-186.

²⁴ Παραθέτω σχετικές εργασίες: Ελένη Λιακάκου, *Η σχολική αμφίεση στην Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση στην περιοχή του Αιγίου κατά τη χρονική περίοδο 1930-1992*, Θεόφιλος Τσουκάλας, *Η σχολική αμφίεση στην Κάλυμνο κατά την χρονική περίοδο 1920-1982* και Αγγελική Στάθη, *Η σχολική ενδυμασία στην πόλη της Λειβαδιάς από το 1949 μέχρι το 1980*.

δημοσιευμάτων δεν κατέχουν πρωτεύουσα θέση.

Στο μέτρο όμως που μου ήταν δυνατόν, είχα την ευκαιρία να μελετήσω στη Βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων το βιβλίο των Phillis Cunnington και Anne Buck, *Children's Costume in England 1300-1900*» (εκδ. Adam & Charles Black, London 1985) και την εργασία της Barbara Snook, «*Costumes for Children*» (εκδ. Charles T. Branford Company, Newton, Massachusetts 1986).

Ακόμη επεσήμανα στη διεθνή βιβλιογραφία τις εξής εργασίες των Pani Wilken και Annette Van Aardt, «School Uniforms: Tradition, benefit or predicament?», *Education as Change*, 16:1, 159-184, του Howard Johnston, «Student Dress Codes and Uniforms», *Education Partnerships IPI*, November (2009) στον ιστότοπο: <http://www.educationpartnerships.org/>, του Wendel Anderson, «School Dress Codes and Uniform Policies», *Policy Report*, 4(2002), σ. 1-20, και των Tameka Ellington & Catherine Leslie, «Dress, self-esteem, self-efficiency and the academic achievement of African-American high school girls», *International Journal of Fashion Design, Technology and Education*, 1:2 (2008), σ. 69-78, που όμως δεν μπόρεσα να έχω στη διάθεσή μου προς μελέτη, ώστε να ενδυναμώσω το θεωρητικό πλαίσιο της εργασίας μου στο πολύ ειδικό θέμα. Η εργασία μου εν πολλοίς στηρίζεται αφενός στην ελληνόγλωσση ενδυματολογική/λαογραφική βιβλιογραφία και αφετέρου στα όσα μου προσέφερε η προσωπική μου ενδελεχής, στο βαθμό του δυνατού, επιτόπια έρευνα.

II. Το παιδικό και εφηβικό ένδυμα

Το παιδικό ένδυμα, εντάσσεται μέσα στην εκάστοτε ιστορική και κοινωνική πραγματικότητα και την αντικατοπτρίζει, αποκαλύπτοντας συνάμα τους τρόπους με τους οποίους οι άνθρωποι πλησίασαν, κατενόησαν και υπελόγισαν την παιδική και εφηβική ηλικία σε όλες τις εποχές²⁵. Σημαντικός εξάλλου και επίσημος θεσμός που έχει ως επίκεντρο την παιδική και την εφηβική ηλικία και ό, τι σχετίζεται με αυτή (όπως οι ενδυματολογικές συνήθειες) είναι η Εκπαίδευση, το Σχολείο.

Το Σχολείο, ως ένας από τους σημαντικότερους φορείς «πολιτισμικής και κοινωνικής αναπαραγωγής»²⁶ λειτούργησε όμως, και ως διαδικασία ελέγχου και χειραγώγησης των νέων,

²⁵ Μπάδα-Τσομώκου, *ό.π.*, σ. 16. Γενικά για την παιδική και εφηβική ηλικία βλ. Μαρία Παπαθανασίου, *Μεγαλώνοντας στον ορεινό χώρο. Παιδιά και παιδική ηλικία στο Κροκύλειο Δωρίδας στις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα*, Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας Γενικής Γραμματείας Νέας Γενιάς, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών Ε.Ι.Ε., Αθήνα 2003.

²⁶ Pierre Bourdieu, «Cultural Reproduction and Social Reproduction», επιμ. Richard Brown, *Knowledge, Education and Cultural Change*, Tavistock, London 1973, σ. 56-68.

παλαιότερα «(εξ)υπηρετώντας» τη θρησκεία (συμβολικό) και αργότερα το κράτος (πολιτικό)²⁷. Έτσι, μέσω του σχολείου και των παιδαγωγικών μεθόδων που εφαρμόζονται σε αυτό, ανιχνεύονται οι κατά καιρούς κυρίαρχες αξίες και ιδέες²⁸.

Στο πλαίσιο και ως «εργαλείο» της χειραγώγησης αυτής λειτούργησε και σε υλικό-εικαστικό-ορατό επίπεδο η επί χρόνια επιβολή συγκεκριμένου ενδυματολογικού κώδικα στην Ελλάδα²⁹ με την επιβολή μιας ενδυματολογικής ομοιομορφίας μαθητών και μαθητριών, «την πλήρη εξομοίωση, το αριθμητικό πλήθος»³⁰.

Όμως, κατά τον παιδαγωγό A. Mehninger, ήταν μεγάλο λάθος της επιστημονικής Παιδαγωγικής που δεν έδωσε την πρέπουσα σημασία στην πολλαπλή σχέση που υπάρχει μεταξύ αγωγής και ενδυμασίας³¹, καθώς η σχέση του ανθρώπου με τον κόσμο, τους ομοίους του και τον εαυτό του εκφράζεται αλλά και τροποποιείται ταυτόχρονα με την ενδυμασία³², κάτι που θα έπρεπε ο παιδαγωγικός κόσμος να υπολογίσει σοβαρά.

Επίσης, κατά τον ίδιο μελετητή, γενικότερα η εμμονή των συντηρητικών ομάδων για ενδυματολογική ομοιομορφία και ο ηθικο-εκπαιδευτικός εξαναγκασμός να μην «παρεκκλίνει» η νεολαία από τα «κεκανονισμένα, οδήγησαν στην καθιέρωση της σχολικής στολής με πολλαπλές κάποτε επιπτώσεις στη διαμόρφωση του εσωτερικού κόσμου, του χαρακτήρα, της προσωπικότητας των νέων ανθρώπων³³.

III. Θέμα και σκοπός εργασίας. Ο τόπος και ο χρόνος.

Η παρούσα μελέτη, φιλοδοξώντας να συμβάλει, στο μέτρο του δυνατού, στη λαογραφική μελέτη του ενδύματος (με τα πολλαπλά κοινωνικά του «πρόσωπα» κάθε εποχή) και ιδιαίτερα στη μελέτη του σχολικού ενδύματος (λόγω και της περιορισμένης βιβλιογραφικής προσέγγισης του θέματος

²⁷ Jean Manuel de Queiroz, *Το σχολείο και οι κοινωνιολογίες του*, μετ. Ιφιγένεια Χριστοδούλου, Γιώργος Σταμέλος, Gutenberg, Αθήνα 2000, σ.167.

²⁸ Μαρία Καζάξη-Πατινώτη, *Κοινωνιολογία της εκπαίδευσης, κοινωνικοποίηση και εκπαίδευση*, Έλλην, Αθήνα 1993, σ. 87.

²⁹ Basil Bernstein, *Παιδαγωγικοί κώδικες και κοινωνικός έλεγχος*, εισαγωγή-μετάφραση-σημειώσεις: Ιωσήφ Σολομών, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1989, σ. 20.

³⁰ Παπανούτσος, *ό.π.*, σ. 206.

³¹ *Μεγάλη Παιδαγωγική Εγκυκλοπαίδεια*, Ελληνικά Γράμματα, Herder, 1967, Τόμος 1, Α- Γνωσ., σ. 174,175.

³² *Ο.π.*, σ. 174,175.

³³ *Ο.π.*, σ. 174,175.

στον ελληνικό χώρο), επικεντρώθηκε στο σχολικό περιβάλλον μιας ελληνικής επαρχιακής περιοχής, της περιοχής της Ναυπακτίας του 20^{ου} αιώνα, με σκοπό να εξετάσει τις σχολικές ενδυμασίες αγοριών και κοριτσιών³⁴ της Πρωτοβάθμιας και της Δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, στην καθημερινότητα των μαθητών αλλά και στις γυμναστικές επιδείξεις των σχολείων τους μέσα στο πλαίσιο των ιστορικο-κοινωνικών και παιδαγωγικών δεδομένων, όπως αυτά ίσχυσαν στη συγκεκριμένη ελληνική περιφέρεια, αντιπροσωπευτική της ελληνικής επαρχίας.

Την περιοχή της Ναυπακτίας³⁵ ορίζουν η πόλη της Ναυπάκτου καθώς και τα ορεινά χωριά που εκτείνονται στους ορεινούς όγκους των απολήξεων της Πίνδου. Οι αυτοδιοικούμενες μονάδες που αποτελούσαν τη Ναυπακτία, μέχρι και το έτος 2011, είναι οι εξής τέσσερις: Δήμος Ναυπάκτου³⁶, Δήμος Αποδοτίας³⁷, Δήμος Πυλίνης³⁸ και Δήμος Πλατάνου. Έτσι η ερευνητική εργασία κινήθηκε και στον άξονα της παραδοσιακής αγροτικής κοινωνίας και στον άξονα αστικών μετασχηματισμών, στη μικρή πόλη της Ναυπάκτου.

Η εργασία πραγματεύεται τύπους σχολικών αμφιέσεων, που την τελευταία τριακονταπενταετία έχουν εγκαταλειφθεί, καθώς έπαψαν να επιβάλλονται από το επίσημο εκπαιδευτικό σύστημα της Ελλάδας, με την ανάμνησή τους ωστόσο να μην έχει ξεθωριάσει στις μνήμες όσων φόρεσαν αυτά τα σχολικά ενδυματολογικά σύνολα. Επίσης μας γίνονται γνωστές χάρη και στις ιδιωτικές φωτογραφικές συλλογές όσων τις διασώζουν.

Η έρευνα έδειξε ότι επιβεβλημένη ενδυμασία για τους μαθητές Δημοτικού και Γυμνασίου υπήρχε και πριν τον 20^ο αιώνα στην Ελλάδα. Χρονολογία κατάργησης και της τελευταίας επιβεβλημένης σχολικής ενδυμασίας αποτελεί το έτος 1982. Νωρίτερα, το έτος 1965, είχε ήδη καταργηθεί το μαθητικό πηλήκιο, που υποχρεώνονταν να φορούν επί της κεφαλής για πολλά

³⁴ Λέγοντας ενδυμασία, εννοείται i. το ένδυμα, ii. η υπόδηση και iii. η κόμη.

³⁵ Το περιεχόμενο του όρου 'Ναυπακτία' στη συγκεκριμένη μελέτη απευθύνεται σε αυτόν που ίσχυε μέχρι και το έτος 2011, πριν δηλαδή τεθεί σε ισχύ ο νόμος Καλλικράτης, με τον οποίο υπήρξε επανακαθορισμός των ορίων των αυτοδιοικούμενων περιοχών.

³⁶ Για το Δήμο Ναυπάκτου βλ. Χαράλαμπος Δ. Χαραλαμπίδης, *Του Δήμου Ναυπακτίας η πόλη και τα χωριά*, Εταιρεία Ναυπακτιακών Μελετών, Αθήνα 2006.

³⁷ Για το Δήμο Αποδοτίας βλ. Χαράλαμπος Δ. Χαραλαμπίδης, *Του δήμου Αποδοτίας τα χωριά*, Εταιρεία Ναυπακτιακών Μελετών, Αθήνα 2009.

³⁸ Για το Δήμο Πυλίνης βλ. Χαράλαμπος Δ. Χαραλαμπίδης, *Του Δήμου Πυλίνης τα χωριά*, Εταιρεία Ναυπακτιακών Μελετών, Αθήνα 2005.

χρόνια οι άρρενες μαθητές του Γυμνασίου.

Η «ποδιά» και το «πηλήκιο» μάλιστα αποτελούσαν επιβεβλημένο ενδυματολογικό κώδικα για τους Έλληνες εφήβους, μαθητές και μαθήτριες, όχι μόνο κατά τις σχολικές ώρες, αλλά καθόλη τη διάρκεια της ημέρας, της Κυριακής και κάθε αργίας. Κατά τις γυμναστικές επιδείξεις, σημαντικό αθλητικό γεγονός για την τοπική κοινωνία, αγόρια και κορίτσια φορούσαν διαφορετικά «αθλητικά» σύνολα.

Οι σχολικές ενδυμασίες εξετάστηκαν ως μια μορφή κοινωνικού ελέγχου, η οποία εκτός της εξυπηρέτησης των λειτουργικών αναγκών, εμπλέκεται και στην παραγωγή κοινωνικών πραγματικοτήτων και στη διαμόρφωση ανθρώπινων συμπεριφορών και αξιών³⁹.

Ουσιαστικό δηλαδή σκοπό της εργασίας αποτελεί εντέλει όχι μόνο η μορφολογική εξέταση της σχολικής αμφίεσης κατά εποχές στη Ναυπακτία αλλά και η «*διερεύνηση του ρόλου που έπαιξε ο επιβεβλημένος ενδυματολογικός κώδικας από το θεσμό του σχολείου στη διαμόρφωση και αναπαραγωγή κοινωνικών αξιών*» στο πλαίσιο της πόλης και των ορεινών κοινοτήτων της Ναυπακτίας.

IV. Η προσέγγιση του θέματος. Η μεθοδολογία.

Η έρευνα για τη συλλογή του υλικού που μελετήθηκε για την παρούσα εργασία ξεκίνησε τον Ιούνιο του 2012 και ολοκληρώθηκε τον Αύγουστο του 2015.

Έγινε προσπάθεια να εξεταστεί το παρόν θέμα με ιστορική-κοινωνική οπτική, θεωρώντας «*τα λαογραφικά φαινόμενα (εν προκειμένω το ένδυμα) ως κοινωνικά και ιστορικά, που πραγματοποιούνται σε ορισμένο τόπο και χρόνο. Και προσπαθεί, αφού τα περιγράψει με τη μεγαλύτερη δυνατή λεπτομέρεια και ακρίβεια, να περιγράψει ύστερα και τις κοινωνικές και ιστορικές συνθήκες, οι οποίες επικράτησαν κατά το χρόνο και στο χώρο της εμφανίσεώς τους*»⁴⁰. Γι' αυτό μάλιστα το Δεύτερο Μέρος της εργασίας αφιερώθηκε στην παρουσίαση της Ναυπακτίας, της φυσικής και ιστορικής γεωγραφίας του τόπου, καθώς και των κοινωνικο-οικονομικών συνθηκών εκεί κατά τον εικοστό αιώνα.

Η ερευνητική εργασία βασίστηκε σε:

1. Βιβλιογραφική έρευνα και μελέτη, 2. Αρχαιακή έρευνα, 3. Επιτόπια έρευνα (Προφορικές

³⁹ Arjun Appadurai, *The Social Life of Things: Commodities in Cultural Perspective*, Cambridge, 1986.

⁴⁰ Μερακλής, *Λαογραφικά ζητήματα*, Χ. Μπούρα, Αθήνα 1989, σ. 19.

μαρτυρίες), 4. Συγκέντρωση φωτογραφικού υλικού.

Πιο συγκεκριμένα:

Η βιβλιογραφική και αρχειακή έρευνα πραγματοποιήθηκε στη Βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, στην Παπαχαραλάμπειο Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Ναυπάκτου, στα Γενικά Αρχεία του Κράτους στο Μεσολόγγι και σε αρχεία Δημοτικών και Γυμνασίων της Ναυπακτίας.

Επίσης, αναζητήθηκε υλικό (νόμοι και διατάγματα) στη διαδικτυακή σελίδα του Εθνικού Τυπογραφείου της Εφημερίδας της Κυβερνήσεως.

Εκτενής εξάλλου αρχειακή έρευνα, με στόχο να υποστηρίξει τη μελέτη συμπληρωματικά, πραγματοποιήθηκε:

- α) στα Αρχεία των 1ου και 2ου Γυμνασίων Ναυπάκτου,
- β) στα Αρχεία των 1ου και 3ου Δημοτικών σχολείων Ναυπάκτου, και
- γ) στα χωριά της ορεινής Ναυπακτίας,

όπου και η διαπίστωση ότι στα περισσότερα σχολεία, λόγω έλλειψης χώρου, αλλά και παντελούς άγνοιας της σπουδαιότητας του υλικού, το αρχειακό υλικό που υπήρχε (π.χ. οι εγκύκλιοι που αποστέλλονταν από το υπουργείο ή τη νομαρχία, τα πρακτικά συνελεύσεων καθώς και τα ποινολόγια) έχουν καταστραφεί. Τα ελάχιστα έγγραφα που έχουν διασωθεί και συντέλεσαν στη σύνθεση της μελέτης αποτελούν υλικό που μπόρεσε να φθάσει στα χέρια μου ύστερα από πολύωρες, επίμονες και κοπιαστικές αναζητήσεις σε αρχεία σχολείων.

Εν συνεχεία, πραγματοποιήθηκε επιτόπια έρευνα⁴¹ στην περιοχή της Ναυπακτίας, δηλαδή αφενός στην πόλη της Ναυπάκτου και αφετέρου στον ορεινό όγκο της Ναυπακτίας, από την οποία και επιλέχθηκαν ορισμένες κοινότητες κυρίως με γνώμονα τη γεωγραφική θέση τους, την έκταση και τον πληθυσμό τους. Επικεντρώθηκα πρώτιστα στα «μεγαλοχώρια» αλλά και στα χωριά εκείνα στα οποία εντόπισα πρόσφορο και χρήσιμο σχετικό υλικό.

Τα χωριά στα οποία πραγματοποιήθηκε επιτόπια έρευνα είναι τα εξής:

- Στο Δήμο Ναυπάκτου: Βομβοκού, Δάφνη, Μαμουλάδα, Νεόκαστρο, Ξηροπήγαδο και Σκάλα.

⁴¹ Σχετικά με την επιτόπια λαογραφική έρευνα βλ. Μανόλης Γ. Βαρβούνης, *Συμβολή στη μεθοδολογία της επιτόπιας λαογραφικής έρευνας*, Οδυσσέας, Αθήνα 1994, Δημήτριος Ελ. Ράπτης, «Ο σχεδιασμός μιας επιτόπιας λαογραφικής έρευνας. Τα πρακτικά της προβλήματα», *Διαβάζω*, 245(1990), σ. 64-66 και Copan Jean, *Η επιτόπια εθνολογική έρευνα*, μετάφραση-επιμέλεια Κατερίνα Μάρκου, Gutenberg, Αθήνα 2004.

- Στο Δήμο Αποδοτίας: Άνω Χώρα, Κάτω Χώρα, Αναβρυτή, Γραμμένη Οξυά, Κεντρική, Ασπριά, Καταφύγιο, Κοκκινοχώρι, Λιμνίτσα, Γολέμι και Χρύσοβο.
- Στο Δήμο Πυλίνης: Σύμη, Ανθόφυτο, Μηλιά, Ποκίστα και Φαμήλα.
- Στο Δήμο Πλατάνου: Πλάτανος, Χόμορη, Αράχωβα και Νεοχώρι.

Ως κύρια πηγή πληροφόρησης⁴² χρησιμοποίησα τις προφορικές μαρτυρίες ανθρώπων, οι οποίοι μοιράστηκαν μαζί μου μνήμες της παιδικής και εφηβικής τους ηλικίας.

Συγκέντρωσα (και ομαδοποίησα) τις εξής συνεντεύξεις:

- α) 20 συνεντεύξεις με ανθρώπους διαφόρων ηλικιών της περιοχής, που υπήρξαν μαθητές/ριες το χρονικό διάστημα πριν την οριστική κατάργηση και της τελευταίας επιβεβλημένης μαθητικής στολής,
- β) 2 συνεντεύξεις με ανθρώπους που διετέλεσαν διευθυντές την εποχή εκείνη, ο ένας σε Δημοτικό σχολείο και ο άλλος σε Γυμνάσιο,
- γ) 7 συνεντεύξεις με εκπαιδευτικούς (δασκάλους και καθηγητές/ριες), που εργάζονταν την εποχή στην οποία αναφερόμαστε, εκ των οποίων, η μία δίδασκε το μάθημα της οικιακής οικονομίας («Οικοκυρικά») και ο άλλος υπήρξε γυμναστής, υπεύθυνος γυμναστικών επιδείξεων,
- δ) 1 συνέντευξη με μοδίστρα που έραβε μαθητικές ποδιές,
- ε) 1 συνέντευξη με μητέρα πέντε μαθητών/ριών.

Βασική επιδίωξη υπήρξε το σύνολο των πληροφορητών/τριών μου να είναι όσο το δυνατόν πιο αντιπροσωπευτικό, με κριτήρια το φύλο, την ηλικία, την περιοχή που μεγάλωσαν και φοίτησαν, ώστε να συγκεντρωθούν οι πληροφορίες που θα συνθέταν ένα ολοκληρωμένο υλικό. Με βάση τα ανωτέρω κριτήρια οι πληροφορητές/τριές μου επελέγησαν μέσω ενός δικτύου ανθρώπων που ήδη γνώριζα. Ωστόσο, στάθηκε αδύνατο να βρεθούν πληροφορητές/τριες, γεννημένοι/ες πριν από το έτος 1923, ώστε να είναι σε θέση να ανακαλέσουν στη μνήμη τους εμπειρίες και εικόνες τέτοιου χρονολογικού «βάθους».

Κατά τη διεξαγωγή των συνεντεύξεων προτιμήθηκε ένα είδος ημι-κατευθυνόμενης συνέντευξης, με «οδηγό συνέντευξης», στον οποίο προσετίθεντο ή αφαιρούνταν στοιχεία, όποτε η ίδια έκρινε χρήσιμο. Ο τρόπος με τον οποίο διατυπώνονταν οι ερωτήσεις προσαρμοζόταν ανάλογα με τον εκάστοτε πληροφορητή/τρια. Οι ερωτήσεις μου είχαν ως στόχο τη συγκέντρωση των

⁴² Πηγές της ενδυματολογικής έρευνας είναι τα ενδύματα αυτά καθαυτά, τα γραπτά μνημεία, ο προφορικός λόγος, οι καλλιτεχνικές απεικονίσεις όπως ζωγραφική γλυπτά και άλλα έργα, κάθε λογής σχέδια, οι φωτογραφίες και τα κινηματογραφικά ντοκουμέντα, σύμφωνα με Παπαντωνίου, ό.π., σ. 10.

απαραίτητων πληροφοριών, χωρίς ωστόσο ο πληροφορητής/τρια να διακόπτονται, όποτε έδειχναν τη διάθεση να αφηγηθούν γεγονότα, που δεν άπτονταν άμεσα του θέματος.

Ο «οδηγός συνέντευξης» διαφοροποιείτο ανάλογα με τους πληροφορητές/τριές μου. Συντάχθηκαν 4 διαφορετικοί κατάλογοι, ώστε να απευθύνονται συγκεκριμένα στην ιδιότητα κάθε πληροφορητή και να συνδέονται με τις πληροφορίες που έπρεπε να συγκεντρωθούν. Συγκρότησα δηλαδή «οδηγό συνέντευξης μαθητή», «οδηγό συνέντευξης μαθήτριας», «οδηγό συνέντευξης διευθυντή/τριας» και «οδηγό συνέντευξης γυμναστή/τριας».

Επιπροσθέτως, ο «οδηγός συνέντευξης» ήταν χωρισμένος σε δύο κύρια μέρη με βάση τις χρονικές περιόδους που εξετάζονται στην εργασία μου, του Δημοτικού και του Γυμνασίου.

Έτσι, κατά το μεγαλύτερο μέρος της, η εργασία στηρίζεται στην «προφορική ιστορία»^{43 44}, με το υλικό που προέκυψε από τις συνεντεύξεις να είναι κατά βάση «βιο-ιστορικό»^{45 46}.

Το υλικό των συνεντεύξεων καταγράφηκε με γραπτές σημειώσεις ή με τη χρήση ψηφιακού μαγνητοφώνου και εν συνεχεία την απομαγνητοφώνησή τους.

Απαραίτητο κρίνεται να σημειωθεί το γεγονός ότι κατά την έρευνα υπήρξε «πληροφοριακός κορεσμός»⁴⁷, δηλαδή οι περισσότερες προφορικές μαρτυρίες ταυτίζονταν, θεωρώντας έτσι το υλικό

⁴³ Όπως γράφει και η Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος «οι προσωπικές μαρτυρίες... φωτίζουν τις πλευρές εκείνες της ιστορίας που χωρίς γραπτές μαρτυρίες θα έμεναν στο σκοτάδι- γιατί όλα δεν καταγράφονται, ιδιαίτερα όταν πρόκειται για την καθημερινή ζωή των ανθρώπων, για το πώς αυτοί καταναλώνουν, σιωπηλά την ιστορία», *Λαογραφικά μελετήματα II*, (επιμ.) Νόρα Σκουτέρη-Διδασκάλου, Κυριάκος Ντελόπουλος, Μαρία Καίρη, Πορεία, Αθήνα 1993, σ. 239.

⁴⁴ Για την προφορική ιστορία βλ. επίσης Paul Thomson, *Φωνές από το παρελθόν, προφορική ιστορία*, μετ. Ρ. Β. Μπούσχοτεν, Ν. Ποταμιανός, επιμ. Κ. Μπάδα, Ρ. Β. Μπούσχοτεν, Πλέθρον, Αθήνα 2008 και Pierre Nora, *Between Memory and History: Les Lieux de Memoire*, μετ. Marc Roudebush, *Representations* 25, Spring 1989.

⁴⁵ «Μέσω των βιο-ιστοριών δίνεται η δυνατότητα μελέτης της βιοματικής πραγματικότητας των υποκειμένων και επιτρέπεται μία κατανόηση των κοινωνικών δομών και συνθηκών ζωής, στο πλαίσιο ενός συγκεκριμένου κοινωνικο-ιστορικού γίνεσθαι. Η ποιοτική αυτή μέθοδος επιτρέπει την κατανόηση της κοινωνικής μεταβολής όπως αυτή προσλαμβάνεται από τα εμπλεκόμενα υποκείμενα, μεταθέτοντας το κέντρο βάρους σε αυτά.» Γιώργος Τσιώλης, *Ιστορίες ζωής και βιογραφικές αφηγήσεις: η βιογραφική προσέγγιση στην κοινωνιολογική ποιοτική έρευνα*, Αθήνα 2006, σ. 163-168. Σχετικά με το θέμα βλ. επίσης Έφη Αβδελά και Αγγέλικα Ψαρρά (επιμ.), *Σιωπηρές ιστορίες, Γυναίκες και φύλο στην ιστορική αφήγηση*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1997.

⁴⁶ Οι βιο-ιστορίες αποτελούν την πρώτη ύλη της βιογραφικής μεθόδου. «*Βιογραφική μέθοδος είναι η μελετημένη συλλογή και ερευνητική χρήση τεκμηρίων ζωής, ιστοριών, απολογισμών και αφηγήσεων, που περιγράφουν καθοριστικές-σημαδιακές στιγμές της ζωής συγκεκριμένων ανθρώπων*», Ρέα Κακάμπουρα, *Αφηγήσεις Ζωής, Η βιογραφική προσέγγιση στη σύγχρονη λαογραφική έρευνα*, Αθήνα 2008, σ. 31.

⁴⁷ Βασίλης Νιτσιάκος, *Οι ορεινές κοινότητες της βόρειας Πίνδου στον απόηχο της μακράς διάρκειας*, Πλέθρον, Αθήνα 1995, σ. 81.

επαρκές ως προς την αξιοπιστία και την ποιότητά του.

Στην εργασία παρατίθενται επιλεγμένα αποσπάσματα συνεντεύξεων, τα οποία ως στόχο έχουν όχι μόνο την τεκμηρίωση των γραφομένων και των παρατηρήσεών μου αλλά και την ανάδειξη των πληροφορητών/τριών μου, τη μετάθεση του βάρους της αξίας των μαρτυριών στους πραγματικούς φορείς αυτών.

Σπουδαία, τέλος, πηγή πληροφοριών υπήρξε για την ερευνητική εργασία μου η συγκέντρωση και μελέτη φωτογραφικού υλικού α) από ιδιωτικές συλλογές, β) από αρχεία παλαιών φωτογράφων της περιοχής, γ) από τις «*Πολιτιστικές Διαδρομές Ναυπάκτου*» (=σύλλογος με πολιτιστικές δράσεις και πλούσια φωτογραφική συλλογή), δ) από το αρχείο της Παπαχαράλαμπειου Δημόσιας Κεντρικής Βιβλιοθήκης Ναυπάκτου. Επίσης, ε) ιδιαίτερα χρήσιμο υπήρξε και το έντυπο φωτογραφικό υλικό που επεσήμανα σε βιβλία, εφημερίδες και περιοδικά με τοπικό χαρακτήρα.

Συγκεντρώθηκε προσεκτικά πολυάριθμο φωτογραφικό υλικό. Το υλικό αυτό ταξινομήθηκε ως ηλεκτρονικό υλικό σε φακέλους με χρονική σειρά, (χωρισμένο το Δημοτικό με το Γυμνάσιο) και με τίτλο λεζάντας (α) τη χρονολογία (όταν είναι γνωστή), (β) την ονομασία του Σχολείου, (γ) το ονοματεπώνυμο του προσώπου που παραχώρησε τη φωτογραφία, καθώς και (γ) το γραπτό κείμενο που συνόδευε διευκρινιστικά κάποιες φωτογραφίες στο πίσω μέρος, επιτρέποντας έτσι μία όσο το δυνατόν πληρέστερη «ανάγνωσή» τους⁴⁸.

Μεγάλος αριθμός των φωτογραφιών ήταν αχρονολόγητος. Στην προσπάθεια χρονολόγησης αναζητήθηκαν στοιχεία στην κάθε φωτογραφία που να μαρτυρούν το χρόνο που «τραβήχτηκε». Το γεγονός ότι απευθύνθηκα σε ανθρώπους μεγαλύτερης ηλικίας, δείχνοντάς τους απλά κάποιες φωτογραφίες, αποδείχθηκε ιδιαίτερα χρήσιμο, καθώς διαπιστώθηκε πως κάθε φωτογραφία είναι «πολυσημική», ότι εμπεριέχει ποικίλα μηνύματα, αντιληπτικά αλλά και πολιτισμικά, με τον κάθε αναγνώστη να λαμβάνει ορισμένα από αυτά^{49 50 51 52}.

⁴⁸ Για τη διαδικασία ανάγνωσης της φωτογραφίας βλ. Κωνσταντίνα Μπάδα, «Παλιά φωτογραφία: μία πρόταση «ανάγνωσής» της», *Δωδώνη*, 24:1(1995), σ. 201-227.

⁴⁹ Γενικά για τα μηνύματα της εικόνας-φωτογραφίας βλ. Barthes Roland, *Εικόνα-μουσική-κείμενο*, Πλέθρον, Αθήνα 1988, σ.41-59 και του ίδιου *Ο φωτεινός θάλαμος, σημειώσεις για τη φωτογραφία*, μετ. Γιάννης Κρητικός, Ράππα, Αθήνα 1984.

⁵⁰ Η φωτογραφία έχει απασχολήσει το διεθνή επιστημονικό χώρο μόλις από τα μέσα του 20^{ου} αιώνα. Δοκίμια, άλμπουμ και μελέτες που έχουν δημοσιευτεί, επιχειρούν να εξετάσουν τη φωτογραφία ως στοιχείο που εμπεριέχει την ορατή, αλλά και την αθέατη πραγματικότητα, αποτιμώντας σε αυτή την αξία της μαρτυρίας. Η επιστήμη της Λαογραφίας έχει μπει στο διάλογο σχετικά με τη φωτογραφία ήδη από τη δεκαετία του 1980, για να συμπληρώσει και να προσθέσει τη γνώμη της επί του θέματος. Ο Μ. Γ. Μερακλής στο έργο του *Λαογραφικά Ζητήματα*, στο Κεφάλαιο “Φωτογραφικά” κάνει εκτενή αναφορά σε πολλά δημοσιευμένα φωτογραφικά άλμπουμ,

Η μελέτη του φωτογραφικού υλικού κινήθηκε σε δύο διαφορετικές κατευθύνσεις.

Η πρώτη ήταν η εξελικτική, δηλαδή το υλικό ταξινομήθηκε σε μια χρονική σειρά, επιτρέποντας τη μελέτη εξέλιξης του μαθητικού ενδύματος στον ιστορικό χρόνο, για κάθε γενιά και για τα δύο φύλα.

Η δεύτερη ήταν η συγχρονική, επιχειρήθηκε δηλαδή μία σύγκριση των παραδοσιακών και των πιο μοντέρνων αστικών ενδυματολογικών συμπεριφορών.

Η επιτόπια έρευνα ολοκληρώθηκε το καλοκαίρι του 2015, με επισκέψεις σε χωριά της ορεινής Ναυπακτίας (εποχή που τα χωριά σφύζουν από ζωή), αναζητώντας πρόσθετο προφορικό και φωτογραφικό υλικό από κατοίκους που μεγάλωσαν στην περιοχή. Πραγματοποιήθηκαν και επισκέψεις σε σχολεία των χωριών προς αναζήτηση αρχειακού υλικού.

V. Η διάρθρωση της εργασίας.

Η εργασία διαρθρώνεται ως εξής:

Στο Πρώτο Μέρος (*«Ιστορία και Εκπαίδευση στην Ελλάδα (19ος-20ος αιώνας), Σύντομη Επισκόπηση»*) εξετάζεται η ιστορική και εκπαιδευτική κατάσταση της Ελλάδας και ειδικότερα της Ναυπακτίας κατά τον 20^ο αιώνα, με μία σύντομη εισαγωγή στα πρώτα χρόνια του νεοϊδρυθέντος κράτους, καθώς το θέμα της εργασίας έχει καθαρά παιδαγωγικές προεκτάσεις εξαρτημένες από τις εκάστοτε εκπαιδευτικές πολιτικές.

Στο Δεύτερο Μέρος (*«Ναυπακτία»*) παρουσιάζεται η περιοχή της Ναυπακτίας, η πόλη και

τονίζοντας την αξία των φωτογραφιών ως τεκμήρια με σημαντικές ιστορικές, κοινωνικές και οικονομικές αντιστοιχίες. Συνεχίζει λέγοντας πως *«η διαλεκτική της φωτογραφίας, η φωτογραφία ως πηγή ιστορίας και ως ερεθισμός αναπόλησης, είναι αυτό που κυριαρχεί»*. Ωστόσο μέχρι στιγμής δεν έχει αναγνωριστεί επαρκώς ως ένα πολιτισμικά νομιμοποιημένο ερευνητικό αντικείμενο, με το επιχείρημα της περιορισμένης αντικειμενικότητας. Βλ. σχετικά Marc Ferro, *Η κινηματογραφική ταινία. Μία αντι- ανάλυση της κοινωνίας στο :Zak Le Γκοφ-Πιερ Νόρα, Το έργο της ιστορίας*, μετ. Κλ. Μητσοτάκη, τ. 1, σ. 363-371.

⁵¹ Για τη φωτογραφία, ως ιστορικό τεκμήριο, πρώτοι κάνουν λόγο οι κοινωνιολόγοι Pierre και Marie-Claire Bourdieu στη δημοσίευσή τους «Le paysan et la photographie» στη *Revue française de sociologie*, 6:2(1965), σ. 164-174, επιστήνοντας την προσοχή στο θέμα της φωτογραφίας σε σχέση με το αγροτικό περιβάλλον. Γίνεται μία εκτενής αναφορά στη φωτογραφία του γάμου, *«ως το υποχρεωτικό συμπλήρωμα των μεγάλων τελετουργιών της οικογενειακής και συλλογικής ζωής»*, υποστηρίζουν πως *«η φωτογραφία είναι αντικείμενο μιας ανάγνωσης την οποία μπορούμε να αποκαλέσουμε κοινωνιολογική και δεν πρέπει ποτέ να ερευνάται αποκλειστικά από τεχνικής πλευράς στην φωτογραφία θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη πάντα και οι κοινωνικές προεκτάσεις που αυτή φέρει»*.

⁵² Για τη σημειωτική ανάλυση της φωτογραφίας βλ. Gisele Freund, *Φωτογραφία και κοινωνία, θεωρία και ζητήματα αισθητικής και σημειωτικής*, μετ. Τζ. Χατζησπύρου, Θεωρία, Αθήνα 1982.

τα χωριά, κατά τον 19^ο και 20^ο αιώνα, εντάσσοντας το θέμα στα ιστορικά και κοινωνικοοικονομικά δεδομένα της περιοχής και με το σκεπτικό ότι ο χώρος και ο χρόνος αποτελούν κοινωνικά και ιστορικά παράγωγα, με τον ανθρώπινο συντελεστή να μετασχηματίζει τις δύο αυτές παραμέτρους⁵³.

Το Τρίτο Μέρος (*«Σχολικό Περιβάλλον και Ενδυματολογική Συμπεριφορά στη Ναυπακτία (αρχές 20ου αιώνα-Μεταπολίτευση)»*) αποτελεί το κυρίως μέρος της εργασίας και αναπτύσσεται σε πέντε επιμέρους κεφάλαια.

Στο πρώτο, δεύτερο και τρίτο κεφάλαιο περιγράφεται αναλυτικά η σχολική ενδυμασία (ένδυμα, υπόδηση και κόμμωση) των μαθητών και μαθητριών του Δημοτικού, των μαθητών και μαθητριών του Γυμνασίου, ανά περιόδους και κατά περιοχή (Ναύπακτος(πόλη) – Ορεινή Ναυπακτία). Ο διαχωρισμός των περιόδων έγινε με γνώμονα τα ιστορικά δεδομένα της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα, τα οποία επηρέασαν αναπόφευκτα και την εκπαιδευτική πραγματικότητα.

Έτσι κρίθηκε απαραίτητο οι περίοδοι μελέτης και παρουσίασης του υλικού να διαμορφωθούν ως εξής:

I. Αρχές 20^{ου} αιώνα και Μεσοπόλεμος,

II. 1940/41-1950: Τα χρόνια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και του Εμφυλίου Πολέμου,

III. 1950-1982: Μεταπολεμικά χρόνια – Δικτατορία του 1967 - Μεταπολίτευση

Στο τέταρτο κεφάλαιο του Τρίτου Μέρους (*«Γυμναστικές Επιδείξεις»*) αναλύεται ο θεσμός των γυμναστικών επιδείξεων και περιγράφεται η ενδυμασία που φορούσαν κατά τη διεξαγωγή τους μαθητές και μαθήτριες στην πόλη της Ναυπάκτου και στα χωριά της Ορεινής Ναυπακτίας.

Στο πέμπτο κεφάλαιο του Τρίτου Μέρους (*«Μαρτυρίες για την Κατάργηση της Μαθητικής Ποδιάς. Οι διστάμενες απόψεις»*) παρατίθενται απόψεις, βιώματα αλλά και συναισθήματα των πληροφορητών/τριών μου σχετικά με το θέμα της κατάργησης της μαθητικής ποδιάς.

Ακολουθούν *«Επιλογικές σκέψεις»* μου και στη συνέχεια παρατίθεται ο *Κατάλογος των Ονομάτων των Πληροφορητών/τριών* μου και η *Βιβλιογραφία* που μελέτησα.

Η εργασία συμπληρώνεται με την παράθεση της απομαγνητοφωνημένης συνέντευξης, που μου παραχώρησε η κ. Ειρήνη Κότσαλου-Χριστοπούλου, παλιά μοδίστρα (για πολλά χρόνια έραβε μαθητικές ποδιές στη Ναύπακτο).

⁵³ Βασίλης Νιτσιάκος, *Χτίζοντας το χώρο και το χρόνο*, Οδυσσέας, Αθήνα, 2003, σ. 13.

ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ(19^{ος}-20^{ος} αιώνας), Σύντομη Επισκόπηση

19ος ΑΙΩΝΑΣ

Ο εκπαιδευτικός τομέας στην Ελλάδα, η Παιδεία, ήταν και είναι ένα από τα σημαντικότερα προβλήματά της. Από την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του Ιωάννη Καποδίστρια(αρχές 19ου αιώνα) μέχρι σήμερα, η εκπαιδευτική οργάνωση στην Ελλάδα δεν είχε ποτέ την πρέπουσα προσοχή και διαχείριση από το κράτος. Μία σειρά από λάθος μεταρρυθμίσεις, όπου η μία ακολουθούσε την άλλη, χωρίς ουσιαστική σύνδεση και συνοχή, ικανοποιώντας αποκλειστικά τους πρωταρχικούς στόχους της εκάστοτε κυβέρνησης, συμπληρώνουν την εικόνα του εκπαιδευτικού μας συστήματος.

Τα χρόνια αμέσως μετά την απελευθέρωση βρίσκουν την ελληνική εκπαίδευση τελείως αποδιορθωμένη, λόγω του επταετούς πολέμου(1821-1827). Η κυβέρνηση του Ι. Καποδίστρια έδωσε ιδιαίτερη προσοχή στο θέμα της ίδρυσης σχολείων και γενικότερα στην εκπαίδευση των ελληνόπουλων. Το σύντομο έργο του Ι. Καποδίστρια ανακόπτεται με τη δολοφονία του στις 27 Σεπτεμβρίου του 1831, προλαβαίνοντας όμως να αριθμήσει αρκετές και κυρίως αξιόλογες εκπαιδευτικές προσπάθειες. Ορισμένες από αυτές είναι οι εξής⁵⁴:

- Δόθηκε ιδιαίτερη έμφαση στην οργάνωση **δημόσιας** εκπαίδευσης
- Καθιερώθηκε η **δωρεάν** παιδεία για όλους τους μαθητές
- Ιδρύθηκαν πολλά σχολεία όλων των βαθμίδων
- Με σκοπό την ενιαία και συστηματική διδασκαλία σε όλα τα σχολεία της Ελλάδας, συστάθηκαν επιτροπές για τη σύνταξη νέων σχολικών βιβλίων
- Η τεχνικοεπαγγελματική εκπαίδευση⁵⁵ υπήρξε ουσιαστικό μέλημα της κυβέρνησης
- Η περίοδος του Καποδίστρια θα μπορούσε ίσως να χαρακτηριστεί η μόνη περίοδος στην ιστορία κατά την οποία δεν υπήρξε ταξικός διαχωρισμός των Ελλήνων και μία από τις

⁵⁴ Χρήστος Κάτσικας και Κώστας Ν. Θεριανός, *Ιστορία της νεοελληνικής εκπαίδευσης, από την ίδρυση του νεοελληνικού κράτους μέχρι το 2004*, Σαββάλα, Αθήνα 1994, σ. 34.

⁵⁵ Σχετικά με το θέμα βλ. Σήφης Μπουζάκης, *Εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα. Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια γενική και τεχνικοεπαγγελματική εκπαίδευση*, Gutenberg, Αθήνα 1994.

ελάχιστες περιόδους όπου βασική προσπάθεια του σχολείου υπήρξε η προετοιμασία των μαθητών για τη ζωή, ακολουθώντας το πνεύμα και τις ανάγκες της εποχής.

Η επόμενη τριακονταετία(1833-1862) αποτελεί περίοδο διοικητικού και πολιτικού χάους. Η λύση στην ακυβερνησία, μετά τη δολοφονία του Ι. Καποδίστρια, δίνεται από τις προστάτιδες Δυνάμεις, οι οποίες και επιβάλλουν την απόλυτη μοναρχία, διορίζοντας ως βασιλιά Ελλάδος τον πρίγκιπα από τη Βαυαρία, Όθωνα⁵⁶.

Με τα νομοθετήματα των ετών 1834 «περί δημοτικών σχολείων» και 1836 «περί του κανονισμού των Ελληνικών σχολείων και Γυμνασίων», θεμελιώνεται το Νεοελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα.

Για τα Δημοτικά, τα σχολεία της στοιχειώδους εκπαίδευσης, η ίδρυση και η συντήρηση ανατέθηκε στους Δήμους, αλλά και στους γονείς, οι οποίοι υποχρεούνταν να συνεισφέρουν μηνιαία, με το ποσό να καθορίζεται ανά έτος από τα Δημοτικά Συμβούλια, σύμφωνα με τις τοπικές ανάγκες. Τα Δημοτικά διαχωρίζονταν σε αρρένων και θηλέων, με εξαίρεση μόνο τις περιπτώσεις όπου ο αριθμός των κοριτσιών δεν υπερέβαινε τα δέκα πέντε(15)⁵⁷.

Με το διάταγμα του 1836 ρυθμίστηκαν θέματα που αφορούσαν στη μέση εκπαίδευση. Έτσι καθορίστηκε η ηλικία των 9 με 10 για εισαγωγή των παιδιών στο Ελληνικό σχολείο. Μετά το τέλος της τρίτης τάξης του Ελληνικού σχολείου(σε ορισμένες περιπτώσεις σε δύο έτη), ο μαθητής μπορούσε να εισέλθει στο τετρατάξιο Γυμνάσιο, κάτι σαν το σημερινό Λύκειο.

Το έτος 1842, ο Ι. Π. Κοκκώνης, άνθρωπος που συνέβαλε σημαντικά στην ελληνική εκπαίδευση στα πρώτα της βήματα, εκδίδει έναν «Οδηγό» με τον οποίο δίνει οδηγίες σχετικά με τη χρήση της αλληλοδιδακτικής μεθόδου για τα Δημοτικά σχολεία. Μεταξύ των άλλων ορίζει και τους «Κανόνες της διαγωγής των μαθητών» και μέσα σε αυτούς εντάσσει και τις υποχρεώσεις των μαθητών ως προς την εμφάνισή τους. Συγκεκριμένα γράφει⁵⁸:

«β' - Να εμβαίνωσιν εις το σχολειον έχοντες τας χείρας και το πρόσωπον καθαρά, κτενισμένοι και υποδεμένοι· ποτέ δεν πρέπει να έρχονται ανυπόδητοι ή με άπλυτα ποδιάρια, ή με σχισμένα και λερωμένα φορέματα».

Το έτος 1844 αποφασίζεται και η συμμετοχή του Κράτους στα έξοδα του Δημοτικού

⁵⁶ Χρήστος Λέφας, *Ιστορία της Εκπαιδευσεως*, ΟΕΣΒ, Αθήνα 1942, σ. 7.

⁵⁷ Σπύρος Ευαγγελόπουλος, *Ελληνική εκπαίδευση*, τ.1, 2^η Έκδοση, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998, σ. 103.

⁵⁸ Αλέξης Δημαράς, *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε, (Τεκμήρια ιστορίας), Α' 1821-1894*, Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 1985, σ. 97-99.

Σχολείου.

Σε γενικές γραμμές η εσωτερική ζωή του σχολείου ήταν αυταρχικά οργανωμένη, με το ράβδισμα να αποτελεί το μοναδικό εκπαιδευτικό τρόπο παραδειγματισμού. Επίσης πολλοί ιθύνοντες των εκπαιδευτικών πραγμάτων είχαν εντοπίσει το μονοδιάστατο προσανατολισμό του εκπαιδευτικού συστήματος.

Όσον αφορά στην ενδυματολογική συμπεριφορά στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση στον Εσωτερικό Κανονισμό των Γυμνασίων και των Ελληνικών Σχολείων, απόφαση 6815/19 Οκτωβρίου 1857, στο άρθρο εννέα αναφέρονται τα εξής⁵⁹:

«Έκαστος μαθητής, προσερχόμενος εν τη σχολή, πρέπει να ήναι καθαρός το σώμα και κόσμιος την ενδυμασίαν, αποφεύγων πάντα περιττόν στολισμόν».

Από τα ανωτέρω συνάγεται ότι μέχρι και το έτος 1857 δεν υπήρχε καμία κεκανονισμένη σχολική ενδυμασία για τους μαθητές Δημοτικού και Γυμνασίου.

Την πρώτη μαρτυρία σχετικά με την επιβολή υποχρεωτικής ενδυμασίας, για του μαθητές των Ελληνικών και Γυμνασίων σχολείων, δίνει η «Απόφαση της 8 Μαΐου 1876» του Υπουργικού Συμβουλίου, με την οποία ορίζεται αναλυτικώς η ενδυμασία, *«ιμάτιον, περισκελίσ(=παντελόνι), πίλος(=πηλήκιο) και μανδύας, που θα πρέπει να φέρουν οι μαθητές όχι όμως μόνο κατά τις διδακτικές ώρες, αλλά καθ' όλη τη διάρκεια της ημέρας, ούτως ώστε να διευκολυνθεί η επιτήρηση αυτών⁶⁰».*

Η εικοσαετία(1862-1880), κράτησε σε μία στασιμότητα την Ελληνική Εκπαίδευση, με το Σύνταγμα του 1864 να μην προσθέτει ουσιαστικά τίποτα περισσότερο σχετικά με την εκπαίδευση⁶¹.

Το έτος 1881 την Κυβέρνηση της χώρας αναλαμβάνει ο Χαρίλαος Τρικούπης που επιχείρησε άμεσα μία προσπάθεια βελτίωσης της εκπαιδευτικής πραγματικότητας. Στέλνει Επιθεωρητές σε όλα τα σχολεία της Επικράτειας για εκτίμηση της κατάστασης. Η εικόνα που αποτυπώνουν οι Επιθεωρητές στις εκθέσεις τους είναι άθλια. Στη συνέχεια ο νόμος ΑΣΗΕ' της 26^{ης} Ιουλίου του 1885, ορίζει την κατάργηση της καταβολής διδάκτρων για το δημοτικό. Ένα χρόνο αργότερα, με το Νόμο ΒΠΕ, προβλέπεται τετραετής υποχρεωτική δημοτική εκπαίδευση καθώς και καταβολή διδάκτρων, μόνο για τη μέση και ανώτερη εκπαίδευση⁶².

⁵⁹ Δαυίδ Αντωνίου, *Τα προγράμματα της μέσης εκπαίδευσης(1833-1929)*, Τόμος Πρώτος, Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας, Αθήνα, 1987, σ. 144.

⁶⁰ Την απόφαση βλ. αναλυτικά Δημαράς, *ό.π.*, σ. 224-227.

⁶¹ Κάτσικας και Θεριανός, *ό.π.*, σ. 58.

⁶² Ευαγγελόπουλος, *ό.π.*, σ. 57.

Το 1895, ο νόμος ΒΤΜΘ⁶³, επί Υπουργού Παιδείας Δ. Πετρίδη και κυβέρνησης Δηλιγιάννη, έμελλε να αποτελέσει σταθμό στην ελληνική δημοτική εκπαίδευση και να ισχύει ως το 1929, με μερικές συμπληρώσεις και τροποποιήσεις. Με το νόμο αυτό επιβαλλόταν η σύσταση δημοτικών σχολείων στις πρωτεύουσες των νομών ή επαρχιών καθώς και σε πόλεις με πληθυσμό άνω των έξι χιλιάδων(6.000) κατοίκων. Όπου δεν υπήρχε η δυνατότητα λειτουργίας δημοτικού, βάσει του νόμου έπρεπε να ιδρυθούν γραμματοδιδασκαλεία, τα οποία αποτελούσαν κατώτερα σχολεία, στα οποία όμως μπορούσαν να φοιτούν και κορίτσια έως δέκα ετών⁶⁴.

Στον ανωτέρω νόμο υπήρχε πρόβλεψη και για την εκπαίδευση των θηλέων, η οποία προβλεπόταν να διεξάγεται σε ξεχωριστά σχολεία, στα οποία δίδασκαν δασκάλες. Τα σχολεία αυτά είχαν το ίδιο πρόγραμμα με τα αντίστοιχα των αγοριών, με επιπρόσθετα τα μαθήματα της ραπτικής, του κεντήματος, της πλεκτικής, της οικιακής οικονομίας και της μαγειρικής⁶⁵.

Σκοπός των Δημοτικών σχολείων της εποχής ήταν η προπαρασκευή των μαθητών για τη ζωή και στόχος αυτών η ηθική και θρησκευτική μόρφωση των παιδιών και η διδασκαλία των στοιχειωδών γνώσεων.

Στις 9 Οκτωβρίου του έτους 1898, αποστέλλεται η Εγκύκλιος 14596/9 Οκτωβρίου 1898, στα Γυμνάσια και Ελληνικά Σχολεία, στην οποία αναφέρονται εκτός των άλλων στο άρθρο 13 τα ακόλουθα⁶⁶:

«Οι μαθηταί των γυμνασίων φέρουσι πάντοτε την κεκανονισμένην στολήν, οι δε των Ελληνικών σχολείων το πηλίκιον, εκτός αν λάβωσι έγγραφον αδειαν παρά του γυμνασιάρχου ή σχολάρχου τη αιτήσει των γονέων ή κηδεμόνος ασθενείας ένεκα ή άλλου αποχρώντος λόγου. Ο παραβίων τα ανωτέρω συλλαμβανόμενος οδηγείται εις τους γονείς ή κηδεμόνα, και επιβάλλεται εις αυτόν την επομένην ποινή, αν παραβιή και τινά των εν τω 12 άρθρω διαταγών».

Ο 19^{ος} αιώνας κλείνει με το θλιβερό γεγονός της ήττας της χώρας στον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897, καθώς και την επιβολή υψηλής πολεμικής αποζημίωσης στην Τουρκία. Το γεγονός αυτό προκάλεσε εθνική και οικονομική κρίση στη χώρα και ακολούθησε κυβερνητική αστάθεια για την περίοδο Απριλίου του 1897 έως τον Αύγουστο του 1909, με συνεχείς εναλλαγές των δύο κυρίαρχων κομμάτων της περιόδου, του Τρικουπικού και του Δηλιγιαννικού. Η κρίση, όπως ήταν φυσικό επηρέασε και το χώρο της εκπαίδευσης. Η φοίτηση στο δημοτικό ήταν σχεδόν ανύπαρκτη, ενώ η κρατική οικονομική ενίσχυση για την εκπαίδευση κάλυπτε μόλις το ένα έκτο

⁶³ Κάτσικας και Θεριανός, *ό.π.*, σ. 81.

⁶⁴ *Ο.π.*, σ. 81.

⁶⁵ *Ο.π.*, σ. 84.

⁶⁶ Αντωνίου, *ό.π.*, σ. 388.

των ετήσιων αναγκών⁶⁷.

20ος ΑΙΩΝΑΣ

Η περίοδος που ακολουθεί σηματοδοτείται από τις προσπάθειες για εγκαθίδρυση του δημοτικισμού. Στην πρώτη δεκαετία του 20^{ου} αιώνα δημιουργείται το δίπολο διαφοροποίησης και αντιπαράθεσης Εκπαιδευτικού Δημοτικισμού και Εκπαιδευτικού Συντηρητισμού. Παρά τις πολλές προσπάθειες που έγιναν για επικράτηση της δημοτικής ως επίσημη γλώσσα του Κράτους, αλλά και τη φιλελεύθερη πολιτική του Ελευθέριου Βενιζέλου, που ανέβηκε στην εξουσία το έτος 1910, η καθαρεύουσα κατοχυρώθηκε ως γλώσσα του κράτους με το σύνταγμα του 1911. Στο ίδιο σύνταγμα, με το άρθρο 16, ορίζεται για την εκπαίδευση η απόλυτη χρηματοδότησή της από το κράτος, και ως υποχρεωτική η στοιχειώδης εκπαίδευση⁶⁸.

Η πρώτη προσπάθεια εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης του 20^{ου} αιώνα έγινε το έτος 1913, επί κυβερνήσεως Βενιζέλου και υπουργίας Τσιριμώκου. Η νικηφόρα για τους Έλληνες έκβαση των βαλκανικών πολέμων 1912-1913, κατά την οποία διπλασιάστηκαν σχεδόν τα σύνορα της Ελλάδας, έδωσαν την εντύπωση ότι είχε έρθει η ώρα της αλλαγής.

Εμπνευστής και εισηγητής των νομοσχεδίων ήταν ο Δ. Γληνός. Οι βασικοί προσανατολισμοί των νομοσχεδίων ήταν η υποχρεωτική εκπαίδευση, η εκπαίδευση των κοριτσιών, η προσαρμογή της εκπαιδευτικής πραγματικότητας στο κοινωνικοοικονομικό γίνεσθαι της χώρας, η εισαγωγή των θετικών επιστημών στα σχολεία και η δημιουργία τεχνικοεπαγγελματικής εκπαίδευσης⁶⁹. Πιο συγκεκριμένα για τους απόφοιτους Δημοτικού προσφέρονταν δύο επιλογές, η πρώτη της κλασικής εισαγωγής στο Γυμνάσιο χωρίς εξετάσεις, και η δεύτερη της φοίτησης σε τριετές Αστικό σχολείο, επίσης χωρίς εξετάσεις, με πιο πρακτικό χαρακτήρα μαθημάτων.

Στα νομοσχέδια προβλεπόταν επίσης η εισαγωγή της νεοελληνικής στο δημοτικό, η αύξηση των σχολικών κτιρίων⁷⁰, η βελτίωση της εκπαίδευσης των εκπαιδευτικών και η μέριμνα για την

⁶⁷ Κάτσικας και Θεριανός, *ό.π.*, σ. 98.

⁶⁸ Κάτσικας και Θεριανός, *ό.π.*, σ. 107.

⁶⁹ Θεοφάνης Δ. Χατζηστεφανίδης, *Ιστορία της νεοελληνικής εκπαίδευσης(1821-1986)*, Δημ. Ν. Παπαδήμα, Αθήνα 1986, σ. 260.

⁷⁰ Για τα σχολικά κτίρια της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, την περίοδο 1821-1929 βλ. Ελένη Καλαφάτη, *Τα σχολικά κτίρια της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης 1821-1929. Από τις προδιαγραφές στον προγραμματισμό*, ΙΑΕΝ, Αθήνα 1942.

εκπαίδευση των θηλέων⁷¹.

Το Γυμνάσιο προβλεπόταν εξαετές δύο κύκλων, με τον πρώτο να είναι διετούς ενιαίας φοίτησης και το δεύτερο δύο κατευθύνσεων, φιλολογικής και πραγματικής.

Τα νομοσχέδια ωστόσο προκάλεσαν μεγάλες αντιδράσεις και καταψηφίστηκαν στη Βουλή, κυρίως λόγω του μέτρου για την κατάργηση των αρχαίων ελληνικών στο δημοτικό, το οποίο και χαρακτηρίστηκε ως «εθνική ζημιά»⁷². Από τα νομοσχέδια ψηφίσθηκαν μόνο το διοικητικό, ορισμένες ρυθμίσεις για τα διδασκαλεία⁷³ και τα αναλυτικά προγράμματα του δημοτικού.

Το έτος 1915 συμβαίνουν γεγονότα τα οποία οδηγούν σε ρήξη τους δύο κορυφαίους πολιτειακούς παράγοντες της χώρας. Ο Βενιζέλος έπειτα από διαφωνία του με το βασιλιά Κωνσταντίνο για την αποστολή ή μη ελληνικού στρατού στη συμμαχική επιχείρηση στα Δαρδανέλια, αναγκάζεται να παραιτηθεί από την κυβέρνησή του. Τον Οκτώβριο του ίδιου χρόνου επανεκλέγεται πρωθυπουργός της χώρας, αλλά παραιτείται εκ νέου, πάλι λόγω διαφωνίας του με το βασιλιά.

Ένα χρόνο αργότερα(1917), και αφού στην εξουσία έχουν ανέβει οι αντιβενιζελικοί, ο Βενιζέλος, μαζί με το Π. Δαγκλή και τον Π. Κουντουριώτη, αποβιβάζεται στη Θεσσαλονίκη όπου και αναλαμβάνει τη διακυβέρνηση της χώρας. Την περίοδο 1917-1920, πραγματοποιούνται πολλές αλλαγές στο εκπαιδευτικό σύστημα μέσω μιας σειράς νομοθετικών μέτρων.

Βασική αλλαγή η απόφαση να γραφτούν στη δημοτική γλώσσα τα αναγνωστικά βιβλία των τεσσάρων πρώτων τάξεων του δημοτικού, καθώς και τα βιβλία των αριθμητικών ασκήσεων για τις τέσσερις ανώτερες τάξεις. Αυτή ήταν και η πρώτη φορά που η Δημοτική αναγνωρίζεται ως γλώσσα των εγχειριδίων του Δημοτικού⁷⁴. Τον αμέσως επόμενο χρόνο καθιερώνεται και στις υπόλοιπες τάξεις του δημοτικού, με τη διδασκαλία της Καθαρεύουσας να περιορίζεται στις δύο τελευταίες τάξεις. Ωστόσο οι έντονες αντιδράσεις που προέκυψαν, επανακαθόρισαν τις ανωτέρω αποφάσεις, εισάγοντας τη Δημοτική σταδιακά σε κάθε τάξη.

Οι ανωτέρω αποφάσεις ωστόσο αναστέλλονται μόλις λίγα χρόνια μετά, όταν στα 1920

⁷¹ Χρήστος Αντωνίου, *Η εκπαίδευση των Ελλήνων δασκάλων(1828-2000)*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2002, σ. 61.

⁷² Άννα Φραγκουδάκη, *Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και φιλελεύθεροι διανοούμενοι. Άγονοι αγώνες και ιδεολογικά αδιέξοδα στο μεσοπόλεμο*, Κέδρος, Αθήνα, 1977, 43-44.

⁷³ Για τα διδασκαλεία της περιόδου 1875-1914 βλ. Αποστόλης Παπακωνσταντίνου και Αποστόλης Ανδρέου, *Τα διδασκαλεία και η ανάπτυξη της παιδαγωγικής σκέψης, 1875-1914*, Οδυσσέας, Αθήνα 1992.

⁷⁴ Χατζηστεφανίδης, *ό.π.*, σ. 266-267.

πλειοψηφούν τα φιλομοναρχικά κόμματα. Η διάδοχη κυβέρνηση του Δ. Ράλλη, αποφασίζει την απομάκρυνση των βιβλίων της προηγούμενης περιόδου και ψηφίζει το νόμο Ν.2678/10-8-1921 «Περί εισαγωγής των αναγνωστικών βιβλίων εις τα δημοτικά σχολεία των καταλληλότερων εκ των προ του 1917 εγκεκριμένων»⁷⁵.

Τα γεγονότα που ακολουθούν τη μεταρρύθμιση του 1917 μέχρι την επόμενη μεταρρύθμιση, είναι εξίσου σημαντικά στον εκπαιδευτικό τομέα, όσο και σε ολόκληρη τη χώρα. Κύριος παράγοντας η Μικρασιατική Καταστροφή⁷⁶. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα της γενικευμένης αυτής κρίσης της περιόδου 1920-1928, είναι η 34 κυβερνήσεις που αλλάζουν στη χώρα, καθώς και οι 24 Υπουργοί Παιδείας. Το εκάστοτε κυβερνών κόμμα προσπαθούσε να αναιρέσει τα επιτεύγματα της προηγούμενης κυβέρνησης, με μοναδική αναλαμπή της περιόδου την ολιγόμηνη διακυβέρνηση από τον Α. Παπαναστασίου, το 1924. Κύριος λόγος της κόντρας των κυβερνήσεων η χρήση ή όχι της καθαρεύουσας ως επίσημης γλώσσας στα σχολεία.

Τον Αύγουστο του 1928 κερδίζει το κόμμα των Φιλελευθέρων του Ελ. Βενιζέλου, ξεκινώντας πάλι την προσπάθεια για μια εκπαιδευτική μεταρρύθμιση⁷⁷. Κύριοι ιθύνοντες της προσπάθειας αυτής οι Υπουργοί Παιδείας Κ. Γόντικας(1929) και Γ. Παπανδρέου(1930-1932) και οι σύμβουλοι των Υπουργών Ε. Κακούρος(1929) και Μ. Κουντουράς(1931). Στη μεταρρύθμιση συνέβαλε επίσης ο Αλ. Δελμούζος από τη θέση του καθηγητή Πανεπιστημίου. Όπως είναι φυσικό η εν λόγω μεταρρύθμιση αποτελεί μια συνέχεια των σχεδιασμών και ρυθμίσεων των ετών 1913 και 1917⁷⁸.

Τα σχολεία στοιχειώδους εκπαίδευσης αποτελούνταν από σχολεία γενικής μόρφωσης και σχολεία επαγγελματικής εκπαίδευσης. Σε όλα, εκτός των οικοκυρικών σχολών, η φοίτηση ήταν μεικτή. Επιπλέον καταργούνται οι διάφοροι τύποι δημοτικού σχολείου και θεσπίζονται το εξατάξιο, με υποχρεωτική φοίτηση από το 6^ο έτος ως το τέλος των μαθημάτων του δημοτικού σχολείου.

Οι απόφοιτοι που επιθυμούσαν να συνεχίσουν μπορούσαν να εισαχθούν στις κατώτερες επαγγελματικές σχολές και στο ανώτερο Παρθεναγωγείο(τα κορίτσια), ενώ όσοι επιθυμούσαν να συνεχίσουν σε εξατάξιο γυμνάσιο ή σε πρακτικό, έδιναν εισαγωγικές εξετάσεις⁷⁹.

⁷⁵ Αθανασία Λουκοβύτη, *Συγκριτική μελέτη της εκπαιδευτικής πολιτικής του 19^{ου} και του 20^{ου} αιώνα στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση*, Μεταπτυχιακή Διατριβή, Αθήνα 2007, σ. 44.

⁷⁶ Περισσότερα για τη Μικρασιατική καταστροφή και την περίοδο του Μεσοπολέμου βλ. Χρήστος Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα, 1922-1940. Ο Μεσοπόλεμος*, τ. Β1, Αθήνα 2002.

⁷⁷ Κάτσικας και Θεριανός, *ό.π.*, σ. 121.

⁷⁸ Ευαγγελόπουλος, τ. 2, *ό.π.*, σ. 63.

⁷⁹ *Ο.π.*, τ. 2, σ. 65.

Το έτος 1930 καθιερώνεται η υποχρεωτική διδασκαλία της δημοτικής σε όλες τις τάξεις του δημοτικού, με παράλληλη διδασκαλία των αρχαίων στις δύο τελευταίες τάξεις. Ως σκοπός του δημοτικού σχολείου ορίστηκε η στοιχειώδης προπαρασκευή των μαθητών για τη ζωή και η παροχή σε αυτούς στοιχείων απαραίτητων για τη μόρφωση σωστού πολίτη.

Στη μέση εκπαίδευση ο διαφορισμός της γενικής εκπαίδευσης και η θεσμοθέτηση κατώτερων επαγγελματικών σχολείων θέτουν τις πρώτες βάσεις για ένα αστικό σχολείο, το οποίο να αντιστοιχεί στις νέες ανάγκες⁸⁰. Λίγο καιρό αργότερα ανακοινώνεται και το αναλυτικό πρόγραμμα των μαθημάτων του Γυμνασίου, με κύρια τροποποίηση την ένταξη του μαθήματος των λατινικών στην κατηγορία του προαιρετικού⁸¹.

Εξχωριστό μέτρο αποτελεί η ίδρυση ειδικών τάξεων ή σχολείων για παιδιά με ειδικές ανάγκες, καθώς και η ίδρυση ειδικών υπαίθριων σχολείων για ασθενικά παιδιά. Επίσης προβλεπόταν η ίδρυση νυχτερινών σχολείων για άτομα άνω των δέκα τεσσάρων ετών, με σκοπό την καταπολέμηση του αναλφαβητισμού.

Τη μεταρρύθμιση του 1929 ανακόπτουν οι πολιτικές αλλαγές των δύσκολων χρόνων της δικτατορίας του Μεταξά, του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, της Κατοχής, της Αντίστασης και του Εμφύλιου Πολέμου.

Πιο αναλυτικά το έτος 1933, επί υπουργίας του Θ. Τουρκοβασίλη ψηφίζεται νομοσχέδιο σχετικά με τα διδακτικά βιβλία, με το οποίο η δημοτική περιορίζεται αρχικά στις τέσσερις πρώτες τάξεις του δημοτικού σχολείου, ενώ δύο χρόνια αργότερα περιορίζεται στις τρεις. Το μεγαλύτερο όμως «ξήλωμα»⁸² της μεταρρύθμισης του 1929, γίνεται με το Διάταγμα της 5^{ης} Νοεμβρίου του 1935, στο οποίο καθοριζόταν το ωρολόγιο πρόγραμμα του Γυμνασίου. Τα λατινικά επαναφέρθηκαν ως υποχρεωτικό μάθημα, τα αρχαία και τα νέα ελληνικά μειώνονται σε ώρες, τα θρησκευτικά αυξάνονται και καταργείται η παράλληλη διδασκαλία δημοτικής και καθαρεύουσας στο μάθημα των νέων ελληνικών⁸³. Με το πρόγραμμα του 1935 επιχειρείται μία στροφή προς τον κλασικισμό, υποτιμώντας το νεοελληνικό πολιτισμό και εξαιρώντας την αξία του παρελθόντος.

Στις 4 Αυγούστου του 1936, με τη συναίνεση του Γεώργιου Β', ο Ιωάννης Μεταξάς αναστέλλει ορισμένα άρθρα του Συντάγματος και διαλύει τη Βουλή, επιβάλλοντας το δικτατορικό καθεστώς, με αφορμή τη γενική απεργία που είχε κηρυχθεί για τις 5 Αυγούστου από τα συνδικάτα,

⁸⁰ Κωνσταντίνος Τσουκαλάς, *Εξάρτηση και αναπαραγωγή, ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα(1830-1922)*, Θεμέλιο, Αθήνα, 1977, σ. 521.

⁸¹ Χαράλαμπος Νούτσος, *Προγράμματα μέσης εκπαίδευσης και κοινωνικός έλεγχος(1931-1973)*, Θεμέλιο, Αθήνα, 1988, σ. 216.

⁸² Λουκοβύτη, *ό.π.*, σ. 50.

⁸³ Κάτσικας και Θεριανός, *ό.π.*, σ. 133.

με πρόταση του ΚΚΕ⁸⁴.

Η δικτατορία της 4^{ης} Αυγούστου, απέβλεπε στον πλήρη έλεγχο των μηχανισμών του κράτους, συνεπώς και στην παιδεία. Έτσι οι εκπαιδευτικές περιφέρειες και τα αντίστοιχα εποπτικά συμβούλια αυξάνονται, με στόχο την καλύτερη παρακολούθηση της λειτουργίας των σχολείων και την εποπτεία του εκπαιδευτικού προσωπικού⁸⁵.

Στα χρόνια της δικτατορίας του Μεταξά το δημοτικό παραμένει εξατάξιο, αλλά εισάγονται εξετάσεις στην τετάρτη τάξη, η επιτυχία των οποίων καθόριζε και την εισαγωγή στο γυμνάσιο. Το μέτρο αυτό μετέτρεψε τις δύο τελευταίες τάξεις του Δημοτικού σε τάξεις των κοινωνικά και οικονομικά ασθενέστερων μαθητών. Με το μέτρο αυτό υπονομεύθηκε και η φοίτηση στην επόμενη βαθμίδα, καθώς δεν ήταν εφικτό να διαπιστωθεί αν οι μαθητές που διέκοπταν, συνέχιζαν ή όχι στο Γυμνάσιο⁸⁶.

Για τη μέση εκπαίδευση, ο Α.Ν. 770/3-7-1937 επαναφέρει ουσιαστικά τη μεταρρύθμιση του 1929, με τη διαφορά ότι η φοίτηση γίνεται ενιαία και οχταετής με δύο κύκλους, έναν πενταετή και έναν τριετή.

Επιπλέον, εισάγεται σε όλα ανεξαιρέτως τα εκπαιδευτικά ιδρύματα το μάθημα με τίτλο 'Εθνική και Ηθική αγωγή', με σκοπό την ενίσχυση της θρησκευτικής και εθνικής διαπαιδαγώγησης των νέων⁸⁷.

Το ίδιο κιόλας έτος ο Μεταξάς ιδρύει και την Εθνική Οργάνωση Νεολαίας(ΕΟΝ), στην οποία και ήταν υποχρεωμένοι να εγγραφούν όλοι οι μαθητές. Επίσης ιδρύεται και ο Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων(ΟΕΔΒ), με σκοπό τον έλεγχο των σχολικών βιβλίων. Έτσι πραγματοποιείται αυστηρός έλεγχος της γνώσης και τα εγχειρίδια προσαρμόζονται στις απαιτήσεις του καθεστώτος, παρουσιάζοντας φυσικά τον δικτάτορα ως σωτήρα.

Δύο χρόνια αργότερα, το 1939, η φοίτηση στη μέση εκπαίδευση μεταβάλλεται, χωρίζοντας την σε δύο κύκλους, τον πρώτο εξαετή με την ονομασία Γυμνάσιο και τον δεύτερο διετή με ονομασία Λύκειο. Ο δεύτερος κύκλος είχε δύο κατευθύνσεις, την κλασική και την πρακτική. Ακόμη η μεικτή φοίτηση καταργείται, επανέρχεται η καταβολή διδάκτρων στη μέση εκπαίδευση και ιδρύονται τα Αστικά σχολεία, σχολεία επαγγελματικής εκπαίδευσης.

Το έτος 1940, με το νόμο 2545/40, επιτρέπεται και η συγκρότηση φροντιστηρίων, ένας

⁸⁴ Γεώργιος Ρούσσοις, *Νεώτερη ιστορία του ελληνικού έθνους 1826-1974*, Ελληνική Μορφωτική Εστία, Αθήνα 1975, σ. 59-60.

⁸⁵ Νούτσος, *ό.π.*, σ. 260.

⁸⁶ Ευαγγελόπουλος, τ. 2, *ό.π.*, σ. 70-71.

⁸⁷ Νούτσος, *ό.π.*, σ. 260.

θεσμός εκπαιδευτικής πολιτικής που μέχρι και σήμερα αποτελεί σημαντικό κομμάτι της εκπαίδευσης. Με τον ίδιο νόμο θεσμοθετείται και η κατ' οίκον διδασκαλία. Έτσι ένα μεγάλο μέρος της γνωστικής λειτουργίας των σχολείων μετακυλά σε ιδιωτικούς φορείς και σημαντικό τμήμα του κόστους της εκπαίδευσης μετατοπίζεται στους κηδεμόνες⁸⁸.

Η δεκαετία 1940, αποτελεί ίσως την πιο δύσκολη δεκαετία σε κοινωνικό, οικονομικό και πολιτικό επίπεδο. Η προκείμενη περίοδος ρήξης, επηρεάζει φυσικά και το χώρο της εκπαίδευσης. Το σχολικό έτος 1940-1941 διήρκεσε μόλις τρεισήμισι μήνες. Πολλά σχολικά κτίρια καταστράφηκαν, ενώ πολλοί εκπαιδευτικοί εκδιώχθηκαν ή εκτελέστηκαν.

Το 1941 ιδρύεται το ΕΑΜ(Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο) από το ΚΚΕ και άλλα μικρότερα κόμματα. Ο ΕΑΜ το Μάρτιο του 1944 συγκροτεί την Πολιτική Επιτροπή Εθνικής Απελευθέρωσης(ΠΕΕΑ), με πρόεδρο τον καθηγητή Πανεπιστημίου Αλέξανδρο Σβώλο. Λίγο αργότερα δημιουργείται και ο ΕΛΑΣ(Εθνικός Λαϊκός Απελευθερωτικός Στρατός).

Στη διάρκεια της κατοχής-αντίστασης, δύο εκπαιδευτικές επιτροπές των οργανώσεων που μόλις αναφέρθηκαν, συνέταξαν το «Σχέδιο για μια λαϊκή παιδεία», με εμπνευστή το Δ. Γληνό. Το εν λόγω σχέδιο υποβλήθηκε στην Πολιτική Επιτροπή Εθνικής Απελευθέρωσης(ΠΕΕΑ), το έτος 1944. Το σχέδιο είχε λαϊκό-ανθρωπιστικό χαρακτήρα, υποστηρίζοντας μεταξύ άλλων δωρεάν ενιαία παιδεία και επίσημη γλώσσα όλων των βαθμίδων τη δημοτική⁸⁹.

Τα χρόνια που ακολουθούν την τραγική δεκαετία του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και του εμφυλίου, βρίσκουν την Ελλάδα κατεστραμμένη. Η χώρα μπαίνει στο δεύτερο μισό του 20^{ου} αιώνα με μεγάλα οικονομικά, κοινωνικά και πολιτικά προβλήματα. Ενώ οι πληγές από τον πόλεμο παραμένουν ακόμα ανοιχτές, οι συλλήψεις και οι εκτελέσεις πολιτών συνεχίζονται. Μοναδική ελπίδα αντιμετώπισης της γενικευμένης κρίσης που έπληττε τη χώρα, η αναδιοργάνωση της εκπαίδευσης⁹⁰.

Η εκπαιδευτική πραγματικότητα είχε ως εξής: το εξήντα τοις εκατό(60%) των δημοτικών σχολείων ήταν μονοτάξια, με την αντιστοιχία δασκάλων μαθητών να αγγίζει κατά μέσο όρο το ένα προς 60⁹¹. Τα ποσοστά των παιδιών που δε φοιτούσαν καθόλου ήταν ιδιαίτερα υψηλά, καθώς και αυτά της σχολικής διαρροής κατά την τρίτη ή τετάρτη τάξη. Ελάχιστα ήταν αυτά που συνέχιζαν στη μέση εκπαίδευση. Στον αγροτικό και ημιαγροτικό πληθυσμό, το ποσοστό των αναλφάβητων αρρένων ανερχόταν στο τριάντα τρία τοις εκατό(33%), ενώ των θηλέων ξεπερνούσε το πενήντα

⁸⁸ Κάτσικας και Θεριανός, *ό.π.*, σ. 140-141.

⁸⁹ Πιο αναλυτικά για το θέμα βλ. Ευαγγελόπουλος, τ. 2, *ό.π.*, σ. 73-78.

⁹⁰ Ευαγγελόπουλος, *ό.π.*, σ. 84.

⁹¹ Κάτσικας και Θεριανός, *ό.π.*, σ. 152.

πέντε τοις εκατό(55%)⁹².

Η κατάσταση άμεσα αρχίζει να παίρνει αισιόδοξη κατεύθυνση. Το 1951 η Γενική Εκπαίδευση διαρθρώνεται σε δύο βαθμίδες, την εξαετή στοιχειώδη και την εξαετή μέση. Η μέση εκπαίδευση διαιρείται ισότιμα σε δύο κύκλους, το Γυμνάσιο και το Λύκειο. Καθορίζονται επίσης εξετάσεις από τη μία βαθμίδα στην επόμενη⁹³.

Με το Σύνταγμα του 1952 δίνονται οι νέες κατευθυντήριες γραμμές για την εκπαίδευση. Αναφέρεται ότι σε όλα τα σχολεία των δύο πρώτων βαθμίδων η διδασκαλία αποσκοπεί στην ηθική και πνευματική αγωγή και ανάπτυξη της εθνικής συνείδησης του Ελληνοχριστιανικού πολιτισμού. Ως υποχρεωτική ορίζεται η εξάχρονη εκπαίδευση, και ως προς το γλωσσικό ζήτημα διατηρείται η αναχρονιστική διάταξη υπέρ της καθαρεύουσας⁹⁴.

Την άνοιξη του 1957, επί κυβέρνησης Γ. Παπανδρέου, αποφασίζεται η δημιουργία διακομματικής επιτροπής, η οποία και θα ασχοληθεί με τη *«μελέτη των προβλημάτων της παιδείας και των συναφών προς αυτήν θεμάτων»*. Η επιτροπή αυτή, η Επιτροπή Παιδείας, συγκροτείται λίγο αργότερα, τον Ιούνιο του 1957, επί κυβέρνησης Κ. Καραμανλή και υπουργού Παιδείας τον Αχ. Γεροκωστόπουλο⁹⁵. Η συγκεκριμένη επιτροπή αποτέλεσε την πρώτη συστηματική προσπάθεια καταγραφής των προβλημάτων της Παιδείας και διατύπωσης προτάσεων επίλυσής τους. Τον επόμενο χρόνο παρέδωσε τα πορίσματά της και τις προτεινόμενες απαραίτητες αλλαγές.

Την ίδια χρονική περίοδο, και παρ' ότι η επιτροπή ανακοινώνει τα πορίσματά της, δείχνοντας πως έχει έρθει η ώρα για μια μεγάλη αλλαγή, η κυβέρνηση, και συγκεκριμένα ο υπηρεσιακός Υπουργός Παιδείας Γεώργιος Ράμμος σε ανακοίνωσή του, ασχολείται με το μήκος που θα πρέπει να έχουν οι φούστες-περισκελίδες των μαθητριών. Συγκεκριμένα ανακοινώθηκε⁹⁶:

«...προς τας αρμόδιας εκπαιδευτικάς αρχάς, όπως κατά το μάθημα της γυμναστικής και κατά τας προσεχείς γυμναστικάς επιδείξεις αι μαθήτριαι των γυμνασίων μη φέρουν πλέον «σορτς», αλλά μακράν, κάτωθι του γόνατος, φούσταν-περισκελίδα. Μετά την εφαρμογή του μέτρου τούτου, εις όλας τας μαθήτριαι, θα εξετασθή η περίπτωσης πιθανής επεκτάσεως του και εις τας φοιτήτριαις».

Στις επόμενες εκλογές νίκησε το κόμμα του Κ. Καραμανλή και Υπουργός Παιδείας ορίστηκε ο Γ. Βογιατζής. Το ενδιαφέρον της τωρινής κυβέρνησης στρέφεται προς της Τεχνική-

⁹² Σήφης Μπουζάκης, *Νεοελληνική εκπαίδευση(1821-1985)*, Gutenberg, Αθήνα, 1986, σ.96.

⁹³ Κάτσικας και Θεριανός, *ό.π.*, σ. 154.

⁹⁴ Ευαγγελόπουλος, τ. 2, *ό.π.*, σ. 84-85.

⁹⁵ Κάτσικας και Θεριανός, *ό.π.*, σ. 164.

⁹⁶ Αλέξης Δημαράς, *Νεοελληνική εκπαίδευση: η μεταρρύθμιση που δεν έγινε, Τεκμήρια ιστορίας, Β' 1895-1967*, Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 1984, σ. 236-237.

Επαγγελματική και Μέση Εκπαίδευση και με τα Ν. Δ. 3971 και 3973 επιφέρει διάφορες αξιόλογες ρυθμίσεις.

Για το Δημοτικό αποφασίζεται η εισαγωγή της δημοτικής γλώσσας για τις τρεις πρώτες τάξεις και η καθαρεύουσα για τις τρεις τελευταίες(Ν. Δ. 3971).

Για το Γυμνάσιο, το έτος 1961, αποφασίζεται η τροποποίηση του αναλυτικού προγράμματος, που παρέμενε ίδια από το 1935. Ορισμένες από τις βασικές μετατροπές που ορίζονταν ήταν η μείωση των ωρών διδασκαλίας των αρχαίων και η αύξηση αντίστοιχα των ωρών για τα νέα ελληνικά, η διδασκαλία και άλλων ξένων γλωσσών, εκτός των γαλλικών, καθώς και εισαγωγή των μαθημάτων αγωγή του πολίτη και οικοκυρικών για τα κορίτσια⁹⁷.

Αξιοσημείωτη, αλλά και σημαντική για την πορεία της ελληνικής Παιδείας, υπήρξε και η μεγάλη διαδήλωση σπουδαστών που έλαβε χώρα στις 7 Δεκεμβρίου του 1962, με σύνθημα «Προίκα στην Παιδεία 15%», αντί του 7,8% του κρατικού προϋπολογισμού που είχε εγκριθεί. Η αδιαφορία απάντησης των υπευθύνων προς τους διαδηλωτές, εντατικοποίησε τις κινητοποιήσεις, στις οποίες συμμετείχαν αργότερα ακόμη και εκπαιδευτικοί στοιχειώδους και Μέσης Εκπαίδευσης. Η κυβέρνηση ωστόσο, χαρακτήρισε αυτή την πράξη ως: «αδικαιολόγητος, αντισυνταγματική και αντιπαιδαγωγική», επιστρατεύοντας επίσης τους απεργούντες εκπαιδευτικούς. Μεγάλη μερίδα του λαού, αλλά και ο ελληνικός τύπος κινητοποιήθηκαν υπέρ των εκπαιδευτικών, ως δείγμα συμπαράστασης⁹⁸.

Το συγκεκριμένο αγώνα, ο οποίος δεν είχε προηγούμενο, εκμεταλλεύτηκαν τα πολιτικά κόμματα, με την παρουσίαση ολοκληρωμένου προγράμματος εκπαιδευτικής πολιτικής, εν όψει των επικείμενων εκλογών. Το Φεβρουάριο του 1964 η μεγάλη εκλογική επιτυχία του Γ. Παπανδρέου με το κόμμα Ένωση Κέντρου, προχωρεί στην εφαρμογή ενός φιλελεύθερου εκπαιδευτικού προγράμματος. Με Υπουργό Παιδείας τον ίδιο τον Πρωθυπουργό Γ. Παπανδρέου, Υφυπουργό τον Λουκή Ακρίτα και Γενικό Γραμματέα τον Ε. Παπανούτσο, η νέα κυβέρνηση ανακοινώνει ότι οι μεταρρυθμίσεις που θα γίνουν αφορούν σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης και ότι ο χαρακτήρας που οφείλει να έχει η Εθνική μας Παιδεία είναι κατά βάση *ουμανιστικός*(=ανθρωπιστικός)⁹⁹.

Το 1964, καταθέτεται στη Βουλή για ψήφιση, ο νόμος 4379/1964, «Περί Οργάνωσης και Διοικήσεως της Γενικής Εκπαιδύσεως(Στοιχειώδους και Μέσης)». Ο νόμος αυτός καθόριζε ως Γενική Εκπαίδευση την Εκπαίδευση Πρώτου βαθμού, που ήταν το Δημοτικό σχολείο για έξι σχολικές περιόδους- τάξεις, και την Εκπαίδευση Δευτέρου βαθμού την οποία αποτελούσαν

⁹⁷ Ο.π., σ. 241.

⁹⁸ Ο.π., σ. 248-258.

⁹⁹ Ο.π., σ. 266-267.

διαδοχικά οι δύο τύποι σχολείων, το Γυμνάσιο και το Λύκειο, με τριετή φοίτηση στο κάθε ένα. Το ενιαίο Γυμνάσιο δηλαδή, χωρίστηκε σε 3 τάξεις Γυμνασίου και 3 τάξεις Λυκείου.

Τα δύο βασικά μέτρα που ορίζονταν από το συγκεκριμένο νομοσχέδιο, τα οποία και χαρακτηρίστηκαν ως «μεγάλης εθνικής και κοινωνικής σημασίας» ήταν:

α) η καθιέρωση της δωρεάν εκπαίδευσης σε όλες τις βαθμίδες της Εκπαίδευσης από την Πρωτοβάθμια έως και την Ανώτατη και

β) η επέκταση της υποχρεωτικής εκπαίδευσης από τα 6 που ήταν στα 9 έτη. Αγόρια και κορίτσια υποχρεούνταν να φοιτήσουν στο Δημοτικό σχολείο και έπειτα είτε στο Γυμνάσιο Γενικής εκπαίδευσης είτε στο Γυμνάσιο Επαγγελματικού προσανατολισμού(οικονομικό, ναυτικό), από το 6^ο(ή και 5 μισό) ως το 15^ο έτος της ηλικίας τους¹⁰⁰.

Καταργήθηκαν επίσης οι εισαγωγικές εξετάσεις για το Γυμνάσιο και η Δημοτική έγινε η αποκλειστική γλώσσα του Δημοτικού σχολείου, διδασκαλίας και των βιβλίων. Η γραμματική και η σύνταξη της Καθαρεύουσας διδάσκονται στο Γυμνάσιο και στο Λύκειο.

Ακόμη καθιερώθηκαν μαθητικά συσσίτια, τα οποία αποτελούσαν υποχρέωση και της τοπικής αυτοδιοίκησης¹⁰¹.

Τέλος με το συγκεκριμένο Ν.Δ. ορίζονταν οι σκοποί και τα προγράμματα Γυμνασίου και Λυκείου, καθώς και μία σειρά από μέτρα που αφορούσαν στην Ανώτατη εκπαίδευση, αλλά και θέματα σχετικά με τη διοίκηση και οργάνωση όλης της εκπαίδευσης.

Ωστόσο οι συγκεκριμένες μεταρρυθμίσεις, και όσες από αυτές τέθηκαν σε λειτουργία, διήρκησαν για ένα μόνο έτος, και έπειτα ανακόπηκαν λόγω των ραγδαίων εξελίξεων και αναταραχών στην πολιτική σκηνή, που οδήγησαν στην παραίτηση του πρωθυπουργού Γ. Παπανδρέου στις 15 Ιουλίου 1965¹⁰².

Το 1965, και συγκεκριμένα στις 11 Μαΐου, με εντολή του Προέδρου της Κυβερνήσεως και του Υπουργού Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων (από το Βασίλειο της Ελλάδος Υπουργείον Εθνικής Παιδείας & Θρησκευμάτων προς όλες τις εκπαιδευτικές αρχές), καταργούνται οι μαύρες μαθητικές ποδιές των μαθητριών του Γυμνασίου και Λυκείου, καθώς και το για χρόνια υποχρεωτικό πλήκιο των αγοριών Γυμνασίου και Λυκείου, ως στοιχεία αταίριαστα με τη δημοκρατική παιδεία που ήθελαν να εφαρμόσουν για τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Η εντολή¹⁰³

¹⁰⁰ Ο.π., σ. 268.

¹⁰¹ Ευάγγελος Π. Παπανούτσος, *Απομνημονεύματα*, Φιλিপότης, Αθήνα 1982, σ. 104.

¹⁰² Ο.π., σ. 121.

¹⁰³ Μαρία Ν. Αγγέλη, *Σχολική Ενδυματολογία, Από το «ό,τ' είχαμε» στο «μοδάτο» ρούχο...*, Ένα μάθημα λογοτεχνίας, αφόρμηση για έρευνα, 2^ο Γυμνάσιο Αγρινίου «Κοσμάς ο Αιτωλός», Πασχέντη, Αγρίνιο, 2012, σ. 75-76, βλ. επίσης Παραλίκας Νίκος, «Μαθητικό πλήκιο-ποδιά και παιδονόμος», *Τοπικά/εμπρός*, σ.13-14.

παρατίθεται στη συνέχεια:

«Τα παιδιά των σχολείων, και ιδίως οι έφηβοι των Γυμνασίων και των Λυκείων, πρέπει κάτω από τον γαλανόν ουρανόν και μέσα εις το εύκρατον κλίμα της Δημοκρατίας μας να είναι ενδεδυμένα με λιτότητα και χάριν και να μη δίνουν την εντύπωσιν πενθούτων ή δεσμωτών. Η αμφίεσις αντανακλά και εκφράζει τον ψυχικόν κόμον του ανθρώπου. Μαυροφορεμένα κορίτσια και αγόρια, τα οποία κρύπτουν το κουρεμένο κεφάλι των με ένα άχαρι και τσαλακωμένο πηλήκιον, δεν ημπορούν να αισθάνωνται ελεύθερα ούτε να έχουν ευψυχίαν και αισιοδοξίαν.

Όθεν παραγγέλλω προς τας Εκπαιδευτικές Αρχάς να ανακοινώσουν εις τα Σχολεία ότι από του προσεχούς έτους:

A) Οι ποδιές των μαθητριών θα είναι κατασκευασμένα από ύφασμα κυανούν(όχι πολύ ανοικτόν). Θα έχουν δηλαδή το χρώμα του ουρανού μας.

B) Καταργείται το πηλήκιον των μαθητών με την κακότεχνον κουκουβάγια. Εις ουδεμίαν χώραν του Δυτικού κόσμου επιβάλλεται εις τους μαθητάς πηλήκιον και ομοιόμορφος στολή. Τούτο είναι έθος των ολοκληρωτικών καθεστώτων. Άλλωστε το μέτρον τούτο εφαρμόζεται από ημάς όχι εις την πρωτεύουσαν, αλλά μόνον εις τα επαρχίας, ωσάν να μη έχουν τα ίδια δικαιώματα εις την αμφίεσιν των οι επαρχιώται μαθηταί με τους μαθητάς των Αθηνών.

Γ) Απαγορεύεται να επιβάλλεται από τους Διευθυντάς των Σχολείων η κούρα των μαθητών «εν χρω». Και τα αγόρια δικαιούνται να διατηρούν τα μαλλιά των. Αλλά τόσον αυτά όσον και τα κορίτσια των σχολείων πρέπει εις την κόμμωσίν των να έχουν απλότητα και κοσμιότητα.

Δ) Εις το εξής μαθηταί και μαθήτριά της Μέσης Εκπαιδεύσεως γενικής και επαγγελματικής, θα φέρουν υποχρεωτικώς επί του εξωτερικού φορέματος των μικρόν διακριτικόν σήμα «κονκάρδα» η οποία θα βεβαιώνη την μαθητικήν των ιδιότητα. Το Υπουργείον της Παιδείας θα κηρύξη διαγωνισμόν μεταξύ των καλλιτεχνών μας, δια να ευρεθή ο καλύτερος τύπος του ενιαίου τούτου σήματος».

Αμέσως μετά ακολουθεί η περίοδος της δικτατορίας των συνταγματαρχών 1967-1974. Με τη διάλυση της κυβέρνησης Παπανδρέου και την ανοχή των ανακτόρων, μία ομάδα συνταγματαρχών κατέλαβε δια της βίας την κυβέρνηση στις 21 Απριλίου του 1967. Μαζί με το δημοκρατικό πολίτευμα, καταλύεται και όλη η Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση. Μαζί με αυτή εκδιώκονται και όσοι πίστεψαν και εργάστηκαν για αυτή¹⁰⁴. Η εν λόγω Μεταρρύθμιση χαρακτηρίστηκε ως έργο Αντεθνικό και Αντιθρησκευτικό, και στόχος της νέας κυβέρνησης τέθηκε

¹⁰⁴ Παπανούτσος, ό.π., σ. 128.

η επαναφορά της εκτροχιασμένης Εκπαίδευσης στον πατροπαράδοτο δρόμο του «ελληνοχριστιανικού πολιτισμού». Άρχισαν λοιπόν μία σειρά από αναγκαστικά μέτρα που σκοπό είχαν τον πλήρη έλεγχο της εκπαίδευσης.

Μία από τις πρώτες ρυθμίσεις που επέβαλλαν ήταν η διακοπή διδασκαλίας του μαθήματος «Στοιχεία Δημοκρατικού Πολιτεύματος» και λίγες μέρες αργότερα η διακοπή του μαθήματος «Αγωγή του Πολίτη»¹⁰⁵.

Με τον Α.Ν. 40/19.6.1967, η υποχρεωτική φοίτηση των παιδιών περιορίζεται στα έξι χρόνια του Δημοτικού, επανέρχονται οι εισαγωγικές εξετάσεις για το Γυμνάσιο, η διαίρεση των σχολείων Μέσης Εκπαίδευσης σε Γυμνάσια και Λύκεια παύει να ισχύει και επανέρχεται το ενιαίο εξατάξιο Γυμνάσιο. Επίσης μία σειρά από αναγκαστικά μέτρα που αναιρούσαν τα μέτρα της Μεταρρύθμισης του 1964 για την Ανώτατη Εκπαίδευση, αλλά και τα διοικητικά ζητήματα της Εκπαίδευσης, που σκοπό είχαν την επιστροφή της Εκπαίδευσης στα παλιά, συντηρητικά μέτρα. Ως γλώσσα της Παιδείας, σε όλες τις εκπαιδευτικές βαθμίδες γίνεται πάλι η καθαρεύουσα, η διδασκαλία της οποίας αρχίζει από την Γ' τάξη του Δημοτικού¹⁰⁶. Για το λόγο αυτό εκδιώκονται και αποσύρονται όλα τα διδακτικά βιβλία που είχε εκδώσει το Υπουργείο σύμφωνα με το πνεύμα και το νόμο της Εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης και επανεκδίδονται τα βιβλία που ίσχυαν πριν το 1963. Από τα λίγα μέτρα που εξακολούθησαν να ισχύουν, ήταν η δωρεάν Παιδεία και ο τρόπος διεξαγωγής του διαγωνισμού επιλογής των φοιτητών στα Ανώτατα Εκπαιδευτικά Ιδρύματα.

Τον επταετή “σκοταδισμό” της δικτατορίας ακολουθεί μία αρκετά έντονη επιθυμία, από όλες τις παρατάξεις, για ουσιαστική εκπαιδευτική μεταρρύθμιση. Το Νοέμβρη του 1974, τις εκλογές κερδίζει το κόμμα του Κωνσταντίνου Καραμανλή, Νέα Δημοκρατία. Ένα μήνα αργότερα, με το δημοψήφισμα για βασιλευόμενη ή μη δημοκρατία, ο ελληνικός λαός ψήφισε τη μη βασιλευόμενη δημοκρατία. Οι λόγοι αυτής της γενικευμένης τάσης για ριζικές και ουσιαστικές αλλαγές, τόσο στο εκπαιδευτικό σύστημα, όσο και σε άλλους τομείς πολλοί και διάφοροι.

Με το Σύνταγμα του 1975, διατυπώνεται η κοινή απαίτηση για σωστή και πολύπλευρη εκπαίδευση. Σύμφωνα με το άρθρο 16 του Συντάγματος αυτού: *«η εκπαίδευση αποτελεί βασική αποστολή στην ηθική, πνευματική, επαγγελματική και φυσική αγωγή των Ελλήνων και στην ανάδειξή τους σε ελεύθερους και υπεύθυνους πολίτες. Αποσκοπεί επίσης στην ανάπτυξη της Εθνικής και Θρησκευτικής συνειδήσεώς τους. Όλοι οι Έλληνες έχουν το δικαίωμα Δωρεάν Εκπαίδευσης σε όλες τις βαθμίδες αυτής στα δημόσια εκπαιδευτήρια και τα έτη της υποχρεωτικής εκπαίδευσης δεν μπορεί*

¹⁰⁵ Λουκοβύτη, *ό.π.*, σ. 63.

¹⁰⁶ Παπανούτσος, *ό.π.*, σ. 130.

να είναι λιγότερα από εννιά»¹⁰⁷.

Για την ολοκλήρωση του προγράμματος της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης του 1976, έγινε μία πολύ σοβαρή μελέτη, από ειδικές επιτροπές, διακομματική επιτροπή της Βουλής και άρχισε η ιεράρχηση και ο προγραμματισμός των επιδιωκόμενων στόχων και η ρύθμιση των προβλημάτων¹⁰⁸.

Δύο ήταν τα βασικά σχέδια νόμων που ψηφίστηκαν από τη Βουλή, ο νόμος 309/1976 σχετικός με την οργάνωση της Γενικής Εκπαίδευσης, και ο νόμος 576/1977, σχετικός με την οργάνωση της Μέσης και Ανώτερης Τεχνικής και Επαγγελματικής Εκπαίδευσης.

Βασικές αρχές της μεταρρύθμισης υπήρξαν οι ακόλουθες:

- Η υποχρεωτική εκπαίδευση αυξάνεται από τα έξι στα εννιά χρόνια, δηλαδή έξι χρόνια Δημοτικό και τρία Γυμνάσιο. Καταργούνται οι εισαγωγικές εξετάσεις από το Δημοτικό στο Γυμνάσιο.
- Διάρθρωση της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης σε τρία χρόνια Γυμνάσιο με ενιαίο ωρολόγιο πρόγραμμα και σε τρία χρόνια Λύκειο, με διαφοροποιημένο πρόγραμμα διδασκαλίας σε μια γενική, μια οικονομικοεπιστημονική και μια ναυτική κατεύθυνση. Η εισαγωγή στο Λύκειο γίνεται έπειτα από εξετάσεις.
- Στο γυμνάσιο διαβάζονται αρχαίοι Έλληνες κλασικοί από μετάφραση.
- Ως γλώσσα διδασκαλίας, αντικείμενο διδασκαλίας και γλώσσα των διδακτικών βιβλίων για όλες τις βαθμίδες της Γενικής Εκπαίδευσης η Νεοελληνική(Άρθρο 2, παρ. 1, του ν. 309/1976), με την καθαρεύουσα να χάνει, πλέον, το συνταγματικό της έρεισμα, που ίσχυε με τη συνταγματική διάταξη του 1911¹⁰⁹.
- Οι απόφοιτοι του Γυμνασίου έχουν τη δυνατότητα να ακολουθήσουν μία από τις παρακάτω κατευθύνσεις:
 1. Χωρίς εισαγωγικές εξετάσεις να φοιτήσουν σε μια τεχνική επαγγελματική σχολή,
 2. Να συνεχίσουν τις σπουδές και μετά από κατατακτήριες εξετάσεις να μεταπηδήσουν στο τρίτο εξάμηνο των τεχνικών-επαγγελματικών λυκείων,

¹⁰⁷ Ιωάννης Α. Χαραλαμπίδης, *Το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα*, Καμπανάς, Αθήνα 1980, σ. 28.

¹⁰⁸ Χατζηστεφανίδης, *ό.π.*, σ. 305.

¹⁰⁹ Λουκοβύτη, *ό.π.*, σ. 65.

3. Να συνεχίσουν το γενικό ή επαγγελματικό λύκειο μετά από εισαγωγικές εξετάσεις.¹¹⁰

- Το πρόγραμμα των γενικών λυκείων ήταν προσανατολισμένο στην προετοιμασία των μαθητών για την τριτοβάθμια εκπαίδευση, με τα μαθήματα στην πρώτη τάξη του λυκείου να είναι ενιαία, ενώ στη δεύτερα και τρίτη τάξη να μπαίνουν μαθήματα κορμού και επιλογής.
- Τα τεχνικά επαγγελματικά λύκεια θεωρούνταν ισότιμα με τα γενικά και η φοίτησή τους ήταν τριετής.
- Ο τρόπος εισαγωγής στην ανώτερη και ανώτατη γενική και τεχνικοεπαγγελματική εκπαίδευση γινόταν με συνεκτίμηση του γενικού βαθμού της Β' λυκείου και του απολυτηρίου, των βαθμών στα μαθήματα επιλογής της Β' λυκείου που διαπιστώνονταν με πανελλήνιες εξετάσεις και των τεσσάρων βαθμών στα αντίστοιχα μαθήματα επιλογής της Γ' λυκείου, τα οποία διαπιστώνονταν επίσης με πανελλήνιες εξετάσεις.¹¹¹

Τέλος με το νόμο 309/1976 ρυθμίζονται θέματα σχετικά με τη διοίκηση και την εποπτεία σε Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση.

Στη μεταρρύθμιση του 1976 είναι προφανής και αξιοσημείωτη η αποδοχή από ένα συντηρητικό κόμμα, μιας εκπαιδευτικής πολιτικής παλαιότερου κόμματος. Η μεταρρύθμιση του 1976, επί κυβέρνησης Κ. Καραμανλή είναι ουσιαστικά μία αναβίωση της μεταρρύθμισης του 1964, της κυβέρνησης Γ. Παπανδρέου.

Η επόμενη αλλαγή στο χώρο της Παιδείας, έγινε με την κυβερνητική αλλαγή που όρισαν οι εκλογές στις 18 Οκτωβρίου του 1981, όπου στην εξουσία ανεβαίνει το σοσιαλιστικό κόμμα του ΠΑΣΟΚ με αρχηγό τον Α. Παπανδρέου.

Το έργο της εκπαιδευτικής αλλαγής, για όλες τις βαθμίδες, ανέλαβαν μέσα στο Υπουργείο Παιδείας ο Λ. Βερυβάκης ως Υπουργός Παιδείας, ο Π. Μώραλης ως Υφυπουργός Παιδείας για τη Γενική Εκπαίδευση, ο Δ. Λιάνης ως Υφυπουργός Παιδείας για την Ανώτατη Εκπαίδευση και ο Δ. Ρόκος ως Γενικός Γραμματέας του Υπουργείου Παιδείας¹¹².

Ωστόσο οι μεταρρυθμίσεις της νέας κυβέρνησης δεν μπορούν να χαρακτηριστούν ως αντιμεταρρυθμίσεις στη μεταρρύθμιση του 1976, αλλά ως επιπρόσθετα τμήματα τα οποία ακολουθούν την ίδια πορεία εξέλιξης της Παιδείας, και σαν στόχο έχουν μία πολιτική, κοινωνική,

¹¹⁰ Σήφης Μπουζάκης, *Νεοελληνική εκπαίδευση(1821-1998)*, Ε' Έκδοση Συμπληρωμένη, Gutenberg, Αθήνα 2005, σ. 137.

¹¹¹ Χατζηστεφανίδης, *ό.π.*, σ. 308.

¹¹² Χατζηστεφανίδης, *ό.π.*, σ. 312.

οικονομική, εκπαιδευτική και πολιτιστική αλλαγή¹¹³.

Μέσα στους πρώτους οχτώ μήνες κυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ, πριν γίνει δηλαδή η αναδόμηση της Κυβέρνησης τον Ιούλιο του 1982, οπότε και Υπουργός Παιδείας αναλαμβάνει ο Α. Κακλαμάνης, πραγματοποιείται ένας πρώτος μικρός κύκλος αλλαγών με τις εξής τροποποιήσεις:

- Με το Π. Δ. 297/1982 καθιερώνεται το μονοτονικό σύστημα σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης.
- Αρχίζει η σύνταξη και η έκδοση νέων σχολικών βιβλίων για το Δημοτικό Σχολείο, το Γυμνάσιο και το Λύκειο.
- Αρχίζει η σύνταξη νέων αναλυτικών προγραμμάτων για τη Γενική Εκπαίδευση.
- Με το Ν. 1232/1982 καταργούνται οι Γενικοί Διευθυντές και Επόπτες δημοτικής, μέσης και τεχνικής επαγγελματικής εκπαίδευσης.
- Ακόμη ψηφίζεται από τη Βουλή ο νόμος-πλαίσιο 1268/1982 για τα Ανώτατα Εκπαιδευτικά Ιδρύματα, με τον οποίο και πραγματοποιείται μία ριζική δομική αναδιάρθρωση και εξασφαλίζονται ουσιαστικά οι τρεις θεμελιακές επιταγές του άρθρου 16 του Συντάγματος που είναι : Ελευθερία στην έρευνα και τη διδασκαλία, η Παιδεία ως αποστολή του Κράτους και τα Ανώτατα Εκπαιδευτικά Ιδρύματα είναι πλήρως αυτοδιοικούμενα.
- Τέλος με το νόμο 1304/1982 ψηφίζονται διάφορες αλλαγές για θέματα εποπτείας και διοίκησης, στη Γενική και την Τεχνική- Επαγγελματική εκπαίδευση.¹¹⁴

Το έτος του 1982, στις 5 Φεβρουαρίου, με το τηλεγράφημα του Υπουργείου Παιδείας Γ/785/9-2-82 και τίτλο: «Εμφάνιση μαθητριών και μαθητών στο σχολείο», ορίζεται: «η μπλε ποδιά και η οποιαδήποτε ομοιόμορφη στολή, για τα παιδιά του γυμνασίου και του λυκείου ως μη υποχρεωτική».

Το τηλεγράφημα έλεγε τα εξής:

«Η αξιοπρέπεια αποτελεί στοιχείο του χαρακτήρα του κάθε ανθρώπου καθώς και στόχο της διαπαιδαγώγησης που πρέπει να παρέχεται στα παιδιά από το σχολείο. Τα στοιχεία όμως του χαρακτήρα, για κάθε άνθρωπο, δεν κρίνονται φυσικά από την εμφάνισή του, ούτε διαφοροποιούνται με την επιβολή της μιας ή της άλλης ενδυμασίας.

Η υποχρέωση των μαθητριών για ομοιόμορφη εμφάνιση μέσα στο σχολείο με την μπλε ποδιά, ή οποιαδήποτε ομοιόμορφη στολή, αποπνέει μία αντίληψη αυταρχική όσο και

¹¹³ Λουκοβύτη, ό.π., σ. 69.

¹¹⁴ Χατζηστεφανίδης, ό.π., σ. 312.

παρωχημένη.

Σύμφωνα λοιπόν με το πνεύμα αυτό ανακαλούμε την με αριθ. Φ. 236/5-1-91240/8-10-1974 σχετική εγκύκλιο και ορίζουμε την μπλε ποδιά, την οποιαδήποτε ομοιόμορφη στολή, για τα παιδιά γυμνασίου και λυκείου ως μη υποχρεωτική, χωρίς να κάνουμε επιλογή ενδύματος. Αυτή ανήκει στα παιδιά, που πιστεύουμε ότι με την ωριμότητά τους δεν πρόκειται να αποστούν από ό,τι θεωρείται αντικειμενική, ευπρεπές και πλατιάς κοινωνικής αποδοχής.

Το θέμα της εμφάνισης πάντως δεν πρέπει και δεν πρόκειται να αποτελεί αντικείμενο αντιδικιών και προστριβών μέσα στο σχολείο. Αν υπάρξουν προβλήματα στο μέλλον σχετικά με το ντύσιμο των παιδιών, θα πρέπει να αντιμετωπίζονται με πνεύμα διαλόγου και καλής θέλησης, μετά από συνεννόηση των καθηγητών με τις μαθητικές κοινότητες και τους συλλόγους γονέων και κηδεμόνων, με απόφαση του συλλόγου των καθηγητών και πάντα μέσα στα πλαίσια αυτής της εγκυκλίου».

Από το Φεβρουάριο του 1982 έως και τον Ιούνιο πολλοί μαθητές συνέχισαν να φορούν τη μαθητική τους ποδιά, με τη χρήση της να διακόπτεται σταδιακά.

Ιστορία και Εκπαίδευση στη Ναυπακτία

Η εκπαίδευση στη Ναύπακτο, μετά τον Αγώνα απελευθέρωσης από τον τουρκικό ζυγό, ακολουθεί τα ίδια περίπου στάδια εξέλιξης με τις υπόλοιπες περιοχές της χώρας.

Το πρώτο Δημοτικό που λειτούργησε στη Ναύπακτο, η Ελληνική και Αλληλοδιδασκτική Σχολή Ναυπάκτου, ήταν αμέσως μετά την απελευθέρωση της πόλης από τον τούρκικο ζυγό, στο τέλος του 1829 με αρχές του 1830, με πρώτο δάσκαλο τον Ιωάννη Χρυσοβέργη. Το σχολείο αρχικά αριθμούσε δέκα πέντε(15) μαθητές, οι οποίοι τον επόμενο κιάλο χρόνο αυξήθηκαν στους ογδόντα δύο(82). Τον επόμενο χρόνο το σχολείο μετονομάζεται σε «Ελληνική Δημόσια Σχολή Ναυπάκτου». Είναι μάλιστα γνωστό ότι τη Σχολή επισκέφτηκε ο Ι. Καποδίστριας στις 24 Οκτωβρίου του 1930.

Σε όλα τα σχολεία αυτής της περιόδου κυριαρχεί η Αλληλοδιδασκτική μέθοδος, μία παλιά μέθοδος, όπου οι μεγαλύτεροι και πιο προχωρημένοι μαθητές δίδασκαν τους μικρότερους με την επίβλεψη του δασκάλου. Ο λόγος επικράτησης αυτής της μεθόδου, υπήρξε η μεγάλη τότε έλλειψη εκπαιδευτικών στη χώρα, με αποτέλεσμα τα σχολεία να είναι ή μονοθέσια ή διθέσια. Η διδασκαλία ωστόσο συχνά διακοπτόταν και από το γεγονός της παραίτησης των διδασκάλων, λόγω του πενιχρού μισθού που λάμβαναν από το κράτος ή και στην παντελή έλλειψη καταβολής του. Όπως χαρακτηριστικά γράφει ο δάσκαλος Ν. Κοντογούρης στις 3 Απριλίου 1834 στην αναφορά του: «...αφόρητη ένδεια χωρίς μισθό από 26 μήνες»¹¹⁵.

Στο εν λόγω σχολείο φοιτούσαν αποκλειστικά αγόρια, ενώ Δημοτικό για τα κορίτσια λειτουργεί πολύ αργότερα, συγκεκριμένα στις αρχές της δεκαετίας του 1860. Για το έτος 1867, γνωρίζουμε ότι στην περιοχή της Ναυπακτίας λειτουργούσαν δεκατρία(13) Δημοτικά Σχολεία Αρρένων, με συνολικό αριθμό μαθητών τετρακόσιους ογδόντα τέσσερις(484) και μόνο ένα Δημοτικό Σχολείο Θηλέων, με πενήντα τρεις(53) μαθήτριες να φοιτούν σε αυτό. Στην πόλη ωστόσο της Ναυπάκτου λειτουργούσε μόνο το ένα από τα δεκατρία σχολεία αρρένων, με τα υπόλοιπα να βρίσκονται σε κάποια χωριά του ορεινού όγκου, δίχως όμως να αναφέρονται ονομαστικά.

Το Δημοτικό Σχολείο Αρρένων Ναυπάκτου, που σήμερα αποτελεί το Δημοτικό Σχολείο Ναυπάκτου, στεγάστηκε σε διάφορα μέρη έως το 1905, οπότε και ολοκληρώθηκε η ανέγερση του κτιρίου στην περιοχή του Γριμπόβου, στο οποίο στεγάζεται μέχρι σήμερα. Το κτίριο αυτό αποτελεί δωρεά του Ανδρέα Συγγρού. Το Δημοτικό Θηλέων λειτουργούσε πάντα σε ενοικιαζόμενα κτίρια, χωρίς ποτέ να αποκτήσει ιδιόκτητο. Το 1923, οπότε και τα σχολεία έγιναν μεικτά, στεγάστηκε μαζί με το σχολείο αρρένων, με την επίσημη ονομασία «Δημοτικό Σχολείο Ναυπάκτου», το οποίο και

¹¹⁵ Γενικά για την εκπαίδευση της περιόδου στη Ναύπακτο βλ. Γιάννη Δημ. Βαρδακούλα, *Η Ναύπακτος στη διαδρομή του χρόνου*, Ναύπακτος, 1996, σ. 125-128.

είναι το 1^ο Δημοτικό Σχολείο Ναυπάκτου.

Εκτός όμως από τα δύο σχολεία αρρένων και θηλέων, γύρω στο 1890, δημιουργήθηκε στην πόλη και το «Γραμματείο», το οποίο και λειτούργησε κανονικά μέχρι το έτος 1898, οπότε και καταργήθηκε.

Για τα τρία προαναφερθέντα σχολεία υπάρχουν τρεις εκθέσεις του επιθεωρητή Δημοτικής Εκπαίδευσης Μεσολογγίου συνταγμένες το Μάρτιο του 1896, οι οποίες και συναντώνται στο έργο του Γεώργιου Παραλίκα, 2014. Εκτός των άλλων παρατηρήσεων, ο επιθεωρητής στην έκθεσή του κάνει λόγο για την εμφάνιση των μαθητών, αιτία για την οποία κρίθηκε σκόπιμη η παράθεση αυτών στη μελέτη.

Για το Δημοτικό Σχολείο Αρρένων Ναυπάκτου:

«Ανεχώρησα εκ Μεσολογγίου και την Πέμπτη του μηνός Μαρτίου επιθεώρησα το εν Ναυπάκτω Δημοτικό Σχολείο Αρρένων, εν τούτω εύρον 138 μαθητάς διδασκομένων υπό των δημοδιδασκάλων Κων. Γούρα και Αθαν. Σμπαρούνη. Η διδασκαλία των μαθημάτων του σχολείου τούτου γίνεται κατά μεθοδικότερον τρόπον οίον του πρώτου παλαιού διδασκάλου και υπό του δευτέρου άρτι εξελθόντος εκ του διδασκαλείου. Η διδαχθείσα ύλη μέχρι τούδε εις πάσας τας τάξεις φαίνεται αρκετή αλλά οι μαθηταί δεν ήσαν κάτοχοι αυτής και η γραφή των μαθητών ήτο μετρία.

Οι μαθηταί δεν ήσαν καθαροί ούτε εις τάξιν ειθισμένοι, φαίνεται δε ότι δια πρώτην φοράν επεβλήθησαν τούτα...»

Για το Γραμματείο:

*«Στις 7 του μήνα επιθεώρησα το Γραμματείο της Αφροδίτης που αριθμούσε 26 μαθητές, διδασκομένους από τον γραμματιστή Αλέξιο Σαπλαούρα. **Οι μαθητές ήταν ακάθαρτοι εντελώς**, η πρόοδος των μαθητών εις όλα τα μαθήματα ήταν μετριότητα, εις την γραφή όμως ανώτερος και από τα κανονικά σχολεία. Λείπουν θρανία, υαλοπίνακες και σχολικά όργανα. Το Γραμματείο αυτό απέχει μόλις 5 λεπτά της ώρας από τη Ναύπακτο, για αυτό πρέπει να καταργηθεί.»*

Το 1935 δημιουργείται μεικτό Δημοτικό σχολείο στα δυτικά της πόλης της Ναυπάκτου, μιας και το μοναδικό τότε Δημοτικό δεν μπορούσε πλέον να εξυπηρετήσει το μεγάλο αριθμό παιδιών που φοιτούσαν. Έτσι το ήδη υπάρχον Δημοτικό παίρνει την ονομασία 1^ο Δημοτικό Σχολείο Ναυπάκτου και το νέο 2^ο Δημοτικό Σχολείο Ναυπάκτου. Το αρχικό οίκημα στο οποίο στεγάστηκε το νέο σχολείο μέχρι τον πόλεμο του 1940, ήταν ένα ενοικιαζόμενο κτίριο στην παραλία της Ψανής, οικία του Κωνσταντίνου Αποστόλου. Έπειτα στεγάστηκε στην οικία του Γεώργιου Μαγκλάρα, απέναντι από το σημερινό κτιριακό συγκρότημα του 1^{ου} Γυμνασίου, στην οδό Μεσολογγίου. Καθώς ο χώρος ήταν μικρός και ο αριθμός των μαθητών αυξανόταν χρόνο με το χρόνο, ορισμένες τάξεις πραγματοποιούσαν τα μαθήματά τους σε εκκλησίες της περιοχής και

αργότερα σε ενοικιαζόμενα οικήματα κοντά στο σχολείο, όπως η κατοικία του Φωτίου Σχοινά και το ισόγειο της Ευγενίας Τσάρα, δασκάλας του σχολείου. Το σημερινό κτίριο στο οποίο στεγάζεται το 2^ο Δημοτικό άρχισε να λειτουργεί το Φεβρουάριο του 1955, με μία μόνο τάξη αρχικά. Ωστόσο μέχρι το τέλος του σχολικού έτους 1955-1956 λειτουργούσαν όλες οι τάξεις του σχολείου.

Οι ενέργειες για την ανέγερση του 2^{ου} Δημοτικού Σχολείου είχαν ξεκινήσει ήδη από το 1940, οπότε και διεκόπησαν λόγω του ξεσπάσματος του πολέμου. Οι ενέργειες άρχισαν πάλι μετά το τέλος και του Εμφυλίου πολέμου και συγκεκριμένα τον Απρίλιο του 1948, οπότε και τοποθετήθηκε ο θεμέλιος λίθος. Σε έναν εορτασμό που έγινε με αφορμή το γεγονός, ο Μιλτιάδης Κοτίνης, δάσκαλος του σχολείου, ζήτησε την οικονομική ενίσχυση από την τοπική κοινωνία, καθώς τα οικονομικά του κράτους ήταν πενιχρά, με σκοπό την ολοκλήρωση του σχολείου μια ώρα αργότερα. Η ανταπόκριση των κατοίκων, άλλοτε οικονομική και άλλοτε με προσωπική εργασία στην ανέγερση του σχολείου, υπήρξε καθοριστική¹¹⁶.

Το 3^ο Δημοτικό Σχολείο Ναυπάκτου λειτουργεί ως διθέσιο το έτος 1927, ενώ η ίδρυσή του χρονολογείται το 1920. Τη δεκαετία μάλιστα 1945-1955, λειτούργησε και ως νυχτερινό.

Δημοτικό Σχολείο επίσης λειτουργεί και στην περιοχή του Ξηροπηγάδου, ήδη από το έτος 1937, αρχικά ως διθέσιο. Σήμερα λειτουργεί ως πενταθέσιο.

Το 4^ο Δημοτικό Σχολείο Ναυπάκτου ιδρύθηκε αρχικά ως μονοθέσιο και σήμερα λειτουργεί ως οχταθέσιο, στεγαζόμενο στην περιοχή των εργατικών κατοικιών.

Τα Δημοτικά 5^ο, 6^ο, Άνω και Κάτω Δάφνης, λειτουργούσαν τη δεκαετία του 1960.

Η εκπαιδευτική κατάσταση που επικρατούσε στην περιοχή των Κραβάρων την περίοδο αμέσως μετά την απελευθέρωση, διαφέρει από τη γενικότερη οικονομικοκοινωνική κατάσταση της περιοχής. Παρά τη φοβερή μιζέρια και εξαθλίωση των Κραβάρων(η οποία αναλύεται σε επόμενο κεφάλαιο), θα φανταζόταν κανείς πως το τελευταίο πράγμα που απασχολούσε τους κατοίκους της περιοχής ήταν η παιδεία και η ίδρυση σχολείων. Όμως οι Κραβαρίτες, ξεχνάνε την πείνα και τη δυστυχία τους και βάζουν ως πρωταρχικό τους μέλημα στην Επαρχιακή Συνέλευση που γίνεται στη Μεγάλη Λομποτινά¹¹⁷ το Νοέμβριο του 1829, την ίδρυση σχολείων για τη μόρφωση των παιδιών τους:

«ΙΑ- Να προθυμοποιηθώμεν δια την ταχείαν σύστασιν σχολείων αλληλοδιδασκτικών και Ελληνικών εντός της επαρχίας μας προς εκπαίδευσιν της νεολαίας και όχι μόνον να συνεισφέρωμεν και οι ίδιοι χρηματικώς και εκ των προϊόντων μας κατά την δύναμίν μας αλλά και να παρακινήσωμεν όλους τους εγχώριους μας και λοιπούς εις το να

¹¹⁶ Γιάννης Δημ. Βαρδακουλάς, *ό.π.*, σ. 120-121.

¹¹⁷ Σημερινή Άνω Χώρα.

συνεισφέρουν επί τω σκοπώ αυτών»¹¹⁸

Οι κάτοικοι της περιοχής έβλεπαν προφανώς πως η μόνη ελπίδα για ένα καλύτερο αύριο των παιδιών τους θα ερχόταν διάμεσο της εκπαίδευσης. Επομένως αμέσως μετά την απόφαση αρχίζει μία συνεχής και συστηματική προσπάθεια για την ίδρυση σχολείων¹¹⁹.

Έτσι η Ορεινή Ναυπακτία, οργανώνει σταδιακά την εκπαίδευσή της. Σχεδόν σε όλα τα χωριά της Ναυπακτίας, ελαχίστων εξαιρουμένων, λειτούργησε έστω και για μικρό χρονικό διάστημα Δημοτικό Σχολείο, το οποίο και έπαιρνε την ονομασία του, όπως είναι λογικό, από το αντίστοιχο χωριό. Το κλείσιμο των σχολείων οφειλόταν είτε στον πόλεμο του '40 και στον επακόλουθο εμφύλιο, που έπληξε τα ορεινά χωριά, είτε στον ελάχιστο έως μηδενικό αριθμό παιδιών που φοιτούσαν, ο οποίος από το 1960 κι έπειτα είχε φθίνουσα πορεία.

Στις αρχές του 1990 ελάχιστα σχολεία λειτουργούν στην Ορεινή Ναυπακτία, τα οποία γρήγορα κλείνουν και αυτά. Λόγοι εγκατάλειψης των σχολείων η εσωτερική και εξωτερική μετανάστευση των κατοίκων, με το φαινόμενο της αστυφιλίας να πλήττει τόσο τη συγκεκριμένη περιοχή όσο και τις υπόλοιπες ορεινές περιοχές της Ελλάδας.

Στη συνέχεια παρατίθεται πίνακας με τα Δημοτικά που λειτούργησαν σε χωριά της Ναυπακτίας και τις χρονολογίες έναρξης και λήξης της λειτουργίας τους. Στον κατάλογο συμπεριλαμβάνονται όλα εκείνα τα χωριά για τα οποία υπήρξε δυνατή η εξεύρεση των παραπάνω πληροφοριών, χωρίς να καλύπτεται το σύνολο των σχολείων.

¹¹⁸ Νίκος Αντ. Πανταζής, *Η Ναύπακτος μέσα στους αιώνες, Μύθος και Πραγματικότητα*, Ναύπακτος, 1991, σ.26.

¹¹⁹ Για το θέμα βλ. Νίκος Αντ. Πανταζής, *ό.π.* και Δ. Φούρλα, «Σύμμικτα- Δέσμη εγγράφων των Κραβάρων και της Ναυπακτίας, Σχολικά» *Ναυπακτικά*, 3(1986-1987), σ. 567-569, και Χρήστος Κ. Ρέππας, *Εκπαιδευτικά της Ναυπακτίας*, Αθήνα, 1998, σ.71-118.

Όνομα Χωριού	Έτος Ίδρυσης	Έτος Κατάργησης
Κόνισκα	1841	-
Πλάτανος	Τέλη 1842	-
Κλεπά	1842	-
Τερψιθέα(Βετολίστα)	1845	-
Ζελίστα	1845	-
Σίμη	1892	1986
Μηλιά	1908	1984
Ποκίστα	Τέλη 19 ^{ου} αιώνα	1986
Γραμμένη Οξυά(Σιτίστα)	-	1979
Κάτω Χώρα	Δεν υπάρχει ακριβή χρονολογία. Σίγουρα μετά την απελευθέρωση 1826	1968
Ασπριάς	1860	2001
Καταφύγιο	Περίπου 1858	1987
Κοκκινοχώρι	1895	1985
Λιμνίστα	1923	1974
Αναβρυτή	1920	-
Χρύσοβο	-	1970
Χόμορη	1882	1979
Αράχοβα	Ίδρυση από τα μέσα 19 ^{ου} αιώνα	1968
Τρίκορφο	1924	-

Στη Ναύπακτο, όπως πληροφορούμαστε από το Γεώργιο Παραλίκα, «*Εν Ναυπάκτω Τη...*», *Μαρτυρίες και Ντοκουμέντα για το Χθες*, συγκριτικά με άλλες πόλεις καθυστέρησε πολύ η ίδρυση Γυμνασίου. Μόλις το 1923 ξεκίνησε η λειτουργία του Γυμνασίου Ναυπάκτου. Στην εφημερίδα «ΜΕΤΑΒΟΛΗ»¹²⁰ συναντάται σχετική έκθεση για τη σύσταση διτάξιου Γυμνασίου στη Ναύπακτο, την οποία ενέκρινε το αρμόδιο Εκκλησιαστικό Συμβούλιο του Υπουργείου Εκκλησιαστικών και Δημόσιας Εκπαίδευσης και αναμένεται η τελική έγκριση από τον Υπουργό. Η δημοσίευση της ίδρυσης του Γυμνασίου στην πόλη της Ναυπάκτου δημοσιεύεται στο Φ.Ε.Κ. 198/20-7-1923. Έτσι το Σεπτέμβριο του 1923 αρχίζει η λειτουργία του Γυμνασίου, όχι όμως ως διτάξιον, αλλά ως πλήρους τετρατάξιου, σύμφωνα με τις εγγραφές των μαθητών¹²¹.

Το αίτημα ανέγερσης διδακτηρίου μοιάζει επιτακτικό, καθώς το νεοϊδρυθέν Γυμνάσιο δε διαθέτει δικό του κτίριο. Ξεκινά έτσι τον επόμενο χρόνο, ένας έρανος στην πόλη από τους Ναυπάκτιους, αλλά και τους μετανάστες της Αμερικής. Το έτος 1928, με Βασιλικό Διάταγμα απαλλοτριώνεται από το Ταμείο Εκπαιδευτικής Πρόνοιας μία έκταση τεσσάρων χιλιάδων

¹²⁰ Φύλλο με αριθμό 150/ 3-6-1923.

¹²¹ Μαρία Μπακαδήμα, «Η ίδρυση του Γυμνασίου Ναυπάκτου το 1923 μέσα στην εκπαιδευτική πραγματικότητα της επαρχίας της Ναυπακτίας», *Στερεά Ελλάδα*, τευχ. 509(2013), σ.37.

οχτακοσίων δέκα πέντε(4.815) τετραγωνικών μέτρων, για την ανέγερση του Γυμνασίου. Εν συνεχεία ο σύλλογος ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, σύλλογος ιδρυμένος για το ανωτέρω αίτημα, με πρόεδρο το Μητροπολίτη Ναυπακτίας Αμβρόσιο Νικολαΐδη, προχωράει στην πληρωμή τμήματος του γηπέδου υπό το ποσό των είκοσι οχτώ χιλιάδων εκατόν δέκα(28.110) δραχμών. Το διδακτήριο τελικά ανεγείρεται το 1932, με το Υπουργείο Παιδείας να διαθέτει για αυτό το σκοπό το ποσό του ενός εκατομμυρίου δραχμών. Σε λειτουργία δίνεται το έτος 1936. Αργότερα το συγκεκριμένο κτίριο κατεδαφίζεται και ξαναχτίζεται εκ θεμελίων λόγω παλαιότητας.

Έως το έτος 1922-23, οπότε και λειτούργησε το Γυμνάσιο Ναυπάκτου, πολλά παιδιά της πόλης, αλλά και της επαρχίας της Ναυπάκτου, σταματούσαν την εκπαίδευσή τους με την ολοκλήρωση του τότε Ελληνικού Σχολείου(Σχολαρχείου). Οι λίγοι μαθητές που συνέχιζαν τις σπουδές τους στο Γυμνάσιο, ήταν αυτοί που είχαν την οικονομική δυνατότητα να μετακομίσουν στο Μεσολόγγι, στην Πάτρα, στο Αγρίνιο, στο Αίγιο ή στην Αθήνα, όπου και υπήρχαν Γυμνάσια¹²². Αν υπήρχαν έστω και μικρές αμφιβολίες για την ίδρυση Γυμνασίου στη Ναύπακτο, εξαφανίστηκαν με τον αριθμό των παιδιών που εγγράφηκαν τον πρώτο χρόνο λειτουργίας του Γυμνασίου, ο οποίος ανερχόταν στα εκατόν ογδόντα οκτώ(188).

Άξιο παρατήρησης είναι το ποσοστό των κοριτσιών που εγγράφεται στο Γυμνάσιο, το οποίο αγγίζει μόλις το τρία τοις εκατό, δηλαδή μόνο οκτώ(8) κορίτσια από όλη την περιοχή επιλέγουν να συνεχίσουν στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Τα ποσοστά αυτά μας δίνουν ένα μέτρο για την εκπαίδευση των κοριτσιών, αλλά και γενικότερα για τη θέση της γυναίκας στην κοινωνία στις αρχές του 20^{ου} αιώνα¹²³.

Η δομή ωστόσο της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης έως τα τέλη της δεκαετίας του 1920, δεν ήταν αυτή του εξατάξιου ενιαίου Γυμνασίου. Η πρωτοβάθμια εκπαίδευση ολοκληρωνόταν με τα τέσσερα πρώτα χρόνια του Δημοτικού. Στη συνέχεια υπήρχε μία δίχρονη φοίτηση στο Ελληνικό, ή αλλιώς Σχολαρχείο, την πρώτη δηλαδή βαθμίδα της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και έπειτα ακολουθούσε το εξατάξιο Γυμνάσιο¹²⁴. Έτσι στην Επαρχία της Ναυπάκτου γνωρίζουμε ότι για σαράντα έτη, 1889 έως 1929, λειτούργησαν τρία Ελληνικά σχολεία: ένα στην πόλη της Ναυπάκτου, το διοικητικό και οικονομικό κέντρο της περιοχής, ένα στο χωριό Πλάτανος, κέντρο

¹²² Γεώργιος Παραλίκας, «*Εν Ναυπάκτω Τη...*», *μαρτυρίες και ντοκουμέντα για το χθες*, Αυτοέκδοση, Μεσολόγγι, 2014, σ.126.

¹²³ Γενικά για το θέμα βλ. Ελένη Φουρναράκη, *Εκπαίδευση και αγωγή των κοριτσιών. Ελληνικοί προβληματισμοί(1830-1910). Ένα ανθολόγιο*, ΙΑΕΝ, Αθήνα 1987, Αλεξάνδρα Μπακαλάκη και Ελ. Ελιγμίτου, *Η εκπαίδευση εις 'τα του οίκου' και τα γυναικεία καθήκοντα (1883-1929)*, ΙΑΕΝ, Αθήνα 1987 και για τη μέση εκπαίδευση Σιδηρούλα Ζιώγου-Καραστεργίου, *Η μέση εκπαίδευση των κοριτσιών στην Ελλάδα(1830-1983)*, ΙΑΕΝ, Αθήνα 1986.

¹²⁴ Βαυαρικό μοντέλο.

και σταυροδρόμι όλου σχεδόν του ορεινού όγκου της ορεινής Ναυπακτίας, και ένα στο χωριό Τερμηθέα, το δεύτερο γεωγραφικό και διοικητικό κέντρο στα δυτικά της ορεινής Ναυπακτίας. Προσπάθειες για ίδρυση και τέταρτου Ελληνικού σχολείου στη Λομποτινά(σημερινή Άνω Χώρα), έγιναν χωρίς όμως να φέρουν κάποιο αποτέλεσμα¹²⁵.

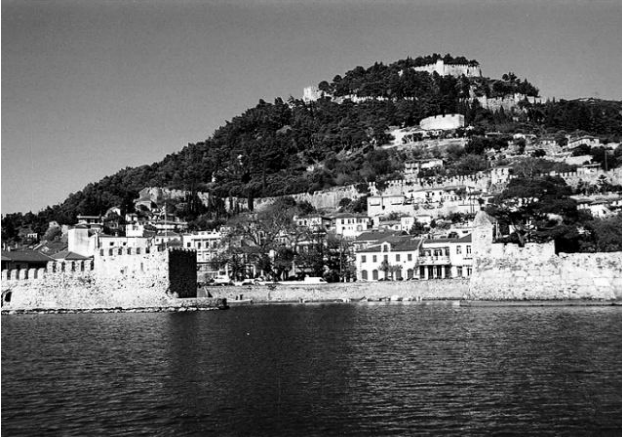
Τέλος στο μοναδικό ορεινό χωριό της Ναυπακτίας που λειτούργησε σχολείο της δεύτερης βαθμίδας της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, Γυμνάσιο, και συγκεκριμένα ημι-Γυμνάσιο, ήταν ο Πλάτανος. Το Γυμνάσιο του Πλατάνου λειτουργούσε από το έτος 1961 μέχρι και τις αρχές της δεκαετίας του 1990 και έκλεισε οριστικά το 1993, συμπληρώνοντας τριάντα δύο(32) χρόνια λειτουργίας. Ωστόσο είναι γνωστό ότι για τα χρόνια 1955 έως 1970, στο χωριό Άνω Χώρα, λειτουργούσε Οικοκυρική Σχολή για τις κοπέλες, οι οποίες δε συνέχιζαν στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση.

Τέλος Τεχνική σχολή λειτουργούσε στη Ναύπακτο από το έτος 1965, ενώ το κτίριο του 2^{ου} Γυμνασίου Ναυπάκτου ολοκληρώνει τις τελικές επιμετρήσεις του το 1981.

Κλείνοντας πρέπει να αναφερθεί ότι για το 1^ο Γυμνάσιο Ναυπάκτου ελέχθηκαν:

- Το βιβλίο πράξεων του συλλόγου καθηγητών από το έτος 1955 έως 1961. Το Γυμνάσιο ήταν το οχτατάξιο Γυμνάσιο Ναυπάκτου. Οι ποινές που εντοπίστηκαν σχετίζονταν μόνο για μαθητές σχετικά με το πηλήκιο(πράξεις 21/1955, 10/1956, 26/1959, 28/1960)
- Το βιβλίο πράξεων από 05-04-1965 έως 02-1970. Το Γυμνάσιο ήταν αρρένων και εξατάξιο. Οι ποινές σχετίζονταν αποκλειστικά με το πηλήκιο των μαθητών.

¹²⁵ Μαρία Μπακαδήμα, «Τα αρχεία των Ελληνικών Σχολείων Ναυπάκτου-Πλατάνου-Βετολίστης κατά το διάστημα 1889-1929», *Ναυπακτικά*, 6(1992-1993), σ. 597-623.

ΝΑΥΠΑΚΤΙΑ

Η περιοχή που εξετάζεται είναι η αποκαλούμενη Ναυπακτία. Η επιλογή της περιοχής έγινε γιατί αποτελεί τόπο καταγωγής της γράφουσας. Έτσι τόσο η μετακίνηση κατά την έρευνα, όσο και η επαφή με τους πληροφορητές, δεν αποτέλεσε τροχοπέδη. Δεύτερος λόγος, το γεγονός ότι δεν έχει πραγματοποιηθεί καμία αντίστοιχη έρευνα για την περιοχή της Ναυπακτίας. Τρίτος και τελευταίος λόγος, υπήρξε η επιθυμία και συνάμα ευχή της γράφουσας να στηρίξει και να αναδείξει στο ελάχιστο την περιοχή της.

Με τον όρο Ναυπακτία εννοείται η σημερινή πόλη της Ναυπάκτου, καθώς και τα χωριά της ορεινής Ναυπακτίας, που εκτείνονται στον ορεινό και ημι-ορεινό όγκο της. Η Ναυπακτία ανήκει στο νομό Αιτωλίας και Ακαρνανίας, ή χάριν συντομίας Αιτωλοακαρνανίας, του γεωγραφικού διαμερίσματος Στερεάς Ελλάδας. Βόρεια συνορεύει με τους Νομούς Άρτας, Ευρυτανίας, Φθιώτιδας και βρέχεται από τον Αμβρακικό κόλπο. Νότια βρέχεται από τον Πατραϊκό κόλπο. Δυτικά βρέχεται από το Ιόνιο Πέλαγος και Ανατολικά οριοθετείται από τον ποταμό του Μόρνου και το νομό Φωκίδας. Η επαρχία της Ναυπακτίας αποτελεί το νοτιοανατολικό τμήμα του νομού Αιτωλοακαρνανίας, σφηνωμένη ανάμεσα στους ορεινούς όγκους της Οξυάς και των Βαρδουσίων, με πρωτεύουσα τη Ναύπακτο¹²⁶.

¹²⁶ Για περισσότερα σχετικά με το θέμα βλ. Σωτ. Μ. Κωστόπουλος, *Η Ναυπακτία από γεωγραφικής, ιστορικής κλπ. απόψεως*, Αθήναι 1924.

1. Ναύπακτος

Η ανατολική πλευρά της Ναυπάκτου αναπτύσσεται μέσα σε μία λεκάνη, η οποία βόρεια οριοθετείται από τις βομποκιώτικες ράχες, νότια περιορίζεται από τη Βαρναράχη και τους βραχώδεις λόφους του Αι Γιώργη και έπειτα ξανανοίγεται προς την πεδιάδα στα δεξιά και αριστερά του μικροποτάμου Σκας. Η δυτική πλευρά της απλώνεται σε μια πλατιά πεδιάδα, την οποία διασχίζει ο μικροπόταμος Βαριάς.

Η Ναύπακτος, κτισμένη αμφιθεατρικά, σε ένα παραλιακό ύψωμα των ορεινών συγκροτημάτων της Ναυπακτίας, κοντά στην έξοδο του Πατραϊκού κόλπου, αποτελεί μία από τις αρχαιότερες πόλεις της Ελλάδας, με τρεισήμισι χιλιάδες χρόνια ιστορία¹²⁷. Οι λόγοι ίδρυσής της ήταν στρατηγικοί, σε μία φυσικά οχυρή και κομβική θέση για την περιοχή. Στο ιστορικό της ημερολόγιο, από την ίδρυση έως και την Επανάσταση του 1821, η Ναύπακτος μετρά άπειρες επιθέσεις κατακτητών και εισβολέων.

Κληρονομιά όλων αυτών των επιθέσεων αποτελούν τα σημερινά αξιοθέατα που κοσμούν την πόλη, όπως το Βυζαντινό και μετέπειτα Βενετσιάνικο κάστρο, το οποίο καταλήγει στο λιμανάκι ενετικού τύπου με βενετσιάνικους πύργους και προμαχώνες, το αρχοντικό του Μπότσαρη, τζαμιά και πλήθος κτιρίων ιστορικής σημασίας, αλλά και θρησκευτικών μνημείων, τα οποία έρχονται συνεχώς στην επιφάνεια μέσω των ανασκαφών.

¹²⁷ Ζωή Καζανά και Γιάννης Χαλάτσης, *Οδωνυμικά Ναυπάκτου, Συνοδοιοπορώντας με την ιστορία στους δρόμους της πόλης*, Δήμος Ναυπάκτου, Ναύπακτος 1997, σ.13.

Σχεδιάσμα του Ολλανδού χαράκτη Goronelli (16ος αιώνας)

Σχετικά με την ονομασία η πόλη φαίνεται να πήρε το όνομά της από το γεγονός ότι κατά τα αρχαία χρόνια διέθετε ναυπηγία, Ναῦς+πακτός → πηκτός → πήγνυμι. Κατά τον Ευστάθιο «Πήγνυται και ναῦς κατά ναυπηγίαν· ἢ και πρωτοπγαῆς ποτε. Ἔστι δε και πηκτόν ἄροτρον. Ἦρηται δε τοῦ τοιούτου ρήματος και ἡ Ναύπακτος και το πακτοῦν· ὃ ἐστιν ἀσφαλίζεσθαι· οὗ χρήσις παρά τε Σοφοκλεῖ ἐν τῷ ‘και δῶμα πάκτου’· ἤγουν σύγκλειε ἀσφαλῶς· και παρά τῷ Κωμικῷ ἐν ‘κάπακτώσαμεν γε’· ἤγουν και επακτώσαμεν». Ο ίδιος γράφει αλλού: «...νοεῖται ἄροτρον και το νας ἔπηξεν· ἀντί τοῦ συνεστήσατο στερεῶς· ὅπερ παράγει και τον ναυπηγόν και την Ναύπακτον...»¹²⁸. Ωστόσο η πόλη της Ναυπάκτου συναντάται και με άλλα ονόματα όπως Νάπακτος, Νέπακτος, Νέπαχτος, Ἐπακτος, Ἐπαχτος και σπάνια Νεόπαντος. Στις βενετσιάνικες πηγές απαντώνται κυρίως οι τύποι Neranto και Leranto. Ωστόσο μετά τη Ναυμαχία της Ναυπάκτου, στα 1571¹²⁹, ο όρος που γενικεύεται στη Δύση είναι αυτός του Leranto¹³⁰.

Η απελευθέρωση της Ναυπάκτου από τους Τουρκαλβανούς ήρθε το έτος 1829, οπότε και ο Κυβερνήτης Καποδίστριας όρισε επικεφαλὴ των στρατευμάτων τον αδερφό του Αυγουστῖνο, ο οποίος με ναυτικές και χερσαίες επιχειρήσεις κατόρθωσε στις 18 Απριλίου του 1829, να απελευθερώσει τη Ναύπακτο. Η απελευθέρωση της Ναυπάκτο, είχε και σπουδαίο εθνικό χαρακτήρα, παίζοντας καθοριστικό ρόλο στη δημιουργία των ορίων του νεοσύστατου κράτους της Ελλάδας, που έγινε με τη διάσκεψη των προστάτιδων δυνάμεων¹³¹. Αμέσως μετά την

¹²⁸ Χαράλαμπος Δ. Χααραλαμπόπουλος, «Τοπωνυμικά», *Ναυπακτιακή*, 123/Ιουλ.-Αύγ.(2003), σ.2.

¹²⁹ Για τη Ναυμαχία της Ναυπάκτου βλ. Hugh Bicheno, *Η ναυμαχία της Ναυπάκτου(1571). Η κρίσιμη σύγκρουση του Σταυρού και της Ημισελήνου*, μετ. Χαρίκλεια Τσαλιγοπούλου, επιμ. Ελένη Κεκροπούλου, Ενάλιος, Αθήνα 2006.

¹³⁰ Σχετικά με τον τύπο Leranto βλ. Bruno Migliorini, μετ. Μαίρη Καμπόλη-Χαραλαμποπούλου, «Ναύπακτος=Leranto», *Ναυπακτιακά* 5(1990-91), σ. 143-154.

¹³¹ Καζανά και Χαλάτσης, *ό.π.*, σ.28.

απελευθέρωση, η Επαρχία του Ναυπακτοβενέτικου(όνομα που πήρε από τους Βενετούς κατακτητές), με πρωτεύουσα τη Ναύπακτο, αριθμεί δέκα εννεά(19) οικισμούς¹³². Η πόλη ωστόσο διαθέτει έναν πολύ μικρό πληθυσμό, ο οποίος βαθμιαία αυξάνεται με την επιστροφή παλαιών κατοίκων της πόλης, από στρατιωτικούς και υπαλλήλους, αλλά και τεχνίτες διαφόρων ειδικοτήτων, οι οποίοι εργάστηκαν για την ανακαίνιση της πόλης. Η πληθυσμιακή εξέλιξη της πόλης επηρεάστηκε και από εκατόν είκοσι εννέα(129) σουλιώτικες οικογένειες, οι οποίες εγκαταστάθηκαν στην πόλη με απόφαση της κυβέρνησης^{133 134}.

Τρία χρόνια αργότερα, δηλαδή το 1832, η επαρχία του Ναυπακτοβενέτικου διαχωρίζεται σε δύο ξεχωριστές επαρχίες, αυτή της Ναυπάκτου και αυτή του Βενέτικου. Στις 3 Απριλίου του 1833, με το Βασιλικό Διάταγμα 3/6-4-1833 ΦΕΚ 12, «Περί της διαιρέσεως του Βασιλείου και της διοικήσεώς του», η Ναυπακτία αποτελεί την τρίτη επαρχία του νομού Αιτωλίας και Ακαρνανίας¹³⁵. Ο Δήμος Ναυπάκτου ωστόσο θα δημιουργηθεί λίγα χρόνια αργότερα, την 1^η Οκτωβρίου του έτους 1835(ΦΕΚ 19), «Περί σχηματισμού των δήμων της επαρχίας Ναυπάκτου...», έτος που καταργούνται με διάταγμα οι δημογεροντίες^{136 137}. Με αυτό το διάταγμα η επαρχία της Ναυπάκτου αριθμεί οκτώ δήμους: 1. Ναυπάκτου, 2. Καλύδωνος, 3. Ποτίδανίας, 4. Αποδοτίας, 5. Προσχίου, 6. Αράχοβας, 7. Οφιονείας και 8. Κουτήριδας. Την περίοδο αυτή ο Δήμος Ναυπάκτου έχει πληθυσμό γύρω στις δύο χιλιάδες κατοίκους.

Το έτος 1861, ο Δήμος μετονομάζεται σε Δήμο Ναυπακτίδος, ενώ πενήντα περίπου χρόνια αργότερα, το 1912, αναγνωρίζεται σε κοινότητα Ναυπάκτου, με το Β.Δ. της 13.8.1912(ΦΕΚ 261/α/1912). Το 1946 με τον Α.Ν. 1135/22.3.1946(ΦΕΚ 112/Α/26.3.1946) μετονομάζεται πάλι σε Δήμος Ναυπάκτου, με πληθυσμό που αγγίζει τους έξι χιλιάδες πεντακόσιους(6.500) κατοίκους και πρώτο δήμαρχο τον Ανδρέα Κοζώνη¹³⁸.

¹³² Χαράλαμπος Δ. Χαραλαμπόπουλος, *Του δήμου Ναυπάκτου η πόλη και τα χωριά*, Εταιρεία Ναυπακτιακών Μελετών, Αθήνα 2006, σ. 13.

¹³³ Βαρδακουλάς, *ό.π.*, σ. 122.

¹³⁴ Σχετικά με το θέμα βλ. Γιάννης Δημ. Βαρδακουλάς, *Μία περιγραφή της Ναυπάκτου στα πρώτα χρόνια της απελευθέρωσής της από τον τούρκικο ζυγό*, Ναύπακτος 1992.

¹³⁵ Ντίνος Μακρυγιάννης, «Διοικητικά και δημογραφικά στοιχεία της επαρχίας Ναυπακτίας», *Ναυπακτικά*, 5(1990-91), σ. 197-228.

¹³⁶ Καζανά και Χαλάτσης, *ό.π.*, σ. 29.

¹³⁷ Περισσότερα σχετικά με το δήμο Ναυπάκτου βλ. Γιάννης Βαρδακουλάς και Θωμάς Παναγιωτόπουλος, *Το οδοιπορικό του δήμου Ναυπάκτου*, Ναύπακτος 2001 και Γ. Ι. Τσάκος, *Ιστορικές αναφορές στο δήμο Ναυπάκτου*, Αθήνα 2006.

¹³⁸ Χαραλαμπόπουλος, *ό.π.*, σ. 30.

Η πρώτη δεκαετία του εικοστού αιώνα βρίσκει τους Ναυπάκτιους να διαμαρτύρονται έντονα για το συγκοινωνιακό. Κύριο αίτημά τους υπήρξε η επέκταση του σιδηροδρόμου στη Ναύπακτο, οργανώνοντας μάλιστα και «Ένοπλον Συλλαλητήριο» στις 29 Νοεμβρίου του 1909. Το αίτημα ωστόσο ποτέ δεν υλοποιήθηκε¹³⁹. Λίγους μήνες αργότερα, τον Μάιο του 1910, στη Ναύπακτο ιδρύεται ο ριζοσπαστικός σύνδεσμος «Ανάστασις», απόρροια της επαναστατικής κίνησης του 1909¹⁴⁰. Ο σύνδεσμος είχε εθνικό, ανθρωπιστικό και κοινωνικό πρόγραμμα, με έδρα το «Στενοπάζαρο» του λιμανιού, ώστε να βρίσκεται κοντά στους εργάτες του λιμανιού, τους ναυτικούς και τον απλό κόσμο¹⁴¹.

Το έτος 1914, κτίζεται στη Ναύπακτο ένα ακόμη σπουδαίο αξιοθέατο, το Ρολόι του Κάστρου, με πρωτοβουλία του Επισκόπου Σεραφείμ¹⁴².

Ιδιαίτερα σημαντικό γεγονός για την τοπική κοινωνία αποτελεί η εγκατάσταση προσφύγων Μικρασιατών το Σεπτέμβριο του 1922.

Το έτος 1926 ιδρύεται στη Ναύπακτο, η Ηλεκτρική Εταιρεία «Ναύπακτος», η οποία και παρέχει με ηλεκτροφωτισμό όλη την πόλη. Μέχρι εκείνη την εποχή οι κάτοικοι χρησιμοποιούσαν για το φωτισμό τους πετρέλαιο και ασετυλίνη, κυρίως στα μαγαζιά¹⁴³.

Στα χρόνια 1940-1950 η Ναύπακτος, όπως και η ευρύτερη περιοχή εμπλέκονται στα γεγονότα του πολέμου και του εμφυλίου, γράφοντας σημαντικές σελίδες ιστορίας¹⁴⁴.

Στα μέσα του 20^{ου} αιώνα, η Ναύπακτος γνωρίζει το μεγάλο Ευεργέτη της, Δημήτριο Παπαχαραλάμπους, ο οποίος επενδύει στην παιδεία, τον αθλητισμό και τις τέχνες της πόλης, δωρίζοντας σε αυτή και τους κατοίκους της πολλά σημαντικά κτίρια, όπως την Παπαχαραλάμπειο Αίθουσα, την Παπαχαραλάμπειο Βιβλιοθήκη, το Παπαχαραλάμπειο Στάδιο, το Παπαχαραλάμπειο Ίδρυμα, την Παπαχαραλάμπειο Φιλαρμονική κ.α.¹⁴⁵.

¹³⁹ Γενικά για το “ένοπλον συλλαλητήριο” βλ. Χ. Δ. Χαραλαμπίδης, *ό.π.*, σ.109-111.

¹⁴⁰ Περισσότερα για την περίοδο βλ. Σπύρος Μελάς, *Η επανάσταση του 1909*, Μπίρης, Αθήνα 1957.

¹⁴¹ Βαρδακούλας, *ό.π.*, σ. 157-158.

¹⁴² Γεωργία Παπαϊωάννου, «Το Ρολόι της Ναυπάκτου», *Ναυπακτικά*, 14(2004-05).

¹⁴³ Βαρδακούλας, *ό.π.*, σ. 175.

¹⁴⁴ Γενικά για την περίοδο βλ. Μπάμπης Κοτίνης, *Η Ναυπακτία και η Ναύπακτος στην δεκαετία 1940-1950, Τότε που τα πρώτα λιγυστά θριαμβικά χαμόγελα τα διαδέχτηκαν οι πολλοί θρήνοι...*, Ναύπακτος 2008 και Γιάννης Ράπτης, *Συμβολή στην ιστορία της Ναυπακτίας, Γεγονότα περιόδου 1940-1950*, Ειρήνη & Γιάννη Ράπτη, Ναύπακτος 2003.

¹⁴⁵ Γενικά για το Δημ. Παπαχαραλάμπους βλ. Γιάννης Βαρδακούλας, *Ο Μεγάλος Ευεργέτης Δημήτριος Παπαχαλάμπους*, Ναύπακτος.

2. Οικονομική και Κοινωνική Ζωή

Ως κύριος οικονομικός χαρακτήρας της Ναυπάκτου, υπήρξε ο γεωργοκτηνοτροφικός. Μέχρι τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, λόγω της έλλειψης εκσυγχρονισμού στις μεθόδους παραγωγής, της έλλειψης επενδυτικού κεφαλαίου, χημικών λιπασμάτων καθώς και ευκολιών μεταφοράς, δεν ήταν εφικτό να προωθηθεί μία ποσοτική και ποιοτική βελτίωση, η οποία θα κινούσε τη διαδικασία της οικονομικής ανάπτυξης. Σε αυτό συνέβαλε καθοριστικά ότι ενώ στα χρόνια της τουρκοκρατίας συντελούνταν στη Δύση διαρθρωτικές μεταβολές στη δομή της οικονομίας και τις μεθόδους παραγωγής, η τουρκική εξουσία με την εθνικοποίηση της γης και την κατάργηση της ατομικής ιδιοκτησίας, οδήγησε την ελληνική κοινωνία σε παραγωγικό στατισμό¹⁴⁶.

Η Ναύπακτος, κατά περιόδους αποτέλεσε σημαντικό εμπορικό και εξαγωγικό κέντρο, απόρροια κυρίως των πολιτικοστρατιωτικών συνθηκών που επικρατούσαν. Ωστόσο οι κάτοικοι μετά την απελευθέρωση το 1829, δραστηριοποιήθηκαν κυρίως με τη γη και τα ζώα, όπως άλλωστε είχε διαμορφωθεί και η υπόλοιπη ελληνική οικονομική πραγματικότητα, αναπτύσσοντας μία μικρή μόνο εμπορική κίνηση, τοπικής κυρίως σημασίας. Η γεωργική παραγωγή στερούμενη επενδυτικού κεφαλαίου και εκσυγχρονισμού, δε στάθηκε ικανή να προωθήσει τις ποσοτικές και κοινωνικές βελτιώσεις, οι οποίες θα κινούσαν τη διαδικασία της οικονομικής ανάπτυξης.

Έτσι μετά τον τουρκικό ζυγό έως και το πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα, οι κάτοικοι καταπιάνονται με τη γεωργία, καλλιεργώντας σιτάρι, κριθάρι, καλαμπόκι, ελιά, σταφίδα και αμπέλια, αγνοώντας τελείως τις καλλιέργειες της βρώμης, της σίκαλης και των φρούτων. Η κτηνοτροφική απασχόληση περιοριζόταν στη διατροφή αιγοπροβάτων, κυρίως κατσικιών, στους υπερκείμενους λόφους, χωρίς ποικιλία παραγωγικών ενεργειών, η οποία και θα εξασφάλιζε την αυτάρκεια, αφού ήταν περιορισμένη σε ό, τι παρήγε η γη, δίχως την τέχνη του παραγωγού. Άλλωστε το χρήμα δεν ήταν ακόμα ρυθμιστής των συναλλαγών, ιδιαίτερα στην ηπειρωτική χώρα.

Οι οικογένειες που έκτρεφαν κοπάδια ζώων, περνούσαν τους κρύους και με πολύ χιόνι χειμώνες, στην πόλη «ξεχειμαδιό», ενώ τα ζεστά καλοκαίρια ανέβαιναν στα χωριά της Ναυπακτίας, «ξεκαλοκαίριο».

Η εντατικότερη και επιμελέστερη γεωργική καλλιέργεια ήρθε με τη διανομή της εθνικής γης, οπότε και διευρύνθηκε η παραδοσιακή κλειστή αγορά της πόλης, καθιστώντας αυτή ως το εμπορικό κέντρο όλης της Ναυπακτίας και των όμορων χωριών της Δωρίδας, με τις ανταλλαγές να γίνονται σταδιακά εγχρήματες.

Η επικοινωνία με τη γειτονική Πάτρα, το κυριότερο λιμάνι της δυτικής Ελλάδας για εμπόριο και διακίνηση προς την Αμερική, άρχισε με την επεξεργασία και εξαγωγή της σταφίδας

¹⁴⁶ Περισσότερα σχετικά με το θέμα βλ. Κώστας Οικονόμου, *Ιστορικός και τουριστικός οδηγός της Ναυπάκτου*, Αθήνα 1980.

και των δερμάτων(βυρσοδεψείο δεν υπήρχε στη Ναύπακτο μέχρι και τη μικρασιατική καταστροφή), τη διακίνηση καπνού, καλαμποκιού και τριφυλλιού, καθώς και την εισαγωγή αλατιού, ξυλείας από την Τεργέστη και άλλων αναγκαίων αγαθών της βιοτεχνίας και της αναπτυσσόμενης βιομηχανικής παραγωγής. Η εμπορική αυτή κίνηση άρχισε να αποτυπώνεται και στη ζωντάνια του λιμανιού με την παρουσία φορτοεκφορτωτών εργατών και την πυκνή διακίνηση των κάρων, μοναδικά μέσα μεταφοράς για τους χωμάτινους δρόμους της περιοχής.

Στη Ναύπακτο επίσης λειτουργούσαν τρεις μύλοι σε διάφορα σημεία της πόλης τα οποία είχαν τρεχούμενα νερά, με σκοπό να εξυπηρετούν τις ανάγκες των ανθρώπων για άλεσμα.

Ορισμένα επαγγέλματα που ασκούνταν επίσης στη Ναύπακτο, αλλά σε πολύ μικρό βαθμό, ήταν αυτό του καταστηματάρχη, του ράφτη, του υποδηματοποιού και του οικοδόμου. Ελάχιστοι ακόμη εργάζονταν με ημερομίσθιο στα καΐκια και στα εποχιακά ελαιοτριβεία. Η μισθωτή εργασία της σημερινής μορφής και έκτασης ήταν άγνωστη την εποχή εκείνη, με ελάχιστες εξαιρέσεις υπαλλήλων στις δημόσιες υπηρεσίες.

Ο δευτερογενής τομέας της οικονομίας ήταν άγνωστος στην πόλη μέχρι το έτος 1927-1928, οπότε και ιδρύεται στη Ναύπακτο η Ηλεκτρική Εταιρεία και το ελαιοτριβείο με ηλεκτρικό ρεύμα, από ντόπιους επιχειρηματίες. Ως τότε τα ελαιοτριβεία και οι μύλοι λειτουργούσαν με άλογα και νερό αντίστοιχα.

Η βιομηχανική δραστηριότητα κάνει την εμφάνισή της στη Ναύπακτο στη δεκαετία του 1970, οπότε ιδρύονται και λειτουργούν δύο μεσαίες βιομηχανικές παραγωγικές μονάδες, η μία με ειδίκευση στη νηματοργία, υφαντουργία(Πολύχρονος ΑΕΒΕ) και η άλλη στην καλτσοποιία(ΖΙΣ).

Τέλος, εκατοντάδες θέσεις εργασίας για τους κατοίκους της περιοχής, άνοιξαν με το μεγάλο αναπτυξιακό έργο του φράγματος του Μόρνου, στα τέλη της δεκαετίας του 1960 έως και τα μέσα του 1970, δίνοντας έτσι οικονομική κίνηση στην πόλη.

Μέχρι και το τέλος της δεύτερης δεκαετίας του 20^{ου} αιώνα, η οικονομική δομή της κοινωνίας της Ναυπάκτου, από την οποία απέρρεαν και οι κοινωνικές σχέσεις, ήταν αυτή της γης, δηλαδή η κυριότητα και η καλλιέργειά της. Έτσι οι τάξεις που είχαν σχηματιστεί ήταν αυτή των μεγαλοκτηματιών, ακολουθούσαν οι μικροϊδιοκτήτες και οι εμπορευόμενοι και τέλος οι ακτήμονες καλλιεργητές της υπαίθρου και οι ανειδίκευτοι εργάτες.

Το μη παραγωγικό έδαφος της περιοχής συντέλεσε στην εμφάνιση κοινωνικών φαινομένων στη Ναυπακτιακή κοινωνία, τα οποία χαρακτηρίζουν και την ελληνική ύπαιθρο γενικότερα. Παρουσιάζεται έντονα το φαινόμενο της οικονομικής μετανάστευσης, το οποίο ξεκίνησε προς τη Ρουμανία και στη συνέχεια προς την Αμερική. Έτσι στην οικονομία της πόλης προστίθενται πλέον, εκτός από τα έσοδα της αλιείας και της γεωργίας, και αυτό των εμβασμάτων από το εξωτερικό.

Σχετικά με το θεσμό της οικογένειας, τη θέση της γυναίκας και το θεσμό της προίκας, τα

πράγματα παραμένουν ως είχαν. Η κοινωνική ζωή της γυναίκας περιορίζεται στα «εν οίκω», τις γειτονιές και στην παρακολούθηση της κυριακάτικης λειτουργίας. Οι άνδρες, από την άλλη, συχιάζουν στα καφενεία και στα κρασοπουλειά.

Τέλος, η κοινωνία, με όλες τις οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές δυσκολίες της, αναπτύσσει έντονο το πνεύμα του κοινοτισμού και της αλληλοβοήθειας. Μόνο μετά το δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο η κοινωνία χάνει κάπως αυτή τη συνοχή της, κυρίως εξαιτίας της εσωτερικής μετανάστευσης και της ανακατανομής του πληθυσμού, η οποία επιφέρει μία ανομοιογένεια στον πληθυσμό της πόλης.

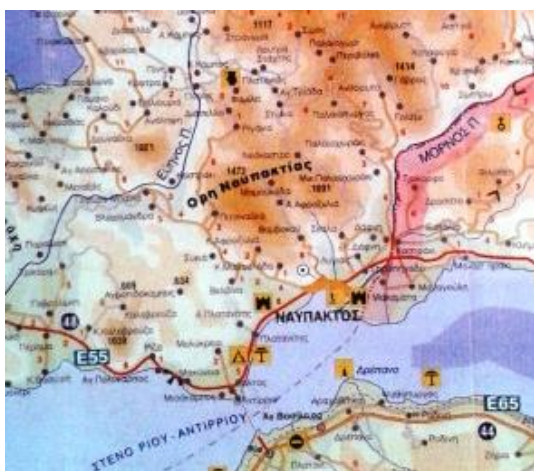
Τέλος, σπουδαίο οικονομικό και κοινωνικό δρώμενο της πόλης αποτελεί το Επαχτίτικο Παζάρι, το οποίο καθιερώνεται το 1867 με απόφαση του Δημοτικού Συμβουλίου, με ημερομηνία τέλεσης την 26^η Οκτωβρίου, την ημέρα εορτασμού του Αγίου Δημητρίου, του πολιούχου της πόλης. Αρχικά το παζάρι είχε τη μορφή αγοραπωλησίας ζώων, ζωοπανήγυρη, όπου οι κάτοικοι των γύρω περιοχών έβρισκαν τη δυνατότητα να πουλήσουν ή να αγοράσουν ζώα. Στα εκατόν πενήντα περίπου χρόνια λειτουργίας του το παζάρι έχει αλλάξει μορφή και έχει εξελιχθεί σε εμποροπανήγυρη¹⁴⁷.

Κάθε χρόνο επισκέπτονταν την εμποροπανήγυρη περισσότεροι από είκοσι χιλιάδες επισκέπτες από τη Ναυπακτία, το Μεσολόγγι, τα χωριά της Δωρίδας του νομού Φωκίδας, τα χωριά της Μακρυνείας καθώς και από την Αχαΐα και την Αιγιαλεία.

Σπουδαίοι περιηγητές έχουν γράψει για τη Ναύπακτο και τα Κράβαρα, από το 2^ο κίλας αιώνα μ.Χ. έως και τον 20^ο αιώνα. Κάποιοι από αυτούς είναι οι εξής: Πανσανίας(176 μ.Χ.), Henri Castella(1600), L. Deshayes(1625), Du LOIR(1654), I. Spon(1675), Bernard Landolph(1675), R. Chandler(1675), M. Coronelli(1686), F. Pouqueville(1805), W. Turner(1813), James Ridway(1832), John Stephens(1835), Willian Woodhouse(1838), George Perdikaris(1838), Ludwig Salvator(1874) κ.α.. Ο τελευταίος μάλιστα έχει αφιερώσει ένα ιδιαίτερα μεγάλο κομμάτι του βιβλίου του «*Eine Spazierthfahrt im Golfe von Korinth*»=Ένας περίπατος στον Κορινθιακό κόλπο», 1876, περιγράφοντας την πόλη της Ναυπάκτου.

¹⁴⁷ Θωμάς Παναγιωτόπουλος και Γιάννης Χαλάτσης, *Το επαχτίτικο παζάρι*, Ναύπακτος 2000, σ.94.

3. Ορεινή Ναυπακτία

Η ορεινή Ναυπακτία εκτείνεται στην περιοχή των Κραβάρων. Τα Κράβαρα ή αλλιώς Γκράβαρα, βρίσκονται μεταξύ των Βλαχοχωριών από το Βορρά και των Βενετοχωριών προς το Νότο. Μιας και η έκταση που καλύπτουν είναι ιδιαίτερα μεγάλη, χωρίστηκαν στα Άνω Κράβαρα και τα Κάτω Κράβαρα. Η λέξη Κράβαρα είναι συνυφασμένη με μία άγρια περιοχή, γεμάτη πέτρες και γκρεμούς. Χαρακτηριστική είναι η περιγραφή για την περιοχή των Κραβάρων του συγγραφέα Θανάση

Πετσάλη στο έργο του «Οι Μαυρόλυκοι»: «Ένας βράχος απάνω στον άλλο, δίπλα στον άλλο, πίσω απ' τον άλλον, βράχια, βράχια ακατάστατα, μυτερά, κοφτερά, στραβά, αταίριαστα, όρθια, πλαγιαστά, κρεμασμένα σαν δόντια, σαν καρφιά, σα μαχαίρια. Κι' ύστερα μια κατεβασιά, μια σάρα απότομη όλο στουρνάρια και χαλίκι»¹⁴⁸.

Η περιοχή των Κραβάρων, επί Καποδίστρια, αποτελούσε ιδιαίτερη διοικητική περιφέρεια, η οποία έπαυσε να υφίσταται στα χρόνια του βασιλιά Όθωνα. Η ονομασία ωστόσο διατηρείται μέχρι και σήμερα από τους παλαιότερους. Από τα Κραβαροχώρια ή αλλιώς Μπουλιαροχώρια, ξεκινούσαν οι περιπλανώμενοι Μπουλιαραίοι, άνθρωποι που ασχολούνταν με εργασίες του 'ποδαριού' όπως φωτογράφοι, ζητιάνοι, μικροπωλητές, εμπειρικοί ιατροί, ξορκιστές, ραφτάδες κ.α., οι οποίοι δεν περιορίζονταν μόνο στα όρια της Ελλάδας, αλλά ταξίδευαν και στο εξωτερικό. Κατά παλαιότερη συνήθεια, οι Μπουλιαραίοι κατέφευγαν στην επαιτεία, διαστρεβλώνοντας μέλη τους, συνήθως πόδια ή χέρια, προκειμένου να κερδίζουν τον οίκτο των ανθρώπων¹⁴⁹. Επίσης οι Μπουλιαραίοι είχαν δημιουργήσει και δική τους διάλεκτο, τα μπολιάρικα, ώστε να μη γίνονται κατανοητοί από τους υπόλοιπους στις μεταξύ τους διαπραγματεύσεις¹⁵⁰.

Προεπαναστατικά αλλά και μετεπαναστατικά στα Κράβαρα υπάγονταν και μερικά χωριά που σήμερα ανήκουν σε όμορες επαρχίες των Νομών Αιτωλοακαρνανίας, Ευρυτανίας, Φθιώτιδας και Φωκίδας. Τα Κραβαροχώρια διακρίνονταν στα Άνω και Κάτω. Τα Κάτω Κραβαροχώρια αποτελούσαν τα χωριά: Στράνωμα, Δορβιτσά, Σίμου, Ποκίστα, Κολοσύρτης(Μηλιά), Λευθέριανη,

¹⁴⁸ Θανάσης Πετσάλης, *Οι μαυρόλυκοι, Το χρονικό της Τουρκοκρατίας(1565-1799)*, 6^η Έκδοση, Εστία, Αθήνα 1981, σ. 256.

¹⁴⁹ Σχετικά βλ. Δημήτριος Γρ. Ντούζος, *Λαογραφικά ορεινής Ναυπακτίας(Κραβάρων)*, Αθήνα 1961.

¹⁵⁰ Σχετικά βλ. Τάκης Τσονάκας, *Πλέικα: η συνθηματική γλώσσα των Κραβαριτών Ελληνοραφτάδων, Λεξικό*, Πανεπιστήμιο Πατρών, Εργαστήριο Νεοελληνικών διαλέκτων, Πάτρα 2013 και Δημήτριος Γρ. Ντούζος, *Λαογραφικά Ναυπακτίας*, Αθήνα 1961, σ. 35-39.

Λευτοκαριά, Γρανίτσα(Ανθόφυτο), Στύλια και Βελβίτσα(Παλαιόπυργος). Τα Άνω Κραβαροχώρια ήταν η Μεγάλη Λομποτινά(Άνω Χώρα), η Μικρή Λομποτινά(Κάτω Χώρα), η Κοζίτσα(Αμπελακιώτισσα), ο Πόδος, η Χόμορη, η Περίστα, ο Πέρκος, η Καστανιά, το Νεχώρι, ο Άγιος Δημήτριος, ο Πλάτανος, η Βονόρτα(Κάτω Πλάτανος), η Σινίστα(Περδικόβρυση), η Σέλψα(Δασελάκι), η Αρτοτίβα(Αχλαδόκαμπος), η Αράχοβα, η Κλεπά, η Βετολίστα(Τερψιθέα), η Ελατσού(Ελατού), η Βοϊτσά(Ελατόβρυση), η Βετοψίστα(Αναβρυτή), ο Ασπριάς και η Αμόρανη(Καταφύγιο).

Εάν η οικονομικοκοινωνική εικόνα της πεδινής Ναυπακτίας μετά την απελευθέρωση, που παρουσιάστηκε ανωτέρω, ήταν απελπιστική, στην ορεινή Ναυπακτία, τη γεμάτη κοτρώνια και γκρεμίλες, ήταν τραγική. Στη συνέχεια παρατίθεται μία αναφορά ενός Διοικητή, που επισκέφτηκε την περιοχή στις 14 Φεβρουαρίου του έτους 1829, από την οποία μας δίνεται η οικονομικοκοινωνική πραγματικότητα που επικρατούσε:

«...δια το δυσδιάβατον δε των οδών εκ της πληθούς των χιονών, έλθων σήμερον ενταύθα δια να μεταβώ... εις τα Κράβαρα, επερικυκλώθην εξαιφνης από εν πλήθος δυστυχών κατοίκων των Κραβάρων, ελθόντων επίτηδες, οι οποίοι ελεεινογούντες την αθλίαν των κατάστασιν... άλλοι μεν εξ αυτών ζουν σήμερον με χόρτα μόνον, και πολλοί ούτε τα μέσα έχοντες ούτε ευρίσκοντες ν' αγοράσουν τροφάς, αποθνήσκουν της πείνας εκ της παντελούς ελλείψεως» και συνεχίζει «... διότι και οι ευπορότεροι αυτών δεν είναι εις κατάστασιν να αγοράσουν σίτον» και συνεχίζει «... ότι άλλοι μεν εκ των κατοίκων μη έχοντες τα μέσα να αγοράσουν τροφάς, έζησαν μέχρι τούδε με χόρτα, βάλανια, τζίπουρα, ελαιοκούκια και με άλλα τοιαύτα εκ των οποίων εξησθένησαν τσοούτον ώστε κινδυνεύουν να αποθάνουν αλλά και από αυτά δεν ευρίσκουν πλέον, άλλοι δε μη ευρίσκοντες να αγοράσουν, ευρίσκονται εις αμηχανίας περί του πρακτέου διότι αγκαλά και απήλθον εις τας γειννιάζουσας επαρχίας... επέστρεψαν άπρακτοι· τοιαύτη ολεθρία είναι η κατάστασις της επαρχίας αυτής»¹⁵¹.

Η κατάσταση τον επόμενο αιώνα κάπως βελτιώνεται, αλλά ακόμη το επίπεδο ζωής παραμένει πολύ χαμηλό στην περιοχή. Ακόμη και οι πιο εύποροι δεν καταφέρνουν να εξασφαλίσουν τα απαραίτητα αγαθά της οικογένειας για όλο το χρόνο. Έτσι οι Κραβαρίτες στα τέλη του 19^{ου} αιώνα με αρχές του 20^{ου} αιώνα, είτε επιλέγουν να υπομείνουν το μαρτύριο της πείνας, είτε μεγάλο ποσοστό αποφασίζει να φύγει στο εξωτερικό, με το πρώτο κύμα να επιλέγει τη χώρα της Ρουμανίας, το δεύτερο της Ρωσίας και το τρίτο της Γερμανίας και Αμερικής¹⁵².

Αξιοσημείωτη είναι η παρατήρηση που κάνει ο Πάνος Πυλαρινός στο έργο του «Κράβαρα και Κραβαρίτες», το οποίο γράφει στα 1951, η οποία και μαρτυρά τη μεγάλη φτώχεια και πείνα που επικρατούσε στην περιοχή στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, και έχει να κάνει με την απογραφή του

¹⁵¹ Πανταζής, ό.π., Ναύπακτος 1991, σ.25-26.

¹⁵² Δημήτριος Ντούζος, *Λαογραφικά ορεινής Ναυπακτίας(Κραβάρων)*, Αθήνα 1961, σ. 133-136.

πληθυσμού των Κραβάρων το έτος 1929, σε σύγκριση με τον πληθυσμό της περιοχής μετά τον πόλεμο του 1940. Οι αριθμοί, κατά παράδοξο τρόπο, δεν παρουσιάζουν μεγάλη διαφορά και η εξήγηση δεν απαντάται ούτε στους θανάτους, αλλά ούτε στις γεννήσεις. Η πείνα της κατοχής που σκόρπιζε το θάνατο σε άλλες περιοχές, φαίνεται να μην επηρέασε αισθητά τους κατοίκους των Κραβάρων, αλλά ούτε και να μείωσε τις γεννήσεις της περιοχής· και αυτό διότι ο Κραβαρίτης ήταν συνηθισμένος στην πείνα και παρέμεινε «άτρωτος» σε σχέση με άλλες πιο εύπορες περιοχές¹⁵³.

Το έδαφος της περιοχής, είναι πετρώδες και άγονο¹⁵⁴, με το στρώμα γης μετά βίας να φτάνει τα τρία έως είκοσι εκατοστά πάχος, και αυτό συνήθως σε απότομες πλαγιές και στις όχθες χειμάρρων και ποταμών. Τα προϊόντα που καλλιεργούνταν ήταν καλαμπόκι, σιτάρι, ρίγανη, χόρτα του βουνού και κολοκύθια. Τα ζώα που εκτρέφονταν ήταν κατά βάση αιγοπρόβατα, από τα οποία εκμεταλλεύονταν το γάλα για πόση, τυρί και γιαούρτι, το μαλλί, για νήμα, το δέρμα από το οποίο κατασκεύαζαν αποθηκευτικούς χώρους για υγρά και φυσικά για το κρέας. Τα νοικοκυριά ήταν αυτάρκη και οι κάτοικοι ασχολούνταν όλη την ημέρα, από πολύ νωρίς το πρωί έως αργά το βράδυ, με τα χωράφια, τον κήπο, τα ζώα και τις δουλειές του σπιτιού.

Στα μέσα του 20^{ου} αιώνα τα επαγγέλματα που κατά κύριο λόγο συναντούσε κανείς στα Κράβαρα ήταν αυτά του χτίστη, του καλαϊτζή¹⁵⁵, του μαραγκού, του γεωργού, του γυρολόγου¹⁵⁶, του ζευγά¹⁵⁷, του μυλωνά¹⁵⁸ και του παππά, ο οποίος ήταν και δάσκαλος. Στα χωριά αυτά ωστόσο κανένα επάγγελμα δεν ήταν προσοδοφόρο αρκετά ώστε να καλύπτει τις ανάγκες της οικογένειας. Ο κάθε ένας στην ουσία ήταν λίγο από όλα και όλοι κατά βάση γεωργοκτηνοτρόφοι. Το κάθε σπιτικό δηλαδή παρήγε ή εξέτρεφε ό, τι κατανάλωνε.

Οι κοινωνικές τάξεις που συγκροτούσαν τα Κράβαρα, στα μέσα του 20^{ου} αιώνα, ήταν αρχικά αυτή των «γαιοκτημόνων», ανθρώπων δηλαδή που βρήκαν ένα μικρό κομμάτι γης από τους προγόνους τους και το καλλιεργούσαν. Ο όρος γαιοκτήμονας ωστόσο, στην προκειμένη περίπτωση δεν εμπεριέχει τη σημασία που κατ' εξοχήν φέρει. Δεύτερη κοινωνική τάξη αυτή των γυρολόγων, οι οποίοι επέστρεφαν στον τόπο τους συνήθως με χρήματα ή άλλου είδους αγαθά, τα οποία αποτελούσαν μορφή πληρωμής τους. Την τρίτη τάξη, αν και δεν επρόκειτο για συχνό φαινόμενο,

¹⁵³ Πάνος Πυλαρινός, *Κράβαρα και Κραβαρίτες*, Γ.Α. Μαρίνου, Αθήνα 1951, σ. 17-21.

¹⁵⁴ Βασίλειος Σταυρογιαννόπουλος, *Κράβαρα τα περήφανα*, Αθήνα 1982, σ. 89.

¹⁵⁵ Δηλ. του γανωτή, γανωτζή ή γανωματή, που επικαλύπτει χάλκινα οικιακά σκεύη με κασσίτερο, δίνοντας του λάμψη.

¹⁵⁶ Δηλ. έμπορος που γυρνάει σε γειτονιές και σε χωριά να πουλήσει μικροπράγματα.

¹⁵⁷ Δηλ. ο αγρότης που οργώνει το χωράφι με ένα ζευγάρι βόδια.

¹⁵⁸ Όπου υπήρχε ποταμάκι με νερό, συνήθως στους πρόποδες των βουνών, ήταν χτισμένος και μύλος.

αποτελούσαν τα τέκνα που έφυγαν για σπουδές και επέστρεψαν ως δάσκαλοι, γιατροί ή δικηγόροι, θέλοντας να βοηθήσουν και να στηρίξουν τον τόπο τους.

Στα τέλη της δεκαετίας του 1930, αρχίζουν να δημιουργούνται οι πρώτοι οδικοί άξονες που ενώνουν την πεδινή Ναυπακτία με την ορεινή ενδοχώρα. Η οδική σύνδεση όλων των χωριών συνεχίζεται σταδιακά και ολοκληρώνεται στις αρχές της δεκαετίας του 1970. Το για χρόνια σοβαρό πρόβλημα που αντιμετώπιζαν τα χωριά αυτά λύνεται, βοηθώντας θεαματικά την επικοινωνία των κατοίκων με τα αστικά κέντρα και τα άλλα χωριά της περιοχής. Το οδικό δίκτυο συντελεί επίσης στη βελτίωση των συνθηκών ζωής, καθώς και στην εύκολη μεταφορά αγαθών και οικοδομικών υλικών για την επισκευή των κατοικιών και των υπολοίπων υποδομών, όπως το δίκτυο ύδρευσης και άρδευσης.

Προς το τέλος της δεκαετίας του 1960 και αρχές του 1970, ολοκληρώνεται το πρόγραμμα εξηλεκτρισμού όλων των οικισμών της Ορεινής Ναυπακτίας. Έτσι με την παροχή ηλεκτρισμού αλλά και πόσιμου νερού στα σπίτια, η ποιότητα ζωής των ανθρώπων βελτιώνεται σημαντικά, χωρίς ωστόσο να μειώνεται η αφάιμαξη του ανθρώπινου δυναμικού λόγω της εσωτερικής και εξωτερικής μετανάστευσης, η οποία συνεχιζόταν με έντονους ρυθμούς.

ΣΧΟΛΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΚΑΙ ΕΝΔΥΜΑΤΟΛΟΓΙΚΗ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑ ΣΤΗ ΝΑΥΠΑΚΤΙΑ(αρχές 20ου αιώνα-Μεταπολίτευση)

I. Αρχές 20^{ου} αιώνα και Μεσοπόλεμος

Η ανά χείρας έρευνα όσο αφορά στα χρονικά της όρια, δε θέτει αυστηρά πλαίσια, καθώς οι κύριες πηγές μας, δηλαδή οι προφορικές μαρτυρίες και το φωτογραφικό υλικό, δεν επιτρέπουν την ακριβή χρονολογική οριοθέτησή της. Δεν είναι επομένως εφικτό να τεθεί ένα εναρκτήριο χρονολογικό έτος της μελέτης.

Για την περίοδο αυτή, και συγκεκριμένα από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα έως το 1930, οι πηγές, όπως είναι φυσικό, υπήρξαν ελάχιστες. Πληροφορητής εν ζωή δε βρέθηκε, ώστε να μας εξιστορήσει τη βιωμένη κατάσταση της περιόδου, αλλά και οι φωτογραφίες που υπάρχουν είναι λιγοστές. Η εκτεταμένη χρήση της φωτογραφίας στην Ελλάδα άλλωστε, ξεκινά τη δεκαετία του 1930.

Όπως έχει ήδη αναφερθεί και στο προηγούμενο κεφάλαιο για τα Εκπαιδευτικά θέματα, η Ελλάδα εισέρχεται στον 20^ο αιώνα με μεγάλες εθνικές και οικονομικές ζημίες, συνέπειες της ήττας του ελληνοτουρκικού πολέμου του 1897. Η γενικευμένη κρίση επηρέασε και το χώρο της εκπαίδευσης, με τη φοίτηση στο Δημοτικό να είναι σχεδόν ανύπαρκτη, και την κρατική οικονομική ενίσχυση να καλύπτει μόλις το ένα έκτο των ετήσιων αναγκών. Μείζον εκπαιδευτικό ζήτημα των πρώτων δεκαετιών του 20^{ου} αιώνα η εγκαθίδρυση ή μη του δημοτικισμού.

1) ΝΑΥΠΑΚΤΟΣ(πόλη)

Στην περιοχή της Ναυπακτίας, η εκπαιδευτική κατάσταση ακολουθεί τη γενικότερη εικόνα της χώρας. Ο 20^{ος} αιώνας βρίσκει την πόλη της Ναυπάκτου με ένα Δημοτικό Σχολείο Αρρένων και ένα Δημοτικό Σχολείο Θηλέων. Στη συνέχεια τα δύο αυτά Δημοτικά ενώνονται σε ένα μεικτό. Το έτος 1935 ιδρύεται το 2^ο Δημοτικό Σχολείο στα δυτικά της πόλης, ενώ το σημερινό 3^ο Δημοτικό Σχολείο, λειτουργούσε από το έτος 1920. Δημοτικό επίσης υπήρχε και στην περιοχή του Ξηροπηγάδου ήδη από το 1937.

Η ίδρυση Γυμνασίου στη Ναύπακτο, καθυστέρησε, συγκριτικά με άλλες ελληνικές πόλεις, και ως έτος έναρξης ορίζεται το 1923. Ωστόσο, από το 1889 έως το 1929, λειτουργούσε Ελληνικό Σχολείο στη Ναύπακτο, το οποίο αποτελούσε την πρώτη από τις δύο βαθμίδες της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, με δύο χρόνια φοίτηση.

Α) Δημοτικό

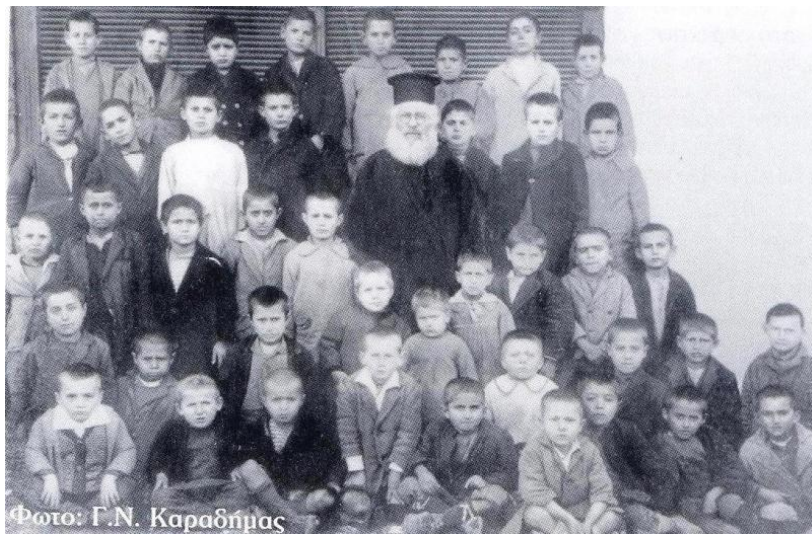
Εικ. 1: 1^ο Δημοτικό Ναυπάκτου, Έτος 1919.

Εικ. 2: 1^ο Δημοτικό Σχολείο Ναυπάκτου, Αρχές δεκαετίας 1920.

Εικ. 3: 1^ο Δημοτικό Ναυπάκτου, Αρχές δεκαετίας 1920.

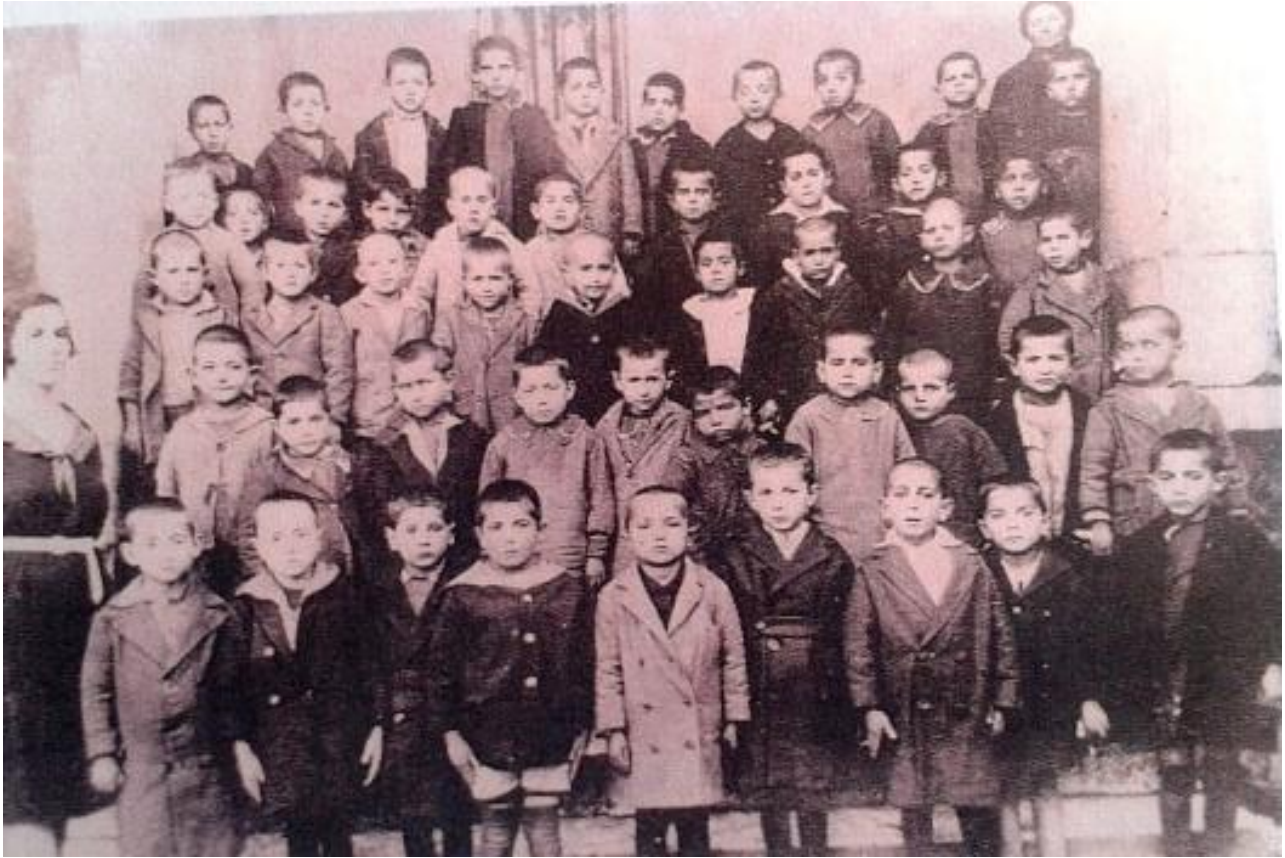

Εικ. 4¹⁵⁹: 3^ο Δημοτικό Ναυπάκτου, Έτος 1930.

Εικ. 5: 1^ο Δημοτικό Ναυπάκτου, Έτος 1931.

¹⁵⁹ *Νέο Αστρo*, Έτος 6ο, 60(2010).

Εικ. 6: 1^ο Δημοτικό Ναυπάκτου, Έτος 1933.

Εικ. 7: 1^ο Δημοτικό Ναυπάκτου, Δεκαετία 1930.

Εικ. 8: 1^ο Δημοτικό Ναυπάκτου, Έτος 1935.

Εικ. 9: 2^ο Δημοτικό Ναυπάκτου, Έτος 1939.

- ΑΓΟΡΙΑ

Η φωτογραφία που παρατίθεται μαρτυρά αρχικά τη μεικτή σύσταση του σχολείου, καθώς βλέπουμε να απεικονίζονται αγόρια και κορίτσια. Είναι ωστόσο συντριπτική η πλειονότητα των αγοριών σε σχέση με τα κορίτσια που φοιτούν. Η φωτογραφία χρονολογείται το έτος 1919, όπως φαίνεται στο κάτω μέρος, “ενθύμιον” της δευτέρας τάξης του Δημοτικού Σχολείου.

Ένδυμα

Από τη φωτογραφία, αντλούμε πληροφορίες σχετικά με το σχολικό ένδυμα των αγοριών που μας επιτρέπουν τη διπλή κατηγοριοποίηση αυτού, καθώς για τους μαθητές δεν παρατηρείται ομοιογένεια ως προς το ένδυμα.

Οι μισοί και πλέον μαθητές είναι ενδεδυμένοι με ένα εξωτερικό ένδυμα, αυτό που έχει επικρατήσει να ονομάζεται “ποδιά”, με μακριά μανίκια. Το μήκος σταματά περίπου στο ύψος του γονάτου. Η “ποδιά” κουμπώνει άλλοτε μπροστά, και άλλοτε από πίσω. Ορισμένες “ποδιές” έχουν και λευκό κυκλικό γιανάκι. Από την απόχρωση της ασπρόμαυρης φωτογραφίας, θα μπορούσαμε να υποθέσουμε πως το χρώμα της ποδιάς είναι ίσως μπλε ανοιχτό.

Οι υπόλοιποι μαθητές φορούν λευκό πουκάμισο και κοντό παντελόνι, και ορισμένοι φορούν και σακάκι. Από το στοιχείο αυτό, καθώς και από το γεγονός ότι γνωρίζουμε πως αναμνηστικές φωτογραφίες έβγαζαν στο τέλος της σχολικής χρονιάς, μπορούμε να συμπεράνουμε πως πρόκειται για εαρινή ή θερινή περίοδο.

Παραθέτω σχετική μαρτυρία:

Εσείς φορέσατε τη μαθητική ποδιά;

Ναι, ναι, βέβαια, βέβαια.

Πότε τη φορέσατε εσείς σαν αγόρι;

Δεν φόραγαν μόνο οι κοπέλες, και αγόρια ήμασταν τότε. Δεν ξέρω γιατί το κάναν αυτό. Τα μικρά δεν είχαν μάλλον, απ’ την Τρίτη Δημοτικού μέχρι την Έκτη φοράγαμε ποδιές. Και οι κοπέλες και τα αγόρια.

Οι ποδιές ήταν ίδιες εμφανισιακά;

Ναι μπλε μπλε, προς το μπλε. Φόρεμα δηλαδή και τα αγόρια.

Και από μέσα φορούσατε τα ρούχα σας;

Τα ρούχα μας ναι.

Παντελόνια;

Τα παιδιά ναι παντελόνια κοντά, μακριά δεν είχαν τότε. Και τα κορίτσια το φουστάνι

τους.

Πώς ήταν η ποδιά;

Η ποδιά ήταν με κουμπιά εδώ μπροστά.

Φορούσατε τίποτα στη μέση;

Όχι τίποτα. Με κουμπιά ήτανε.

Μακρυμάνικη;

Ναι. Και γιακά άσπρο για τα κορίτσια. Τα αγόρια δεν είχαν.

Τσέπες;

Και τσέπες ναι είχαν.¹⁶⁰

Την ποδιά εκείνα τα χρόνια την έραβαν σε μοδίστρες.

Παραθέτω σχετική μαρτυρία:

Ποδιά από ύφασμα, τα φτιάναν τότε οι μοδίστρες.¹⁶¹

Συγκρίνοντας το ανδρικό μαθητικό ένδυμα τις δεκαετίες 1910, 1920 και 1930, παρατηρούμε ότι δεν υπάρχει κάποια μεγάλη διαφορά. Φυσικά με το πέρασμα των χρόνων υπάρχει μία προοδευτική εξέλιξη στην ποιότητα κυρίως του ενδύματος, και λιγότερο στο σχέδιο. Το μοναδικό στοιχείο διαφοροποίησης εντοπίζεται στη δεκαετία του 1930, οπότε και εγκαταλείπεται προσωρινά η υποχρεωτική ένδυση των μαθητών με ποδιά.

Υπόδηση

Η συγκεκριμένη φωτογραφία δεν μας επιτρέπει να μιλήσουμε για τύπο υποδήματος, παρ' ότι σε ορισμένους μαθητές διακρίνεται η χρήση υποδημάτων. Κατά τον πληροφορητή Γεώργιο Αποστολόπουλο, η χρήση των υποδημάτων από τους μαθητές ήταν ελάχιστη ή και ανύπαρκτη, γεγονός που συμβαδίζει με την κακή οικονομική κατάσταση των κατοίκων της περιοχής την περίοδο αυτή. Επίσης τα ελάχιστα παιδιά που διέθεταν παπούτσια, τα προμηθεύονταν από τα τσαγκάρικα.

¹⁶⁰ Πληρ. Γεώργιος Αποστολόπουλος, Έτος γέννησης 1923, πιο αναλυτικά βλ. Κατάλογο Πληροφορητών/τριών

¹⁶¹ Ο. π..

Παραθέτω σχετική μαρτυρία:

Παπούτσια;

Παπούτσια στα τσαγκάρικα.

Είχατε παπούτσια τότε;

Είχαμε είχαμε. Ήταν να πούμε αλλά τα παιδάκια που δεν ήταν εύπορα από πάνω ήταν το κάλυμμα και από κάτω η σόλα είχε φυβγ ούλη. Και το χειμώνα ήταν κρύο, βρέχονταν κιόλα. Όλα τα παιδιά είχαν κάτι να φορέσουν; Δεν είχαν όλα, όσα είχαν φόραγαν. Αλλά κι εκείνα άμα δεν έφευγε η σόλα τελείως από κάτ, δεν τους έπαιρναν καινούρια. Αν ήμασταν πενήντα παιδιά, τα δέκα πέντε θα φόραγαν. Τα άλλα θα ήταν η σόλα πεταμένη από κατ.¹⁶²

Κόμωση

Στην πλειονότητά τους οι μαθητές, χωρίς καμία εξαίρεση, είναι κουρεμένοι “εν χρω”, “με την ψιλή”. Είναι άλλωστε γνωστό, πως για την περίοδο που μιλάμε, μία από τις βασικές υποχρεώσεις των μαθητών, σύμφωνα με τις Εκπαιδευτικές οδηγίες, αποτελούσε η προσέλευση στο σχολείο με καθαρά χέρια και πρόσωπο, καθώς και απόλυτα ξυρισμένο κεφάλι. Το μέτρο αυτό εξυπηρετούσε την αποφυγή μετάδοσης φθειρών ή άλλων παρασίτων.

Η εικόνα 9, μαρτυρά τη χρήση από μαθητές Δημοτικού πληγκίου, καπέλο ναυτικού τύπου που αποτελούσε για πάρα πολλά χρόνια αναπόσπαστο στοιχείο των μαθητών του Γυμνασίου. Όσοι μαθητές του Δημοτικού είχαν την οικονομική δυνατότητα προμηθεύονταν και φορούσαν το μαθητικό πληγκίο, για λόγους κυρίως πρακτικούς, όπως η αποφυγή της έκθεσής τους στον ήλιο, ή η προφύλαξη τους από τη βροχή. Ποτέ ωστόσο δεν υπήρξε υποχρεωτική η χρήση του πληγκίου για τους μαθητές του Δημοτικού.

• ΚΟΡΙΤΣΙΑ

Ένδυμα

Από τις ανωτέρω φωτογραφίες, μπορούμε να διακρίνουμε πως την περίοδο αυτή, δεν υπάρχει κάποια συγκεκριμένη ενδυματολογική συνήθεια ούτε για την περίπτωση των μαθητριών. Αυτό ωστόσο δε συνεπάγεται τη μη ύπαρξη σχετικής Εκπαιδευτικής οδηγίας. Η μη αυστηρή τήρηση των ‘κεκανονισμένων’ σχολικών ενδυμασιών, έγκειται και στην επιείκεια του/της εκπαιδευτικού, ο/η οποίος/α στη συγκεκριμένη περίπτωση, δεν εστίαζε τόσο στην αυστηρή τήρηση αυτής της οδηγίας, πιθανώς διότι αντιλαμβανόταν πως δεν υπήρχε η οικονομική δυνατότητα από τις οικογένειες, ή διότι δεν ήθελε να αποθαρρύνει τα νεαρά κορίτσια από την εκπαίδευση, καθώς η εκπαίδευση των

¹⁶² ‘Ο.π..

θηλυκών μελών της οικογένειας δεν αποτελούσε συνηθισμένο φαινόμενο για εκείνα τα χρόνια.

Παρ' όλα αυτά εντοπίζονται κάποια κοινά ενδυματολογικά στοιχεία, όπως η χρήση αυστηρά φούστας από όλες τις μαθήτριες, καθώς και ο γιακάς στο ένδυμα. Εξωτερικά παρατηρείται από πολλές μαθήτριες η χρήση παλτό.

Εξαίρεση αποτελούν οι ελάχιστες μαθήτριες στις οποίες διακρίνεται η χρήση μαθητικής ποδιάς, με μακρύ μανίκι και μήκος στο ύψος του γονάτου. Στη μέση παρατηρείται η λευκή υφασμάτινη ζώνη και φυσικά ο γιακάς, άλλοτε λευκού χρώματος και άλλοτε στο χρώμα της ποδιάς με λευκό τελείωμα. Το σχήμα του είναι κυκλικό ή με τριγωνικά τελειώματα. Σε κάποιες ποδιές, φαίνεται η ύπαρξη κουμπιών λευκού χρώματος στη λαιμόκοψη, καθώς και μία λευκή λεπτομέρεια στο ύψος του στήθους.

Από την εικόνα 8, τραβηγμένη το έτος 1935, βλέπουμε την έντονη αλλαγή στην ενδυματολογική συμπεριφορά των μαθητριών. Παρατηρείται πλέον η χρήση της ποδιάς, από όλες τις μαθήτριες. Το χρώμα ωστόσο της ποδιάς βλέπουμε να ποικίλει, από μαύρο, σκούρο μπλε και πιο ανοιχτόχρωμες. Το μήκος φτάνει κάτω του γονάτου και ο γιακάς είναι μεγάλος και σχεδόν κυκλικός. Εσωτερικά οι μαθήτριες φορούσαν, αν είχαν, τα ρούχα τους.

Παραθέτω σχετική μαρτυρία:

Από μέσα φορούσαν τα φουστάνια τους τα κορίτσια.

Υπόδηση

Η υπόδηση φαίνεται να είναι σκαρπίνι σε σκούρο χρώμα, με χρήση σοσονιού ή καλτσοδέτας σε λευκό ή σκούρο χρώμα.

Από την εικόνα 8 βλέπουμε ότι η υπόδηση των περισσότερων μαθητριών είναι πια πιο προσεγμένη, με τα σκαρπίνια να κυκλοφορούν, εκτός του μαύρου χρώματος, και σε λευκό, με τη χρήση των σοσονιών σε λευκό αποκλειστικά χρώμα, να μη λείπει.

Κόμμωση

Σχετικά με την κόμμωση παρατηρείται από τις εικόνες 2, 3 και 5, τα καρέ μαλλιά καθώς και το πιάσιμό τους στο πλάι, αφήνοντας το πρόσωπο καθαρό. Ορισμένες μάλιστα μαθήτριες βλέπουμε στην εικόνα 5 να έχουν πολύ κοντά κουρεμένα τα μαλλιά τους.

Είναι απολύτως εμφανές ότι σε σύγκριση με την εικόνα 1, η οποία είναι τραβηγμένη το 1919, και τις εικόνες 2, 3, 5, 7 και 8, παρατηρείται μία εξέλιξη τόσο στα ενδύματα, όσο και στη γενικότερη εικόνα των μαθητών, η οποία στη δεύτερη περίπτωση φαίνεται πιο προσεγμένη και τα ρούχα και τα παπούτσια πιο καινούρια και περιποιημένα.

Β) Γυμνάσιο

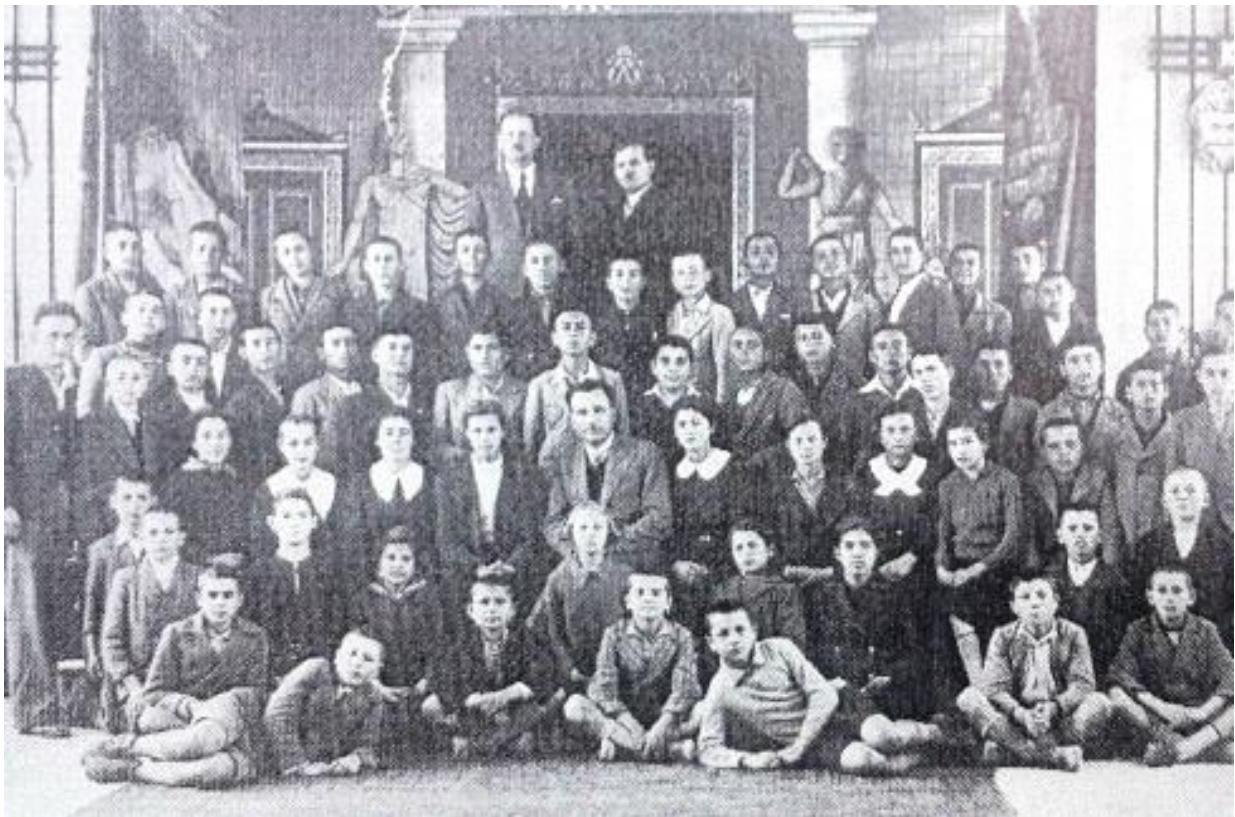
Όπως έχει ήδη αναφερθεί, Γυμνάσιο στη Ναυπακτία ιδρύεται το έτος 1923. Από το 1889 έως το 1929 λειτουργεί Ελληνικό Σχολείο ή αλλιώς Σχολαρχείο, φωτογραφικό υλικό για το οποίο δεν μπόρεσε να βρεθεί.

Εικ. 10: Γυμνάσιο Ναυπάκτου, Έτος 1936.

Εικ. 11: Γυμνάσιο Ναυπάκτου, Σχολικό έτος 1937-38.

Εικ. 12: Γυμνάσιο Ναυπάκτου, Έτος 1937-1938.

Εικ. 13¹⁶³: Γυμνάσιο Ναυπάκτου, Έτος 1938.

Εικ. 14¹⁶⁴: Γυμνάσιο Ναυπάκτου, Έτος 1938.

¹⁶³ Γρηγόρης Βαρελάς, *Γυμνάσιο Ναυπάκτου, Φωτογραφίες 1937-1946*, Αυτοέκδοση Γρηγόρη Βαρελά, Ναύπακτος 2011.

¹⁶⁴ *Ο.π.*

Εικ. 15: Γυμνάσιο Ναυπάκτου, Σχολικό έτος 1938-39.

Εικ. 16: Γυμνάσιο Ναυπάκτου. Έτος 1939.

Εικ. 17¹⁶⁵: Γυμνάσιο Ναυπάκτου, Έτος 1939.

Εικ. 18¹⁶⁶: Γυμνάσιο Ναυπάκτου, Έτος 1939.

¹⁶⁵ Ο.π..

¹⁶⁶ Ο.π..

Εικ. 19¹⁶⁷: Γυμνάσιο Ναυπάκτου, Έτος 1940.

- ΑΓΟΡΙΑ

Ένδυμα

Από την εικόνα 12, τραβηγμένη το σχολικό έτος 1937-38, της Πρώτης τάξης του 1^ο Γυμνασίου Ναυπάκτου, καθώς και η εικόνα 17, στην οποία απεικονίζεται η Πέμπτη τάξη, τραβηγμένη το έτος 1940, μας δίνουν μία ξεκάθαρη εικόνα του ενδύματος των μαθητών.

Οι μικρότεροι μαθητές ακολουθούν το εξής ενδυματολογικό σύνολο: πουκάμισο ή μπλούζα, σε λευκό επί το πλείστον χρώμα, με απαραίτητη την ύπαρξη γιακά, κοντό παντελονάκι, σκούρου χρώματος, και εξωτερικά σακάκι, αντίστοιχο χρώμα με αυτό του παντελονιού.

Οι μεγαλύτεροι μαθητές διαφοροποιούνταν ενδυματολογικά ως προς το μήκος του παντελονιού, το οποίο και ήταν μακρύ και σε σκούρο χρώμα. Το υπόλοιπο σύνολο ταυτίζεται με αυτό των μικρότερων μαθητών, δηλαδή πουκάμισο ή μπλούζα σε λευκό κυρίως χρώμα, με γιακά, ο οποίος τοποθετούνταν εξωτερικά του σακακιού έτσι ώστε να τονίζεται, και εξωτερικά σακάκι σε σκούρο επίσης χρώμα.

Παραθέτω σχετική μαρτυρία:

Τα μικρά φοράγαμε κοντά παντελονάκια. Μακριά δεν είχαμε. Τα μεγαλύτερα όμως φόραγαν μακριά. Τώρα αν κανά μικρό ήταν οι γονείς πιο εύποροι και είχαν του αγόραζαν και φόραγε μακρύ.

¹⁶⁷ Ο.π..

Υπόδηση

Η υπόδηση των μαθητών, ήταν σκαρπίνι σε σκούρο χρώμα, και όπως μας μαρτυρούν οι φωτογραφίες, όχι καλής ποιότητας, με τα σημάδια φθοράς να είναι εμφανή. Η κατάσταση των υποδημάτων των μεγαλύτερων μαθητών είναι κάπως καλύτερη. Υπήρχαν επίσης και κάλτσες σκούρου χρώματος, που έφταναν σχεδόν στο ύψος του γονάτου.

Κόμμωση

Για τη δεκαετία του 1920, η μη ύπαρξη φωτογραφικού υλικού, καθώς και συνεντευξιακού υλικού, δε μας επιτρέπουν να μιλήσουμε με βεβαιότητα για την κατάσταση που επικρατούσε. Ωστόσο γνωρίζουμε ότι ήδη από τη δεκαετία του 1910, σε χωριά της Ορεινής Ναυπακτίας, μαθητές φορούσαν έναν τύπο πηληκίου, ο οποίος θυμίζει ιδιαίτερα το μετέπειτα καπέλο, ναυτικού τύπου, που βλέπουμε να φορούν οι μαθητές των ανωτέρω φωτογραφιών. Έτσι εύλογα καταλήγουμε στο συμπέρασμα, ότι και στην πόλη της Ναυπάκτου, κάποιοι τουλάχιστον μαθητές του Ελληνικού, και μετέπειτα Γυμνασίου, θα φορούσαν μαθητικό πηλήκιο. Γνωρίζουμε άλλωστε ότι ήδη από τον 19^ο αιώνα, και συγκεκριμένα το 1876, με μία «*Απόφαση της 8 Μαΐου 1876*» του Υπουργικού Συμβουλίου, οριζόταν αναλυτικά η ενδυμασία που έπρεπε να έχουν οι μαθητές των Ελληνικών σχολείων και των Γυμνασίων, στην οποία, εκτός των άλλων, οριζόταν και η χρήση 'πίλου', δηλαδή πηληκίου¹⁶⁸.

Από τη δεκαετία του 1930, ωστόσο, και έπειτα, το μαθητικό πηλήκιο σίγουρα, αποτελεί αναπόσπαστο στοιχείο των μαθητών του Γυμνασίου, η χρήση του οποίου επιβαλλόταν, όχι μόνο για τις ώρες του σχολείου, αλλά καθ' όλη τη διάρκεια της ημέρας, προσδίδοντας στα αγόρια την ιδιότητα του μαθητή.

Το πηλήκιο ήταν καπέλο ναυτικού τύπου, χρώματος σκούρο μπλε και υφάσματος τσόχα, ντουμπλαρισμένο εσωτερικά με ύφασμα σκληρής υφής(καναβάτσο). Είχε, επίσης μαύρο γείσο και στο κέντρο του μπροστινού επάνω μέρους είχε ραμμένη με χρυσή κλωστή την κουκουβάγια, σύμβολο της σοφίας και της σύνεσης. Δεξιά του εμβλήματος, αναγράφονταν με μεταλλικά γράμματα τα αρχικά του κάθε Γυμνασίου, π.χ. για το Γυμνάσιο της Ναυπάκτου «Γ. Ν.», και αριστερά ο αριθμός μαθητολογίου π. χ. «11». Ωστόσο την περίοδο πριν το 1940, συνηθιζόταν η χρήση εξωτερικού περιβλήματος, λευκού χρώματος, κατά τους εαρινούς και θερινούς μήνες για την απώθηση των ηλιακών ακτινών και την αποφυγή ηλιάσεων από τους μαθητές¹⁶⁹.

¹⁶⁸ Αναλυτικά βλ. Πρώτο Μέρος: *Ιστορία και Εκπαίδευση(19^{ος}-20^{ος} αιώνες)*, *Σύντομη Επισκόπηση*

¹⁶⁹ Βλ. σχετική επιστολή σε Αλέξης Δημαράς, *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε, (Τεκμήρια ιστορίας)*, Α' 1821-1894, Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 1985, σ. 224-227.

Παραθέτω σχετική μαρτυρία:

Το πηλήκιο πριν την κατοχή στο Γυμνάσιο δεν το φορούσατε;

Όσοι είχαν την ευχέρεια το φόραγαν, από τη Δευτέρα τάξη κι απαν. Ήταν δηλαδή εφτά οχτώ εννιά που το φόραγαν. Όσο πέρναγαν τα χρόνια έπαιρναν όλο και περισσότεροι και λίγο πριν την κατοχή φοράγαμε όλοι.

Τι χρώμα ήταν το πηλήκιο;

Μαύρο, αλλά όχι και τελείως. Ε... Σκούρο σκούρο.

Όχι λευκό;

Όχι όχι, μια εποχή είχαν σα λευκό κάλυμμα από πάνω, το οποίο λέρωνε και το βγαναν το πλένανε και το βάζανε πάλι. Αλλά μετά το κατήργησαν.¹⁷⁰

Η χρήση του λευκού καλύμματος εγκαταλείπεται το έτος 1940.

Τα εμπορικά καταστήματα της εποχής ήταν δύο, Αφοί Τριανταφύλλου και Αφοί Παπαδημητρίου, από τα οποία και προμηθεύονταν τα πηλήκια, με επιβάρυνση του χρηματικού ποσού από τις οικογένειες.

Παραθέτω σχετική μαρτυρία:

Το πηλήκιο το αγοράζατε εσείς;

Ναι.

Από πού το παίρνατε;

Ήταν τότε εμπορικά, ήταν, οι Τριανταφυλλαίοι είχαν το μεγαλύτερο εμπορικό. Ήταν κι άλλοι, ποιοι άλλοι ήταν μωρέ στάσου, αδερφοί Παπαδημητρίου. Αυτοί είχαν καταστήματα ήταν οι εμπόροι.¹⁷¹

Το πηλήκιο υπήρξε για πολλά χρόνια αυστηρό ενδυματολογικό μέτρο για τους μαθητές, οι οποίοι υποχρεούνταν να το φορούν καθ' όλη τη διάρκεια της ημέρας και πέραν του σχολικού ωραρίου. Σε περίπτωση που κάποιος μαθητής δε φορούσε το πηλήκιο ή τύχαινε να λείπει από αυτό ο αριθμός μαθητολογίου, η ποινή ήταν σίγουρη. Συνηθέστερη ποινή ήταν η αποβολή. Η καθημερινή μη χρήση του πηληκίου έπρεπε να δικαιολογείται από σχετική άδεια, και αυτό μόνο σε περιπτώσεις όπου ο μαθητής έπασχε από κάποια δερματική ασθένεια της κεφαλής ή από

¹⁷⁰ Πληρ. Γεώργιος Αποστολόπουλος.

¹⁷¹ Ό.π..

τριχόπτωση¹⁷².

- ΚΟΡΙΤΣΙΑ

Μέχρι και τη δεκαετία 1940, τα κορίτσια που συνέχιζαν στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση ήταν ελάχιστα, δημιουργώντας την αναλογία ένα κορίτσι στα επτά αγόρια.

Παραθέτω σχετική μαρτυρία:

Κυρίως αγόρια πήγαιναν τότε Γυμνάσιο. Τα κορίτσια δεν τα στέλναν από τα χωριά. Μόνο αν κάποιος είχε συγγενείς εδώ και το στέλναν. Αλλιώς όχι. Θα 'μασταν δηλαδή τριάντα αγόρια, θα ήταν τέσσερα πέντε κορίτσια. Δεν πήγαιναν τα κορίτσια τότε στο Γυμνάσιο, στο Δημοτικό πήγαιναν.

Ένδυμα

Το ένδυμα των μαθητριών του Γυμνασίου για την περίοδο 1930-1940, όπως βλέπουμε και από το φωτογραφικό υλικό, ήταν μαύρες μαθητικές ποδιές, σε πολύ αυστηρό ύφος. Το μήκος της ποδιάς ήταν αυστηρά κάτω από το γόνατο, φθάνοντας σχεδόν στη μέση της γάμπας. Τα μανίκια ήταν μακριά και στη μέση υπήρχε συνήθως μία μαύρη ή λευκή ζώνη, δερμάτινη ή υφασμάτινη, η οποία έδινε τη μόνη καλαισθησία στο ρούχο. Στο λαιμό υπήρχε λευκός γιακάς, ο οποίος ήταν στρογγυλός και αποσπάτο από το ρούχο, με σκοπό να διευκολύνεται το πλύσιμό του. Τέλος στο μπροστινό μέρος της ποδιάς, στο ύψος της μέσης, υπήρχαν τσέπες.

Μοναδικό κόσμημα που επιτρεπόταν να φορούν οι μαθήτριες ήταν ο βαφτιστικός σταυρός τους.

Υπόδηση

Οι μαθήτριες φορούσαν ό, τι παπούτσια είχαν, καθώς όπως είπαμε την εποχή αυτή η υπόδηση αποτελούσε προνόμιο των λίγων. Τα παπούτσια ωστόσο που φορούσαν, ήταν είτε πάνινα μαύρου χρώματος, είτε μαύρα ή λευκά δερμάτινα, τύπου σημερινή μπαλαρίνα. Την υπόδηση φυσικά ολοκλήρωνε το λευκό ή άλλου ουδέτερου χρώματος, σοσονάκι.

Κόμμωση

Τα μαλλιά των μαθητριών του Γυμνασίου, όπως και του Δημοτικού, απαγορευόταν να καλύπτουν με οποιοδήποτε τρόπο το πρόσωπο και συνήθως δεν ξεπερνούσαν το ύψος των ώμων. Οι περισσότερες μαθήτριες, παρατηρούμε από τις εικόνες να πιάνουν τα μαλλιά τους στο πλάι, ενώ κάποιες άλλες, να τα έχουν κοτσίδες. Στην εικόνα 11, βλέπουμε επιπλέον τη χρήση λευκού μπερέ, στοιχείο που δεν το ξαναβλέπουμε στη συνέχεια.

¹⁷² Αντωνίου, ό. π., σ. 388.

Θεωρείται χρήσιμο στο σημείο αυτό να σημειωθεί ότι οι παραπάνω φωτογραφίες των μαθητών/ριων του Γυμνασίου, είναι τραβηγμένες την περίοδο της δικτατορίας του Μεταξά, περίοδος κατά την οποία προάγονταν στοιχεία όπως η ομοιογένεια, η έμφαση στην εμφάνιση, η μη απόκλιση από τις επιβεβλημένες νόρμες, η γενικότερη χρήση ενδυματολογικών κωδίκων(στολών) καθώς και το γεγονός ότι το καθεστώς έδινε βαρύνουσα σημασία στην τήρηση αξιών όπως η σεμνότητα και η υπακοή. Όλα τα προαναφερθέντα στοιχεία αποτυπώνονται στις φωτογραφίες που παρατίθενται.

Εθνική Οργάνωση Νεολαίας (Ε.Ο.Ν.)

Το βράδυ της 4^{ης} Αυγούστου του 1936, με τα ανάκτορα και τον Ιωάννη Μεταξά με δύο υπουργούς του μόνο, να γνωρίζουν τι επρόκειτο να ακολουθήσει, καλείται υπουργικό συμβούλιο. Το μεγαλύτερο μέρος των υπουργών αγνοούσαν τα θέματα που θα συζητούνταν. Στις πόρτες του Υπουργείου Εξωτερικών ήταν τοποθετημένοι ανά δύο Εύζωνοι σκοποί, οι οποίοι και απαγόρευαν την έξοδο σε οποιονδήποτε. Ο Ιωάννης Μεταξάς, υποδεχόταν έναν υπουργό κάθε φορά και του ανακοίνωνε την κοινή απόφαση του ίδιου και του βασιλέα, για αναστολή ορισμένων άρθρων του Συντάγματος. Τη διαφωνία τους για το πραξικόπημα εξέφρασαν μόλις τρεις από τους υπουργούς. Ο Δημήτρης Ελευθεριάδης, υπουργός Πρόνοιας, ο οποίος και υπέβαλε αμέσως την παραίτησή του, ο Αριστοτέλης Βαλαωρίτης, υφυπουργός Οικονομικών, ο οποίος επίσης παραιτήθηκε και ο Γεώργιος Μαντζαβίνος, υπουργός Οικονομικών, ο οποίος ζήτησε απαλλαγή καθηκόντων, όχι όμως και της προσφοράς των υπηρεσιών του σε άλλους τομείς εκτός του κυβερνητικού. Από τους υπόλοιπους κανείς δεν έφερε αντίρρηση, με ορισμένους να αποδέχονται το γεγονός με έκδηλο ενθουσιασμό¹⁷³.

Βασική επιδίωξη της δικτατορίας του Μεταξά, αποτέλεσε ο πλήρης έλεγχος των μηχανισμών του κράτους, κατά συνέπεια και της παιδείας. Βασικό μέτρο προς την επίτευξη αυτού του στόχου αποτέλεσε η αύξηση των εκπαιδευτικών περιφερειών και των αντίστοιχων εποπτικών συμβουλίων. Για το Δημοτικό εισάγονται εξετάσεις στην τετάρτη τάξη καθορίζοντας την εισαγωγή των μαθητών στο Γυμνάσιο. Στη μέση εκπαίδευση, επαναφέρεται η μεταρρύθμιση του 1929, με τη μόνη διαφορά ότι η φοίτηση γίνεται ενιαία και οχταετής με δύο κύκλους, έναν πενταετή και έναν τριετή. Επιπλέον, εισάγεται σε όλα τα εκπαιδευτικά ιδρύματα το μάθημα της 'εθνικής και ηθικής αγωγής', με σκοπό την ενίσχυση της θρησκευτικής και εθνικής διαπαιδαγώγησης των νέων.

Ο Ιωάννης Μεταξάς γνωρίζοντας ότι ο στρατός βρισκόταν περισσότερο στη δικαιοδοσία του βασιλιά, ήθελε να φτιάξει το δικό του 'στρατό', ο οποίος και θα στήριζε ες αεί το καθεστώς του. Στόχευσε επομένως στους νέους για την προώθηση των αρχών του καθεστώτος του και των μακροπρόθεσμων σκοπών του, που δεν ήταν άλλος από τη δημιουργία του «Τρίτου Ελληνικού Πολιτισμού»¹⁷⁴, οργανωμένους στην Εθνική Οργάνωση Νεολαίας, κατά το πρότυπο της χιτλερικής νεολαίας και της φασιστικής φάλαγγας πραιτοριανών, την οποία και καθοδήγησε ο ίδιος προσωπικά¹⁷⁵. Η Ε.Ο.Ν. ιδρύεται μόλις το Νοέμβριο του 1936, με τον αναγκαστικό νόμο 334/1936.

¹⁷³ Ρούσσος, *ό.π.*, σ. 59-60.

¹⁷⁴ Αθανασία Μπάλα, *Η Ελλάδα 1936-44, Δικτατορία Κατοχή Αντίσταση*, Πρακτικά του Διεθνούς Ιστορικού Συνεδρίου, Μορφωτικό Ινστιτούτο ΑΤΕ, Αθήνα, 1989, σ. 70.

¹⁷⁵ Κώστα Π. Παπαδημητρίου, *Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδας(1828-1945)*, Τόμος Γ', Σμυρنيωτάκης, Αθήνα, σ. 69.

Η διοίκηση της οργάνωσης είχε ανατεθεί σε ανώτατο διοικητικό συμβούλιο, το οποίο αποτελούταν από το δικτάτορα, τον Υπουργό-διοικητή Πρωτεύουσας, και τους Υπουργούς Παιδείας και Θρησκευμάτων, Κρατικής Υγιεινής και Αντιλήψεως, και Σιδηροδρόμων. Στη συνέχεια τα μέλη της οργάνωσης αυξήθηκαν, με αποτέλεσμα τη δημιουργία επιπλέον σωμάτων και αξιωματών. Σύμφωνα με τον ιδρυτικό νόμο(άρθρο 3) «*Σκοποί της Ε.Ο.Ν., είναι η επωφελής διάθεση του ελευθέρου από της εργασίας ή των σπουδών χρόνου των νέων, προς προαγωγή της σωματικής και πνευματικής καταστάσεως αυτών, ανάπτυξιν του Εθνικού φρονήματος και της πίστεως προς την Θρησκείαν, δημιουργίαν πνεύματος συνεργασίας και κοινωνικής αλληλεγγύης και έγκαιρον επαγγελματικόν προσανατολισμόν εκάστου, αναλόγως προς τας φυσικάς ιδιότητας αυτού*»¹⁷⁶.

Τον Ιούνιο του 1939 ανακοινώνεται ο δεύτερος αναγκαστικός νόμος σχετικά με την Ε.Ο.Ν., 1798/1939, με τον οποίο απαγορευόταν αυστηρώς η σύσταση οποιασδήποτε άλλης οργάνωσης, σωματείου ή ιδρύματος με τους ίδιους σκοπούς. Ο ανωτέρω νόμος όριζε επίσης ότι «*η Εθνική και Ηθική Αγωγή της Νεολαίας είναι έργο του Κράτους*», καθώς και ότι «*το Κράτος επιδιώκει την αγωγήν ταύτην δια της Εθνικής Παιδείας και δια της Εθνικής Οργανώσεως Νεολαίας της Ελλάδος*»¹⁷⁷.

Αρχικά, η Ε.Ο.Ν. δε μετρούσε πολλά μέλη, με τους γονείς, αλλά και τους ίδιους τους νέους να διστάζουν να καταταγούν στην οργάνωση. Σε πολύ μικρό χρονικό διάστημα ωστόσο, η αριθμητική εξέλιξη της οργάνωσης υπήρξε εντυπωσιακή, αν αναλογιστεί κανείς ότι επί της ουσίας η εγγραφή στην οργάνωση υπήρξε υποχρεωτική. Έτσι οι γονείς, έσπευδαν να εγγράψουν τα παιδιά τους στην οργάνωση, προς αποφυγή δυσάρεστων συνεπειών τόσο για τα παιδιά τους, όσο και για τους ίδιους. Στο σημείο αυτό αξίζει να σημειωθεί το γεγονός ότι στις πόλεις η αντίδραση για την εγγραφή των νέων στην οργάνωση και η συμμετοχή τους στις διάφορες εκδηλώσεις, υπήρξε μεγαλύτερη από ότι στην ύπαιθρο, όπου και οι πιέσεις ήταν αποτελεσματικότερες και η στολή των νέων ήταν δέλεαρ¹⁷⁸. Η πρώτη «φάλαγξ» οργανώθηκε ένα χρόνο αργότερα, στην πόλη της Πάτρας, και πέντε μόλις μήνες έπειτα, η πρώτη φάλαγγα των Αθηνών, η οποία και μετρούσε πεντακόσιους φαλαγγίτες¹⁷⁹. Στις 21 Ιουνίου του 1939, εντάσσονται στην Ε.Ο.Ν. αναγκαστικά και όλα τα μέλη των προσκόπων. Η οργάνωση της Ε.Ο.Ν., κατόρθωσε να σταδιοδρομήσει επιτυχώς, καθώς οι επί κεφαλής της, είχαν την ευφύεστατη ιδέα να αναμείξουν σε αυτή, τους γαμπρούς και τις θυγατέρες του Ιωάννη Μεταξά. Έτσι, η δημόσια χρηματοδότηση της οργάνωσης υπήρξε μεγάλη και

¹⁷⁶ Συλλογικό Έργο, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Νεώτερος Ελληνισμός από 1913 ως 1941*, Τόμος ΙΕ, Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., Αθήνα, 1978, σ. 387.

¹⁷⁷ *Ο.π.*, σ. 387.

¹⁷⁸ Συλλογικό Έργο, *ό.π.*, σ. 388.

¹⁷⁹ Ρούσσοις, *ό.π.*, σ. 137.

ανεξέλικτη, μετατρέποντάς τη σε μικρό χρονικό διάστημα σε μία παρακρατική οργάνωση με ευρύτερα δικαιώματα.

Η επίσημη ονομασία των ομάδων που στελεχώνονταν κατά περιοχές από τους νέους, ήταν φάλαγγα ή «φάλαγγξ», και τα μέλη αυτών είχαν βαθμούς, σύμφωνα με την ηλικία τους. Τα νεώτερα μέλη ηλικιών οχτώ έως δεκατέσσερα(8-14), είχαν την ονομασία Σκαπανείς ή Σκαπάνισσες, ενώ τα μεγαλύτερα μέλη, ηλικιών δεκατέσσερα έως εικοσιπέντε(14-25), αποκαλούνταν Φαλαγγίτες ή Φαλαγγίτισσες. Ωστόσο στην οργάνωση υπήρχε και επιπλέον ιεραρχία που ακολουθούσε το εξής μοντέλο:

1. Γενικός Αρχηγός
2. Γενικός Επιθεωρητής
3. Κυβερνητικός Επίτροπος
4. Επιτελάρχης
5. Γενικός Επόπτης
6. Διοικητής
7. Υποδιοικητής
8. Φαλαγγάρχης
9. Λοχίτης¹⁸⁰.

Οι νέοι της οργάνωσης είχαν επίσης και χαρακτηριστικό χαιρετισμό που χρησιμοποιούσαν μεταξύ τους, προς τους ανωτέρω τους και προς τον Ιωάννη Μεταξά, κατά τον οποίο ανύψωναν το δεξί χέρι τεταμένο στο ύψος των ώμων, χαιρετισμός ίδιος με αυτόν της φασιστικής νεολαίας του Μουσολίνι. Ο ίδιος ο Ιωάννης Μεταξάς, ωστόσο, ποτέ δε χρησιμοποίησε το χαιρετισμό αυτό, αλλά ανασήκωνε ελαφρά το καπέλο του.

Σύμβολο της οργάνωσης αποτελούσε ο διπλός μινωικός πέλεκυς, σύμβολο της αρχαίας Κρήτης, περιβεβλημένο με ένα στεφάνι δάφνης, με το βασιλικό στέμμα στην κορυφή του στεφανιού. Το συγκεκριμένο σύμβολο βρισκόταν και σε διάφορα σημεία της στολής των νέων, όπως το καπέλο, η ζώνη.

Τα μέλη της οργάνωσης, μπορούσαν άμεσα να γίνουν αντιληπτά από τη χαρακτηριστική στολή που υποχρεούνταν να φορούν. Η στολή για τους Σκαπανείς, τα πολύ νεαρά αγόρια της οργάνωσης, αποτελούνταν από μακρυμάνικο πουκάμισο και κοντό παντελονάκι, και τα δύο χρώματος βαθύ γαλάζιο, με ζώνη δερμάτινη ίδιου χρώματος. Στο λαιμό φορούσαν λευκή γραβάτα και από το δεξί ώμο περνούσε ένα δερμάτινο κομμάτι σκούρου χρώματος(σαν ζώνη), το οποίο έδενε από μπροστά και πίσω στο αριστερό μέρος της μέσης. Στο δεξί ώμο κρεμιόντουσαν επίσης

¹⁸⁰ Ιστότοπος el.wikipedia.org/wiki/Εθνική_Οργάνωση_Νεολαίας.

δύο λευκά ασύμμετρα σκοινάκια, που σχημάτιζαν κύκλο. Στο κεφάλι φορούσαν δίκοχο(=καπέλο), χρώματος σκούρο μπλε, στο μπροστινό μέρος του οποίου ήταν τοποθετημένος ο διπλός πέλεκυς. Η στολή ολοκληρωνόταν με μαύρα παπούτσια και λευκά σοσόνια¹⁸¹.

Οι Σκαπάνισσες, τα νεαρά κορίτσια της οργάνωσης, ήταν ντυμένα με ένα μακρυμάνικο φόρεμα, που κούμπωνε στο μπροστινό μέρος, χρώματος σκούρο γαλάζιο. Την ποδιά κοσμούσαν τσέπες στο μπροστινό μέρος, στο ύψος της μέσης, και στη μέση έδενε με λευκή δερμάτινη ζώνη. Στο λαιμό έδεναν λευκή γραβάτα και στο κεφάλι φορούσαν το δίκοχο. Η υπόδηση ήταν ίδια με αυτή των Σκαπανιτών, δηλαδή μαύρα παπούτσια με λευκά σοσόνια.

Για τους Φαλαγγίτες η στολή αποτελούνταν από μακρυμάνικο πουκάμισο, με τσέπες στο στήθος, και μακρύ παντελόνι με τσάκιση, χρώματος βαθύ γαλάζιο. Στη μέση ζώνη ίδιου χρώματος και δερμάτινης υφής και στο λαιμό λευκή γραβάτα. Το δεξί ώμο κοσμούσε ένα δερμάτινο κομμάτι σκούρου χρώματος(σαν ζώνη), αντίστοιχο με αυτό των Σκαπανιτών, το οποίο και περνούσε εξωτερικά της γραβάτας. Τα λευκά σχοινιά κρεμασμένα στο δεξί ώμο δεν έλειπαν ούτε από τη στολή των Φαλαγγιτών. Στο κεφάλι φυσικά φορούσαν το δίκοχο με το σήμα του διπλού πέλεκυ. Τα παπούτσια ήταν μαύρα, με τοποθετημένο στο εξωτερικό μέρος άσπρες γκέτες οι οποίες κούμπωναν στο πλάι και κάλυπταν το ένα τρίτο της γάμπας.

Για τις Φαλαγγίτισσες η επιβαλλόμενη στολή ήταν αποτελούμενη από φούστα, ύψους κάτω του γόνατος, και πουκάμισο(ή κάποιες φορές σακάκι), χρώματος βαθύ γαλάζιο, το οποίο έδενε στη μέση με δερμάτινη ζώνη λευκού χρώματος. Στο λαιμό υπήρχε δεμένη λευκή γραβάτα και στην κεφαλή το δίκοχο. Η υπόδηση φυσικά μαύρα παπούτσια με λευκά σοσόνια.

Εικ. 20: Ναύπακτος, 25 Μαρτίου 1940.

¹⁸¹ Σχετικά με το θέμα βλ. Ελένη Μαχαιρά, *Η Νεολαία της 4^{ης} Αυγούστου. Φωτογραφίες*, Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας, Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, Αθήνα 1987.

Σχετικά με τη στολή, υποστηριζόταν ότι αυτή προήγαγε την απόλυτη ισότητα μεταξύ των μελών της οργάνωσης, την ομοιομορφία, το συναίσθημα της αλληλεγγύης και της ομαδικότητας, υπενθυμίζοντας σε όσους τη φορούν, αλλά και σε όσους τη βλέπουν, τον 'όρκο'. Όποιος έφερε τη στολή της Ε.Ο.Ν. έχαιρε σεβασμού από τους πολίτες και αντιμετωπιζόταν ως εθνικόφρονας και στρατιωτικά ανώτερος¹⁸². Ωστόσο η πραγματική πρόθεση του Ιωάννη Μεταξά υπήρξε προφανής. Μέσω της οργάνωσης και της επιβεβλημένης στολής, η οποία αποτελούσε αντιγραφή του γερμανικού προτύπου, ο Ιωάννης Μεταξάς, επιδίωκε, όπως ήδη έχει αναφερθεί, στη δημιουργία μιας λεγεώνας με κοινό ιδεολογικό περιεχόμενο, υπάκουους στρατιώτες και συνεχιστές του απολυταρχικού καθεστώτος του. Η προμήθεια των στολών γινόταν με δαπάνη του ίδιου του κράτους και οι νέοι υποχρεούνταν να τις φορούν σε συγκεκριμένες περιστάσεις, όπως σε εθνικές επετείους, παρελάσεις, μαζώξεις ή έπειτα από εντολή της οργάνωσης. Τον υπόλοιπο καιρό οι νέοι ντύνονταν με τα καθημερινά τους ρούχα και πήγαιναν στο σχολείο με τα κεκανονισμένα.

Παραθέτω σχετική μαρτυρία:

Που τα παίρνατε αυτά τα ρούχα;

Τα 'φερνε το κράτος, ήταν αντίγραφα του Χίτλερ και του Μουσολίνι. Αυτοί ήταν οι φασίστες. Έτσι χαιρέταγαν αυτοί(υπόδειξη του ναζιστικού χαιρετισμού). Όπως και οι χρυσαυγίτες τώρα.

Εσείς τα παιδιά πώς χαιρετούσατε τότε;

Έτσ έτσ έτσ ! Έμπαινες ιδού παν να πούμε πήγαινες τ' απόγιομα καθέσαν ικί πέρα ήταν κανένας απ' αυτούς έβγαναν λόγο. Χαιρέταγες πήγαινες κάθεσαν.

Στα γραφεία;

Ναι στα γραφεία ήταν ιδώ από πάν είχαν εμβατήρια φασιστικά και μας μάθαιναν.

Τη στολή τη φορούσατε κάθε μέρα;

Όχι όχι. Όταν ήταν γιορτές τέτοια πράγματα.

Και εσάς ποιος σας είχε γράψει; Μόνος σας είχατε γραφτεί ή σας είχαν γράψει οι δικοί σας;

Παρασύρονταν μωρέ τα παιδιά τότε «ε πάμε πάμε πάμε» Τι ζέραν τα παιδιά τότε;¹⁸³

¹⁸² Ιστότοπος ioannismetaxas.gr/Varius/EONXeretismosStoli.html.

¹⁸³ Πληρ. Γεώργιος Αποστολόπουλος.

Η πρώτη οργάνωση της Ε.Ο.Ν. που συστάθηκε στη Ναύπακτο ήταν το έτος 1939, με όλους τους μαθητές του Γυμνασίου να εγγράφονται στους καταλόγους. Τα γραφεία της Ε.Ο.Ν. βρίσκονταν στην κεντρική πλατεία Φαρμάκη, δίπλα από το ιδιόκτητα οίκημα Κωστήα, το οποίο μέχρι πρότινος στέγαζε το Goody's, ενώ το σπίτι του Φαλαγγίτη ήταν δίπλα στο σημερινό Δημαρχείο. Ο Αλεξανδρόπουλος «τακουνάκιας», όπως τον προσφωνούσαν, ήταν βαθμοφόρος, ο Τζώρτζης Κοτίνης διοικητής της επαρχίας Ναυπάκτου και η Αλίκη Φράγκου επικεφαλής των Φαλαγγιτισσών. Οι κατευθυντήριες οδηγίες δίνονταν από το περιοδικό «νεολαίος», καθώς και από ομιλίες δασκάλων, καθηγητών και βαθμοφόρων της Ε.Ο.Ν.¹⁸⁴.

Πολλά και διάφορα είχαν γραφεί για τις νεολαίες της Ε.Ο.Ν., για τη δράση τους και την πρωτοφανή για την εποχή εκείνη εμπλοκή των νεαρών κοριτσιών στα πολιτικά δρώμενα. Η εφημερίδα «Ελευθερία», Σάββατο 6 Ιουνίου 1946, παραθέτει το υπ' αριθμόν 235/1942 βούλευμα τού προέδρου των εφετών Ν. Κάβουρας, ο οποίος με αφορμή μία υπόθεση της Ε.Ο.Ν., καταγγέλλει: *«Η οργάνωσις αυτή έλαβε κατεύθυνσιν προς διάλυσιν της Οικογενείας και έκλυσιν των ηθών με χαρακτηριστικά και επιμόνους εκδηλώσεις. Αι εκδηλώσεις αύται ελάμβανον πασιδήλως πανηγυρικήν και ομαδικήν έκτασιν καθ' εκάστην επέτειον της 4^{ης} Αυγούστου, ωσει να επρόκειτο περί ανασυστάσεως της εορτής των βακχείων, καθ' ήν αμφοτέρα τα γένη επεδίδοντο και εξετρέπεντο εις μανιακόν εκβαχισμόν, προκαλούντα τον ηθικόν έμετον και τον ψυχικόν σπαραγμόν παντός τιμίου ανθρώπου»*.

Ο Στρατηγός Τζαβέλλας, στα αρχεία του επιβεβαιώνει τα λόγια του Ν. Κάβουρα και συνεχίζει: *«Τοιούτων εκδηλώσεων όζει και το Φρούριον Ναυπάκτου, ώστε και αυτός ο Γυμνασιάρχης να αναγκάζεται να παρακολουθεί και με εφόδους εις τα δωμάτια αιφνιδιαστικώς να ενεργεί. Αυτά τα αισχρά και αδιάντροπα, συνέβαινον εις την ΕΟΝ Ναυπάκτου»*. Ωστόσο τα ανωτέρα περιγραφόμενα γεγονότα δε διασταυρώνονται με άλλες πηγές¹⁸⁵.

Την περίοδο της δικτατορίας του Μεταξά, ορισμένες σχολικές εκδηλώσεις πήραν ένα πιο επίσημο ύφος, όπως οι παρελάσεις και οι σχολικές εορτές. Παρατηρείται έτσι και μία μεγαλύτερη τυπικότητα όσο αφορά στην ενδυμασία των μαθητών/ριών. Τα μέτρα σχετικά με τις κεκανονισμένες ενδυματολογικές συνήθειες γίνονται πιο αυστηρά, με τους δασκάλους και τους καθηγητές τόσο της πόλης της Ναυπάκτου, όσο και της υπαίθρου, να γίνονται ιδιαίτερα σχολαστικοί.

¹⁸⁴ Γιάννης Ράπτης, *Συμβολή στην Ιστορία της Ναυπακτίας, Γεγονότα περιόδου 1940-1950*, Ειρήνη & Γιάννη Ράπτη, Ναύπακτος, 2003, σ. 14.

¹⁸⁵ *Ο.π.*, σ. 14-15.

Εικ. 21: 1^ο Δημοτικό Ναυπάκτου, Αχρονολόγητη(Περίοδος Δικτατορίας).

Εικ. 22: 1^ο Δημοτικό Ναυπάκτου, Ημερομηνία 25-03-1937.

Εικ. 23: Δημοτικό Νεοχωρίου, Ημερομηνία 25/03/1937.

Εικ. 24: 1^ο Δημοτικό Ναυπάκτου, Έτος 1940.

2) ΟΡΕΙΝΗ ΝΑΥΠΑΚΤΙΑ

Η Ορεινή Ναυπακτία, που από πολύ νωρίς ενδιαφέρθηκε για την οργάνωση της παιδείας της, υποδέχεται τον 20^ο αιώνα με τα περισσότερα χωριά της να διαθέτουν Δημοτικό Σχολείο και δύο Ελληνικά Σχολεία(Σχολαρχεία), διετούς φοίτησης, ένα στο χωριό του Πλατάνου και ένα στο χωριό Τερψιθέα. Και τα δύο αυτά χωριά αποτελούσαν γεωγραφικά και διοικητικά κέντρα της Ορεινής Ναυπακτίας. Τα σχολεία αυτά λειτούργησαν έως το 1929.

Θα πρέπει ωστόσο να σημειωθεί ότι η Ορεινή Ναυπακτία, αποτελεί μία μεγάλης έκτασης περιοχή, με πολλά χωριά, στα οποία παρατηρούνται σημαντικές διαφορές στις κοινωνικές και οικονομικές δομές τους. Τα μεγαλοχώρια, ήταν ουσιαστικά τα διοικητικά και οικονομικά κέντρα της περιοχής, τα οποία εξυπηρετούσαν όλα τα χωριά, και είχαν επομένως υψηλότερο βιοτικό επίπεδο. Έτσι όταν αναφερόμαστε στην Ορεινή Ναυπακτία, είναι λάθος να μιλάμε γενικευμένα, καθώς, όπως μόλις αναφέρθηκε, δεν επικρατούσαν σε όλα τα χωριά οι ίδιες κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες.

Από τα ανωτέρω, γίνεται κατανοητό ότι σημαντικές διαφοροποιήσεις στα χωριά της Ορεινής Ναυπακτίας, σημειώθηκαν και στο θέμα της σχολικής ενδυμασίας. Οι αναφορές γίνονται σε συγκεκριμένα χωριά, με γνώμονα το κοινωνικο-οικονομικό γίνεσθαι του εκάστοτε χωριού, συνθέτοντας μία όσο το δυνατόν πληρέστερη εικόνα της επικρατούσας κατάστασης του ορεινού όγκου της Ναυπακτίας.

Α) Δημοτικό

Εικ. 25: Δημοτικό Νεοχωρίου, Έτος 1912.

Εικ. 26: Δημοτικό Νεοχωρίου, Έτος 1912.

Εικ. 27: Οικογένεια Νεοχωριτών, Αρχές 20ου αιώνα.

Εικ. 28: Μαθητές Νεοχωρίου, Έτος 1918.

Εικ. 29: Δημοτικό Ασπριά, Έτος 1925.

Εικ. 30: Δημοτικό Νεοχωρίου, Έτος 1925-1926.

Εικ. 31: Δημοτικό Αράχοβας, Έτος 1929.

Εικ. 32: Νεοχώρι, Δεκαετία 1920.

Εικ. 33: Δημοτικό Αράχοβας, Έτος 1931.

Εικ. 34: Δημοτικό Αράχοβας, Έτος 1933.

Εικ. 35: Δημοτικό Γραμμένης Οξιάς, Έτος 1935.

Εικ. 36: Δημοτικό Αράχοβα, Έτος 1935.

Εικ. 37: Δημοτικό Αράχοβας, Έτος 1937.

Το χωριό Νεοχώρι, αποτελεί στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, ένα από τα μεγαλοχώρια της περιοχής. Η εικόνα τόσο της κοινωνικής, όσο και της οικονομικής ζωής του χωριού, ξεπερνά κατά πολύ την εικόνα που επικρατεί σε άλλα μικρότερα χωριά. Οι κάτοικοι του χωριού στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, συνηθίζουν να φεύγουν μετανάστες σε χώρες όπως η Ρωσία και η Ρουμανία, με αποτέλεσμα να εισέρχεται στο χωριό ξένο χρήμα, αλλά και ξένα υλικά αγαθά, όπως ενδύματα.

- ΑΓΟΡΙΑ

Ένδυμα

Η εικόνα 25, τραβηγμένη τη δεκαετία του 1910, μας επιτρέπει με ξεκάθαρο τρόπο, να

παρατηρήσουμε τη χρήση σχολικής ποδιάς, τύπου φορέματος, από τους περισσότερους μαθητές. Η γραμμή της είναι ιδιαίτερα απλή, με κούμπωμα στο μπροστινό μέρος του ρούχου. Το μανίκι είναι μακρύ, χωρίς να εφαρμόζει στο χέρι, με μανσέτα ίδιου χρώματος στο τελείωμα. Στο ύψος της μέσης υπάρχει ένα σούρωμα και το κάτω μέρος του ενδύματος είναι πιο φαρδύ. Το χρώμα πιθανώς να είναι είτε κάποια ανοιχτή απόχρωση του μπλε, είτε πάλι ανοιχτή απόχρωση του γκρι. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός απουσίας χρήσης του χαρακτηριστικού λευκού γιακά με τα τριγωνικά τελειώματα από πολλές ποδιές, αλλά την ύπαρξη ψηλού κολλητού γιακά, τύπου καθολικού ράσου.

Ο δεύτερος τύπος ενδύματος που παρατηρείται για τους μαθητές, την ίδια περίοδο, αποτελείται από τη χρήση λευκού πουκαμίσου ή μπλούζας εσωτερικά, και εξωτερικά τη χρήση σκούρου χρώματος παλτό ή σακακιού. Σε ορισμένες περιπτώσεις παρατηρείται και η ύπαρξη γιλέκου, ίδιου χρώματος με το παλτό ή το σακάκι. Στο κάτω μέρος φοράνε παντελόνι μακρύ, αντίστοιχου χρώματος με το παλτό.

Στη δεύτερη περίπτωση, πιθανότατα, πρόκειται για παιδιά, των οποίων κάποιο μέλος της άμεσης ή της ευρύτερης οικογένειας, βρίσκεται στο εξωτερικό ως οικονομικός μετανάστης, αποστέλλοντας πίσω στην οικογένεια ευρωπαϊκού τύπου παιδικά ρούχα. Πρόκειται δηλαδή για παιδιά ανώτερης οικονομικής θέσης.

Από την εικόνα 29, παρατηρούμε, ότι στη δεκαετία 1920, η συνήθεια της χρήσης μαθητικής ποδιάς για τους μαθητές εγκαταλείπεται, και επικρατεί πλέον μόνο η δεύτερη κατηγορία ενδύματος.

Από τη σύγκριση που μας επιτρέπουν οι εικόνες 29, 30 και 31, τραβηγμένες την ίδια δεκαετία, αλλά σε διαφορετικά χωριά, μπορούσε να δούμε τις διαφορές. Η βασική διαφορά εντοπίζεται μεταξύ της περίπτωσης των μεγαλοχωριών Νεοχωρίου και Αράχοβας, σε σχέση με το μικρότερο χωριό του Ασπριά. Στην πρώτη περίπτωση βλέπουμε τους μαθητές, και των δύο φύλων, ενδεδυμένους με καλύτερα ρούχα, ενώ στη δεύτερη περίπτωση, τα ενδύματα είναι εμφανώς πιο παλιά και ταλαιπωρημένα.

Υπόδηση

Σχετικά με την υπόδηση, η εικόνα δε μας βοηθά να έχουμε ξεκάθαρη άποψη. Ωστόσο από τα στοιχεία που αναλύσαμε προηγουμένως, και γνωρίζοντας την κοινωνικο-οικονομική κατάσταση που επικρατούσε στο συγκεκριμένο χωριό την εποχή αυτή, το πιο πιθανό είναι ένα μεγάλο ποσοστό των μαθητών, αν όχι όλοι, να διέθεταν υποδήματα, τύπου σκαρπίνι σε σκούρο χρώμα. Η χρήση κάλτσας είναι εξίσου πιθανή.

Κόμμωση

Η κόμμωση των μαθητών είναι είτε το 'καθιερωμένο' ξυρισμένο κεφάλι, είτε το πολύ κοντό κούρεμα.

Επίσης από τις εικόνες 28 και 29 βλέπουμε ότι στα τέλη της δεκαετίας 1910 και στη δεκαετία 1920, ξεκινά η χρήση του πηληκίου από τους μαθητές του Δημοτικού. Πρόκειται σαφώς για μία ανεπίσημη συνήθεια, καθώς γνωρίζουμε ότι για τους μαθητές του Δημοτικού, ουδέποτε επιβλήθηκε η χρήση του πηληκίου. Υπάρχει βέβαια και η περίπτωση αυτοί οι μαθητές να φοίτησαν για κάποιο διάστημα και στο Ελληνικό σχολείο του Πλατάνου, πρώτη βαθμίδα της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, στο οποίο και επιβαλλόταν η χρήση του πηληκίου, όπου όπως πληροφορούμαστε από το αρχείο του σχολείου, το οποίο εκδόθηκε από τη Μαρία Μπακαδήμα¹⁸⁶, στελεχώθηκε και από μαθητές του χωριού Νιοχώρι. Ωστόσο η απόδειξη ύπαρξης πηληκίων στην Ορεινή Ναυπακτία, μέσω των εν λόγω φωτογραφιών, μας δίνει τη δυνατότητα να υποθέσουμε την ύπαρξη πηληκίων και στην πόλη της Ναυπάκτου, παρ' ό,τι δε διασώζεται υλικό που να αποδεικνύει αυτή μας την υπόθεση, για τη δεκαετία του 1920.

- ΚΟΡΙΤΣΙΑ

Ένδυμα

Για το ένδυμα των μαθητριών, τα πράγματα είναι πιο περίπλοκα από ότι των αγοριών. Από τις εικόνες βλέπουμε ότι σε κανένα χωριό, για τις δεκαετίες 1910 έως 1930, δεν παρατηρείται κάποια ενιαία ή έστω μερική ενδυματολογική συνήθεια για τα κορίτσια. Οι τύποι ενδυμάτων ποικίλουν. Μοναδικό κοινό παρονομαστή μπορούμε να θέσουμε τη χρήση φούστας, ή φουστανιού από το σύνολο των μαθητριών. Ωστόσο κάποιες μαθήτριες φαίνεται να φορούν φορέματα που θα μπορούσαμε να πούμε ότι προσεγγίζουν τον τύπο της μαθητικής ποδιάς. Σε κάποιες άλλες όμως τα φορέματα θυμίζουν περισσότερο ευρωπαϊκό ρούχο. Κάποιες άλλες πάλι φορούν εσωτερικό πουκάμισο, στο κάτω μέρος φούστα και εξωτερικά σιγκούνι. Σε ορισμένες περιπτώσεις μάλιστα, φαίνεται και η χρήση οικιακής ποδιάς στο κάτω μέρος του σώματος, εξωτερικά της φούστας, λευκού χρώματος. Το στοιχείο αυτό προσδίδει την ιδιότητα της καλής νοικοκυράς στα νεαρά κορίτσια, πολιτισμικό στοιχείο που προσδιδόταν στα θηλυκά μέλη των αγροτικών οικογενειών. Ελάχιστες μαθήτριες φορούσαν εξωτερικά παλτό.

Όπως όμως και στην περίπτωση των αγοριών, έτσι και στην περίπτωση των μαθητριών, με το πέρασμα των χρόνων παρατηρείται η αργή έστω, εξέλιξη του ενδύματος, η εικόνα των οποίων με τα χρόνια γινόταν πιο καλή και πιο προσεγμένη.

Υπόδηση

Σχετικά με την υπόδηση των μαθητριών, παρατηρούμε από την εικόνα 30, ότι στο χωριό του Ασπριά, οι κοπέλες δε διέθεταν υποδήματα. Για την περίπτωση των χωριών της Αράχοβας και του

¹⁸⁶ Μαρία Μπακαδήμα, «Τα αρχεία των ελληνικών σχολείων Ναυπάκτου-Πλατάνου-Βετολίστης κατά το διάστημα 1889-1929», *Ναυπακτικά*, 6(1992-1993), σ. 597-623, σ. 613.

Νεοχωρίου, καθώς και των υπολοίπων αντιστοιχών χωριών της Ορεινής Ναυπακτίας, μπορούμε να συμπεράνουμε ότι οι μαθήτριες πιθανότατα διέθεταν κάποιο τύπο υποδήματος. Στην εικόνα 32, άλλωστε, τραβηγμένη τη δεκαετία 1920 στο χωριό του Νεοχωρίου, στην οποία αναπαρίσταται μία κοινωνική εκδήλωση, παρατηρούμε τη χρήση υποδημάτων από τις νεαρές κοπέλες.

Κόμμοση

Από όλες τις ανωτέρω εικόνες παρατηρείται η χρήση μαντιλιού από τις μαθήτριες, το οποίο καλύπτει σχεδόν απόλυτα την κόμη τους. Το δέσιμο είναι απλό, ένα πιάσιμο στο πίσω μέρος με τις άκρες να πέφτουν μπροστά στο στήθος. Το χρώμα επί το πλείστον λευκό. Παρατηρείται όμως και η χρήση μαύρου μαντιλιού από ορισμένες κοπέλες. Η χρήση μαύρου μαντιλιού, ή αλλιώς πλερέζα, αποτελούσε ένδειξη πένθους για τις γυναίκες, στενού συγγενικού προσώπου, το αντίστοιχο περιβραχιόνιο, που φορούσαν οι άντρες. Η χρήση του μαντιλιού από τις νεαρές κοπέλες, για την περίπτωση των μεγαλοχωριών, εγκαταλείπεται στα τέλη της δεκαετίας του 1940. Δε συμβαίνει το ίδιο και για μικρότερα χωριά, όπου πολιτισμικές συνήθειες τέτοιου τύπου, εγκαταλείφθηκαν πολύ αργότερα.

Εθνική Οργάνωση Νεολαίας (Ε.Ο.Ν.)**Εικ. 38: Δημοτικό Νεοχωρίου, Έτος 1936.****Εικ. 39: Δημοτικό Νεοχωρίου, 25η Μαρτίου 1940.**

Την ανάμειξη των νέων της υπαίθρου της Ναυπάκτου στην οργάνωση της Ε.Ο.Ν., μαρτυρούν, εκτός από τις ανωτέρω φωτογραφίες, και η αληθινή περιγραφή του Νίκου Παπανικολάου, στο ετήσιο Παν-Ναυπακτικό περιοδικό «η δάφνη», με τίτλο άρθρου «*Αναμνήσεις από τον Πλάτανο και το Θέρμο, το 1941...*» ο οποίος αφηγείται την ανακοίνωση του θανάτου του Ιωάννη Μεταξά, στις 29 Ιανουαρίου του 1941, από τον πένθιμο χτύπο της καμπάνας της εκκλησίας

του χωριού Πλατάνου Ναυπακτίας: «... ο τετράρχης μας, ο δάσκαλος Μήτρος Τσουκάλης, με το πένθιμο χτύπημα της καμπάνας, έδωσε εντολή σ' όλους τους ΕΟΝίτες να φορέσουμε τις στολές μας για να πάμε στην εκκλησία, όπου ο παπα-Θανάσης θα έψελνε επιμνημόσυνη δέηση υπέρ αναπαύσεως της ψυχής του κεκοιμημένου δούλου του Θεού Ιωάννου»¹⁸⁷.

¹⁸⁷ Νίκος Παπανικολάου, «Αναμνήσεις από τον Πλάτανο και το Θέρμο, το 1941...», *Η Δάφνη*, 12(2005), σ. 25.

B) Γυμνάσιο

Από το έτος 1889 έως 1929, λειτουργούσαν στην Ορεινή Ναυπακτία δύο Ελληνικά Σχολεία, διετούς φοίτησης, που υπάγονταν στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Το ένα στο χωριό Πλάτανος και το άλλο στο χωριό Τερψιθέα. Το Ελληνικό Σχολείο Πλατάνου στη συνέχεια, όταν καταργήθηκε αυτό το είδος εκπαίδευσης, μετατράπηκε σε Γυμνάσιο. Ωστόσο σχετικό υλικό για την προπολεμική περίοδο δεν ήταν δυνατό να βρεθεί. Έτσι το συγκεκριμένο κεφάλαιο αποτελεί ανολοκλήρωτο έργο και αφόρμηση για μελλοντική έρευνα.

II. 1940/41-1950: Τα χρόνια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και του Εμφυλίου Πολέμου

Η περίοδος 1940-1950, αποτελεί για την Ελλάδα τη δυσκολότερη περίοδο του 20^{ου} αιώνα, σε εθνικό, οικονομικό, πολιτικό και συνεπώς εκπαιδευτικό επίπεδο. Το σχολικό έτος 1940-1941 διαρκεί μόλις τρεισήμισι μήνες, ενώ τη δεκαετία αυτή πολλά σχολικά κτίρια καταστρέφονται και πολλοί εκπαιδευτικοί επιστρατεύονται, εκδιώκονται ή εκτελούνται. Οι εκπαιδευτικοί αναγκάζονταν, προκειμένου να μην εγκαταλείψει η πλειοψηφία των παιδιών το σχολείο, να κάνουν τα μαθήματα σε σπίτια ή εκκλησίες.

1) ΝΑΥΠΑΚΤΟΣ(πόλη)

Την περίοδο αυτή η πόλη της Ναυπάκτου είχε σε λειτουργία το 1^ο Δημοτικό Σχολείο, το 2^ο Δημοτικό Σχολείο, το 3^ο Δημοτικό Σχολείο και το Δημοτικό Σχολείο Ξηροπηγάδου.

Την ίδια περίοδο η Ναύπακτος διαθέτει μόνο ένα ίδρυμα δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, το 1^ο Γυμνάσιο Ναυπάκτου.

Α) Δημοτικό

Εικ. 40: 1^ο Δημοτικό Ναυπάκτου, Δεκαετία 1940.

Εικ. 41: 1^ο Δημοτικό Ναυπάκτου, Έτος 1949.

Εικ. 42: 1^ο Δημοτικό Ναυπάκτου, Έτος 1950.

Στα χρόνια του πολέμου, πληροφορούμαστε από την Ελένη Πρωτόπαππα, πως το 1^ο Δημοτικό Ναυπάκτου έκανε τα μαθήματά του στην εκκλησία της Αγίας Παρασκευής.

Παραθέτω σχετική μαρτυρία:

Πόσο χρονών ξεκινήσατε το Δημοτικό;

Όταν ήμουν εφτά. Το '43. Και πηγαίναμε σχολείο εδώ, στην Αγία Παρασκευή, λόγω του ότι ήταν κατοχή.

Δηλαδή σαν Δημοτικό λειτουργούσε η εκκλησία;

Ναι, ναι. Πηγαίναμε στο απάνω μέρος.¹⁸⁸

Σχετικά με την ενδυμασία των μαθητών/τριών του Δημοτικού για τα χρόνια του πολέμου, η απάντηση από όλους τους πληροφορητές μας υπήρξε μία. Το γεγονός δηλαδή ότι ο καθένας φορούσε ό, τι είχε.

Παραθέτω σχετική μαρτυρία:

Τι φορούσατε τότε στο Δημοτικό;

Στο Δημοτικό ό, τι είχε ο καθένας.

Και τα αγόρια;

Ναι και τα αγόρια. Τότε ήταν πόλεμος, τα ρούχα θα κοίταγαν οι δάσκαλοι;¹⁸⁹

Τα χρόνια που ακολουθούν τη λήξη του πολέμου, είναι κάπως καλύτερα για την εκπαίδευση σε σχέση με τα προηγούμενα, καθώς οι μαθητές επιστρέφουν στα εκπαιδευτικά κτίρια και πλέον τα σχολεία λειτουργούν κανονικά.

• ΑΓΟΡΙΑ

Ένδυμα

Από τις φωτογραφίες παρατηρούμε ότι το ένδυμα των μαθητών για τα χρόνια μετά τον πόλεμο ακολουθεί το πρότυπο που επικρατούσε και στα τέλη της δεκαετίας του 1930. Συνεχίζουν δηλαδή να φοράνε πουκάμισο ή μπλούζα σε λευκό ή σκούρο χρώμα και από κάτω αποκλειστικά κοντό παντελονάκι. Εξωτερικά φέρουν κάποιο είδος ζακέτας, σακακιού ή παλτό.

Στη συνέχεια ακολουθούν αποσπάσματα συνέντευξης με τον Ιωάννη Κοντογιάννη, κάτοικο Γολεμίου, ο οποίος στα χρόνια του πολέμου, λόγω μη λειτουργίας των Δημοτικών των χωριών της

¹⁸⁸ Πληρ. Ελένη Πρωτόπαππα.

¹⁸⁹ Ο.π..

Ορεινής Ναυπακτίας, μετοικούσε κατά διαστήματα στην πόλη της Ναυπάκτου. Είναι ενδιαφέρουσα η μαρτυρία του, για το γεγονός ότι μπορεί να γίνει μία συγχρονική σύγκριση με την ενδυματολογική κατάσταση που επικρατούσε στην πόλη και στα χωριά, την περίοδο του πολέμου και έπειτα.

Παραθέτω σχετική μαρτυρία:

Όταν ήρθες εδώ στη Ναύπακτο;

Ε κάπως διαφορετικότερα. Κι εδώ πλεχτά φόραγα, κι από μέσα μάλλινες φανέλες. Δεν είχαμε βαμβακερές τότε. Κι από και το παντελονάκι του κοντούλ.

Πάντα κοντό χειμώνα καλοκαίρι;

Πάντα κοντό. Εγώ μακρύ παντελόν φόρεσα στα 18 και άνω. Τότε δε φόραγαν τα μικρά μακριά παντελόνια.

Τι διαφορετικό είχαν δηλαδή αυτά που φορούσατε στο χωριό με εδώ;

Είχε διαφορά στην ενδυμασία. Εδώ ήταν και κανέννας πιο πλούσιος και βόηθαγε τον άλλον.

Τα άλλα παιδιά εδώ στη Ναύπακτο φόραγαν τα αντίστοιχα ρούχα με εσένα;

Ναι, ναι. Κοντά παντελονάκια, ζακέτες πλεχτές, αλλά ήταν και βαμβακερά ή ντριλίνα περισσότερα. Μεταποιούσαν και ρούχα εδώ.¹⁹⁰

Υπόδηση

Η υπόδηση των αγοριών είναι παπούτσι τύπου σκαρπίνι, σε σκούρο κυρίως χρώμα, καθώς και η χρήση κάλτσας.

Παραθέτω σχετική μαρτυρία:

Κάνα παπουτσάκ πάνινο φορούσαμε. Απλό όμως, όχι σαν τα σημερινά. Και από μέσα φόραγα κάλτσες του αντρού τς θειάς μ. Και τς μίκραινε εδώ μπροστά και μου τις έβανε. Γιατί κι αυτή αφού με φιλοξενούσε ήθελε να με προσέχ. Ήτανε αρχόντισσα. Ντρέπεταν να παέني ου ανιμιός της στου σχολείου.

Κάποιο τύπο γαλότσας;

Όχι μετά ήταν αυτά. Και κάλτσες, που ήταν λίγο σαν σοσόν. Του εμπορίου. Χρώμα ό,

¹⁹⁰ Πληρ. Ιωάννης Κοντογιάννης.

*τι είχε μείν από τον άντρα τς η γυναίκα. Δεν είχε επιλογή χρωμάτων τότε.*¹⁹¹

Κόμμωση

Η κόμμωσή τους παραμένει το ξυρισμένο κεφάλι, για λόγους καθαριότητας και αποφυγής μετάδοσης φθειρών ή άλλων παρασίτων.

Παραθέτω σχετική μαρτυρία:

*Κοντό κοντό κι εδώ. Όπως στο χωριό. Και δε θυμάμαι να φοράγαμε και κάνια σκούφια φοράγαμε.*¹⁹²

• ΚΟΡΙΤΣΙΑ

Ένδυμα

Η ενδυμασία των κοριτσιών, όπως παρατηρείται, δεν είναι απολύτως ομοιόμορφη. Για τα χρόνια μάλιστα του πολέμου, γνωρίζουμε ότι οι μαθήτριες δε φορούσαν τη μαθητική ποδιά, καθώς ο θεσμός του σχολείου για τα χρόνια του πολέμου είχε ατονίσει, όπως και όλοι οι θεσμοί σε περίοδο ρήξης.

Παραθέτω σχετική μαρτυρία:

Κι εδώ φόραγαν ποδιά;

*Όχι, δε θυμήθκα ποδιά γώ. Ό, τι είχε δυνατότητα από το σπί.*¹⁹³

Στα χρόνια που ακολουθούν του πολέμου, όσες κοπέλες διαθέτουν ποδιά, τη φορούν. Οι υπόλοιπες φορούν κάποιο φόρεμα, το οποίο θυμίζει το σχέδιο της μαθητικής ποδιάς. Ωστόσο και οι μαθητικές ποδιές οι οποίες απαθανατίζονται στις παρατιθέμενες φωτογραφίες, βλέπουμε πως είναι εμφανώς κατώτερης ποιότητας από αυτές που φορούσαν οι μαθήτριες στη δεκαετία του 1930, μαρτυρώντας τη χειρότερη κοινωνικο-οικονομική κατάσταση που επικρατεί στην περιοχή, αλλά και σε όλη την Ελλάδα, μετά τον πόλεμο. Το σχέδιο της ποδιάς είναι ιδιαίτερα λιτό, με μακριά μανίκια και γιακά χρώματος λευκού ή ίδιου με την ποδιά. Η ποδιά διαθέτει επίσης δύο τσέπες στα δεξιά και αριστερά του μπροστινού μέρους. Το χρώμα της ποδιάς, όπως μπορούμε να δούμε από τις φωτογραφίες είναι μπλε.

Υπόδηση

Η υπόδηση των κοριτσιών ολοκληρώνεται από λευκά ή μαύρα παπούτσια και σοσονάκια σε διάφορα χρώματα, που φθάνουν το ύψος του αστραγάλου ή της γάμπας.

¹⁹¹ Ο.π..

¹⁹² Ο.π..

¹⁹³ Ο.π..

Κόμμωση

Η κόμμωση των νεαρών κοριτσιών εξακολουθεί επί το πλείστον να είναι ίδια με αυτή της προηγούμενης δεκαετίας, δηλαδή κούρεμα καρέ με ένα πιάσιμο στο πλάι, έτσι ώστε το πρόσωπο να παραμένει καθαρό. Υπάρχουν ωστόσο κοπέλες με αρκετά κοντά κουρεμένα μαλλιά, όπως επίσης βλέπουμε για πρώτη φορά και τη χρήση κορδέλας.

Β) Γυμνάσιο

Εικ. 43: Γυμνάσιο Αρρένων, Έτος 1945.

Εικ. 44: Γυμνάσιο Ναυπάκτου, Έτος 1946.

Εικ. 45: Γυμνάσιο Ναυπάκτου, Τέλος δεκαετίας 1940.

Εικ. 46: Γυμνάσιο Ναυπάκτου, Τέλος δεκαετίας 1940.

Στα χρόνια του πολέμου, το κτίριο του Γυμνασίου Ναυπάκτου, βρίσκεται υπό την κατοχή των Γερμανών στρατιωτών, με αποτέλεσμα τα μαθήματα να γίνονται πότε εδώ και πότε εκεί.

Παραθέτω σχετική μαρτυρία:

Διέκοψα το '41. Λόγω πιάστηκε ο πόλεμος, πήγα στη δουλειά ήμαν δεκαεφτά χρονών. Απ' το χειμώνα του '41 με την πείνα. Ναι και πιάστηκα στο φούρνο και δούλευα εκεί πέρα.

Μήνα θυμάστε;

Μάλλον προς το Φλεβάρη ήταν τότε. Αρχές του '41.

Ήσασταν στην τελευταία τάξη;

Όχι ήμαν στη δευτέρα Γυμνασίου τότε. Διέκοψα εγώ μετά. Τα άλλα τα παιδιά συνέχισαν. Την πρώτη χρονιά το '41 δεν έκαναν μαθήματα γιατί το Γυμνάσιο το είχε καταλάβει ο στρατός. Ιταλοί και Γερμανοί. Από τον επόμενο χρόνο, ακόμα ήταν κατειλημμένο το Γυμνάσιο και πήγαιναν σε μαγαζιά που ήταν κλεισμένα τότε, είχαν τα θρανία και έκαναν εκεί τότε μάθημα.

Αυτό για ένα χρόνο μόνο;

Για περισσότερο. Τρία χρόνια και. Έως ότου φύγαν οι αυτοί και ζαναπήγαν τα παιδιά. Έφυγαν το '44 οι Γερμανοί από δω, και έτσι πήγαν τα παιδιά στο σχολείο. Στο Γυμνάσιο. Το κτίριο το επισκεύασαν γιατί είχε πάθει φθορές πολλές από το στρατό.¹⁹⁴

Στα χρόνια του πολέμου, δηλαδή 1941-1944, δεν υπήρχε καμία υποχρεωτική ενδυμασία ούτε για τους μαθητές, αλλά ούτε και τις μαθήτριες του Γυμνασίου. Η τραγική κατάσταση που επικρατούσε αλλά και το γεγονός της ανεπίσημης δομής του σχολείου, δεν επέτρεπαν την ανάπτυξη ή επιβολή οποιασδήποτε ενδυματολογικής συμπεριφοράς.

• ΑΓΟΡΙΑ

Ένδυμα

Τα αγόρια, όπως μαρτυρούν οι φωτογραφίες από τα μισά της δεκαετίας 1940 κι έπειτα, φορούν απαραίτητως λευκό πουκάμισο και σκούρο παντελόνι, για τους μικρότερους σε ηλικία μαθητές κοντό, ενώ για τους μεγαλύτερους μακρύ. Εξωτερικά σακάκι σε αντίστοιχο χρώμα με το παντελόνι. Αρκετοί φορούν εσωτερικά πλεκτή καζάκα σκούρου χρώματος.

¹⁹⁴ Πληρ. Γεώργιος Αποστολόπουλος.

Υπόδηση

Τα παπούτσια των μαθητών του Γυμνασίου είναι μαύρα σκαρπίνια και κάλτσες.

Κόμμωση

Οι μαθητές του Γυμνασίου έχουν το κεφάλι τους “γουλί”, ενώ για τις μεγαλύτερες τάξεις, το μέτρο αυτό θα λέγαμε πως υποχωρεί κάπως. Όλοι ωστόσο, ανεξαιρέτως, φέρουν το μαθητικό πηλήκιο, με ραμμένο στο πάνω μέρος του τον αριθμό του κάθε μαθητή και τα αρχικά του σχολείου. Τέλος η συνήθεια του λευκού καλύμματος φαίνεται να έχει εγκαταλειφθεί.

Παραθέτω σχετικές μαρτυρίες:

Εμείς τότε έπρεπε να κουρευόμαστε, οι μαθήτριες έπρεπε να φοράνε κορδέλα και οπωσδήποτε ποδιά. Εμείς όμως δεν είχαμε κάτι ξεχωριστό μόνο το πηλήκιο.¹⁹⁵

Τα αγόρια φορούσαν πηλήκιο και είχε την κουκουβάγια εδώ και ήταν και κούρεμα, γουλί τα αγόρια, ναι ναι γουλί¹⁹⁶.

- ΚΟΡΙΤΣΙΑ

Ένδυμα

Οι μαθήτριες του Γυμνασίου τη δεκαετία 1940, όπως μας αποκαλύπτουν οι φωτογραφίες, φορούν μαύρες ή σκούρο μπλε ποδιές, με λευκό γιακά. Στη μέση συνήθως υπάρχει κάποια ζώνη, δερμάτινη ή υφασμάτινη και τα μανίκια είναι μακριά. Στο μπροστινό μέρος υπήρχαν κουμπιά, αλλά και δύο τσέπες στο ύψος της μέσης, αριστερά και δεξιά.

Παραθέτω σχετικές μαρτυρίες:

Ήταν με γιακά, πέτο γιακά, αλλά εμείς βάζαμε απ' έξω πρόσθετο, γιακαδάκι λευκό. Και είτε το ράβαμε, είτε βάζαμε σουστες, γιατί λέρωνε αμέσως και έπρεπε να το πλένουμε. Το χρώμα της ποδιάς ήταν μαύρο ή και σκούρο μπλε, βαθύ, μακριά μανίκια, τα σηκώναμε και λιγάκι. Είχε κουμπιά μέχρι τη μέση, δύο τσέπες αριστερά και δεξιά και το ύψος της φούστας ήταν κάτω από το γόνατο.¹⁹⁷

¹⁹⁵ Πληρ. Βασίλης Πολιτόπουλος.

¹⁹⁶ Πληρ. Ζωή Δράκου.

¹⁹⁷ Πληρ. Ελένη Πρωτόπαπα.

Φορούσα ποδιά χρώματος σκούρου. Ή μαύρο ή μπλε σκούρο, με γιακά, και όποιος ήθελε το έφτιαχνε με το βελονάκι πολύ ωραίο γιακά. Και το βγάζαμε για να το πλένουμε και βάζαμε άλλο. Μέχρι και η κόρη μου φόρεσε τέτοια ποδιά.¹⁹⁸

Εξωτερικά όσες είχαν φορούσαν παλτό, διαφορετικά οι κοπέλες που δεν είχαν έβαζαν εσωτερικά τα ρούχα τους έτσι ώστε να ζεσταθούν.

Παραθέτω σχετική μαρτυρία:

Και απ' έξω φορούσατε παλτό, ζακέτα;

Όσες είχαν ναι. Όσες δεν είχαμε όχι, από μέσα φορούσαμε ρούχα.¹⁹⁹

Και την εποχή αυτή οι ποδιές συνεχίζουν να ράβονται από τις μοδίστρες. Η τιμή μιας ποδιάς δεν ήταν μεγάλη, ωστόσο και αυτά τα λιγοστά χρήματα, ήταν ίσως πολλά για ορισμένα νοικοκυριά. Έτσι υπήρχαν και περιπτώσεις όπου μαθήτριες φορούσαν την ίδια ποδιά για πολλά χρόνια.

Παραθέτω σχετική μαρτυρία:

Ναι τις ράβαμε. Παίρναμε ύφασμα και το πηγαίναμε εμείς εδώ, στη Ρίνα του Κότσαλου, εγώ σε αυτή έραβα. Αν είχες τότε και δεύτερη ποδιά ήσαν πλούσιος. Εγώ με μία ποδιά χειμώνα καλοκαίρι. Και με δύο ποδιές την έβγαλα, από μία κάθε τρεις τάξεις. Άντε κάθε τόσο την έραβα εδώ από κάτω(δείχνοντας την περιοχή της μασχάλης). Μια χρονιά θυμάμαι είχα βγάλει την τσέπη τη μία και την είχα βάλει για να μπαλώσω τη μασχάλη. Την έπλενα το βράδυ και τη φορούσα το πρωί. Ή όχι, την έπλενα Σαββατοκύριακο.

Πόσο κόστιζε τότε μία ποδιά; Ήταν αρκετά τα χρήματα;

Κοίτα αρκετά δεν ήταν, αλλά τότε ούτε τα λίγα δεν υπήρχαν.

Κάποια ζώνη;

Όποια ήθελε ναι.

Είχατε μία ποδιά δηλαδή καλοκαίρι και χειμώνα;

Ναι, ναι. Και τη φοράγαμε και την Κυριακή, που πηγαίναμε εκκλησία, αλλά και τα απογεύματα, όπου πηγαίναμε έπρεπε να φορέσουμε ποδιά. Δεν κυκλοφορούσαμε με

¹⁹⁸ Πληρ. Ζωή Δράκου.

¹⁹⁹ Πληρ. Ελένη Πρωτόπαπα.

*φουστάνια και τέτοια πράγματα. Μόνο το καλοκαίρι φορούσαμε ό, τι θέλαμε, δεν είχαμε δεσμεύσεις το καλοκαίρι.*²⁰⁰

Σε περίπτωση που κάποια κοπέλα είχε πένθος τότε η ποδιά ήταν αυστηρά μαύρη, χωρίς λευκό γιακά. Τα σοσονάκια ήταν κι αυτά επίσης μαύρα.

Παραθέτω σχετική μαρτυρία:

*Φορούσε μόνο μαύρη ποδιά, χωρίς γιακά. Είχα εγώ μια συμμαθήτρια που είχε πεθάνει ο αδερφός της και φορούσε μαύρη ποδιά. Και μαύρα σοσονάκια.*²⁰¹

Υπόδηση

Όσο αφορά στην υπόδηση, όπως μας αποκαλύπτει η πληροφορήτρια Ελένη Πρωτόπαππα, οι κοπέλες φορούσαν ό, τι παπούτσια είχαν, καθώς και βαμβακερά σοσονάκια. Τα παπούτσια μάλιστα τα έφτιαχναν οι τσαγκάρηδες την εποχή εκείνη κατά παραγγελία.

Παραθέτω σχετικές μαρτυρίες:

Στα παπούτσια δεν είχαμε περιορισμό.

Φορούσατε ό, τι θέλατε;

Φορούσαμε ό, τι είχαμε. Σε ό, τι χρώμα κι αν είχαμε. Γιατί δεν είχαμε κιόλα. Γιατί για να πάω εγώ από εδώ στο Γυμνάσιο, πήγαινα υπό βροχή, χωρίς αστικές και τέτοια, κι ώσπου να φτάσω τα παπούτσια μου ήτανε μούσκεμα, κι ώσπου να γυρίσω δε στέγνωσαν ποτέ. Θυμάμαι ότι έβρεχε και πολύ τότε ρε παιδί μου.

Και που τα παίρνατε τα παπούτσια;

Είχαμε δύο τσαγκάρηδες εδώ τότε, τον Καραχάλιο και το Νούλα. Και τα φτιάχναν κατά παραγγελία.

Και σοσονάκια φορούσατε;

*Ναι ναι, χαμηλά λευκά, λίγο πάνω από τον αστράγαλο, βαμβακερά. Που τα αγοράζατε; Ήταν μωρές τότε εμπορικά, ο Παπαδημητρίου.*²⁰²

²⁰⁰ Ο. π..

²⁰¹ Ο. π..

²⁰² Ο. π..

Παπούτσια σκούρα, αλλά στα παπούτσια δε δίναν και πολύ σημασία γιατί δεν είχαν κιόλας ο κόσμος τότε.

Και σοσονάκια;

*Ναι ναι, αλλά κι αυτού δε δίναν πολύ σημασία γιατί σου είπα ήταν πολύ δύσκολα.*²⁰³

Κόμμωση

Τη δεκαετία αυτή εγκαταλείπεται σταδιακά η συνήθεια των μαλλιών σε καρέ κόμμωση και πλέον οι μαθήτριες πρέπει να έχουν μακριά μαλλιά. Τα απομακρυσμένα μαλλιά από το πρόσωπο φυσικά παραμένουν, αλλά με περισσότερους πλέον τρόπους πιασίματος.

Παραθέτω σχετικές μαρτυρίες:

Κάποια κορδέλα φορούσατε;

*Όχι, δεν είχαμε τέτοια. Δε μας υποχρεώναν για τέτοια, αλλά έπρεπε να έχουμε τα μαλλιά μας πάντα πίσω. Αλογοουρά, κοτσίδες τέτοια. Και όχι κοντά τα μαλλιά, γιατί είχαν τιμωρία όσα κορίτσια τα είχαν κοντά.*²⁰⁴

*Εμείς οι κοπέλες έπρεπε να έχουμε κοτσίδες και μια κορδέλα εδώ.*²⁰⁵

Οι συνθήκες την εποχή αυτή ήταν ιδιαίτερα δύσκολες, τόσο όπου ορισμένα παιδιά δεν ήταν καν σε θέση να κάνουν ούτε μπάνιο.

Παραθέτω σχετική μαρτυρία:

Έπρεπε να είστε γενικά περιποιημένοι ή πλυμένοι για το σχολείο;

*Έπρεπε κανονικά, αλλά μην το περιμένεις ότι τότε ήμασταν όλα. Κοίτα να δεις για να λέμε όπως είναι τα πράγματα μπάνιο τότε δεν υπήρχε.*²⁰⁶

Την εποχή αυτή επίσης απαγορευόταν και κάθε είδους κόσμημα ή περιποίηση. Το μόνο πρόσθετο αξεσουάρ μπορούσε να είναι το βαφτιστικό σταυρουδάκι. Επίσης επιτρεπόταν στις κοπέλες να ξυρίζουν τις γάμπες τους.

²⁰³ Πηρ. Ζωή Δράκου.

²⁰⁴ Πληρ. Ελένη Πρωτόπαπα.

²⁰⁵ Πληρ. Ζωή Δράκου.

²⁰⁶ Πληρ. Ελένη Πρωτόπαπα.

Παραθέτω σχετική μαρτυρία:

Περισσότερα αξεσουάρ επιτρεπόταν να έχετε; Κοσμήματα για παράδειγμα;

Ε μόνο σταυρό μπορεί.

Να βάφεστε;

Τι είναι αυτό; Μα δεν υπήρχαν τότε τέτοια. Δεν είχε ρουζ τότε. Κανά κραγιόν κρυφά ίσως. Να μην είναι έντονο.

Να ξυρίζετε τις γάμπες σας;

Ναι αυτό δεν απαγορευόταν.²⁰⁷

²⁰⁷ Ο. π..

2) ΟΡΕΙΝΗ ΝΑΥΠΑΚΤΙΑ

Τα χωριά της Ορεινής Ναυπακτίας είναι σχετικά καλώς οργανωμένα όσο αφορά στην πρωτοβάθμια εκπαίδευσή τους. Στα περισσότερα λειτουργούν Δημοτικά, κάποια από τα οποία όμως τη συγκεκριμένη δεκαετία ανακόπτουν τη λειτουργία τους. Έτσι πολλοί μαθητές χωριών, των οποίων τα Δημοτικά έκλεισαν την περίοδο του πολέμου, αναγκάζονταν να περπατούν πολλά χιλιόμετρα κάθε μέρα, υπό αντίξοες συνθήκες, ώστε να παρακολουθήσουν το σχολείο. Για κάποιο μικρό χρονικό διάστημα μάλιστα, είχαν διακόψει τη λειτουργία τους όλα τα δημοτικά της Ορεινής Ναυπακτίας.

Γυμνάσιο στην Ορεινή Ναυπακτία, λειτουργούσε στο χωριό του Πλατάνου από το έτος 1961 μέχρι και τις αρχές της δεκαετίας του 1990, κλείνοντας το έτος 1993.

Α) Δημοτικό

*Εικ. 47: Δημοτικό Πλατάνου, Δεκαετία 1940,
Δάσκαλοι Γιώργος Κόκκας και Ειρήνη Κορδώση.*

*Εικ. 48: Δημοτικό Φαμύλας, Σχολικό έτος 1943-44,
Δάσκαλος Αντώνης Παπαλέξης.*

Εικ. 49: Νεοχώρι, Έτος 1948.

*Εικ. 50: Λιμνίτσα, Δεκαετία 1940,
Δάσκαλοι Βάσω Γενικοπούλου και Θωμάς Σπηλιώτης.*

- ΑΓΟΡΙΑ

Ένδυση

Η Ορεινή Ναυπακτία απλώνεται σε ένα μεγάλο ορεινό όγκο. Τα χωριά που την αποτελούν είναι πολλά και μεταξύ τους έχουν μεγάλες διαφορές ως προς το κοινωνικο-οικονομικό τους γίνεσθαι (βλ. 2ο και 3ο Κεφάλαιο). Αυτές οι διαφορές αποτυπώνονται και στην ενδυμασία των κατοίκων, άρα και των παιδιών. Είναι λοιπόν ιδιαίτερα σημαντικό, να διαχωρίζουμε την κάθε περίπτωση χωριού και να μην αναφερόμαστε γενικά για την Ορεινή Ναυπακτία, θεωρώντας τη μία ενιαία περιοχή.

Από τις εικόνες 47, 48, 49 και 50, οι οποίες αποτυπώνουν στιγμές σχολικής ζωής μεγάλων χωριών, βλέπουμε ότι για τα χρόνια του πολέμου και έπειτα, οι μαθητές των φορούσαν κοντό παντελονάκι σε σκούρο χρώμα και εξωτερικά σακάκι αντίστοιχου χρώματος ή καζάκα σε σκούρο χρώμα και εσωτερικά λευκό πουκάμισο με το γιακά να καλύπτει το γιακά του σακακιού. Από την εικόνα 47 μπορούμε να συμπεράνουμε ότι η περίοδος που είναι τραβηγμένη η φωτογραφία είναι φθινόπωρο ή άνοιξη.

Η κατάσταση όμως δεν είναι ίδια για τα μικρότερα χωριά της Ορεινής Ναυπακτίας. Η ενδυμασία των παιδιών ήταν το κοντό παντελόνι, φτιαγμένο άλλοτε από μαλλί προβάτου και άλλοτε από μαλλί γιδιού. Το τελευταίο ονομαζόταν *τσαχτσήρι*. Επίσης παντελόνια έφτιαχναν και

από ντρίλινο ύφασμα, το οποίο αγόραζαν από εμπορικά της Ναυπάκτου και στη συνέχεια το έραβε ράφτης που περνούσε από τα χωριά. Από πάνω φορούσαν πλεχτές μάλλινες φανέλες, πάλι από μαλλί προβάτου, ή πουκάμισα πολύ απλού σχεδίου, χωρίς γιακά, τα οποία τα έλεγαν κοντά. Εξωτερικά φορούσαν χοντρή πλεκτή ζακέτα, γνωστή ως πατατούκα ή πατατούκι.

Παραθέτω σχετική μαρτυρία:

Εγώ πρωτογράφτκα στο Γαύρο²⁰⁸. Τα πρώτα χρόνια ήρθα σε νια θεια μ εδώ κατ²⁰⁹. Πήγαινα σχολείου, τώρα για πόσο πήγα δε θυμάμαι. Πρώτη δευτέρα δημοτικού πήγα. Με τον ερχομό όμως των Γερμανών και των Ιταλών σκορπίσαμε, φύγαμε στα χωριά γιατί εδώ μπομπάρδισαν. Μία έπεσε εδώ στα Λευκοκαρύτικα εδώ από παν. Και μία εκεί που είναι το 3^ο Δημοτικό. Και φύγαμε. Αυτό πρέπει να 'ταν '40, '41. Μετά αφού πήγα στον χωριό, έμνα για κάποιο διάστημα χωρίς σχολείο, όχι εγώ όλα τα παιδιά. Τς πήραν τς δασκάλς. Και μετά πήγα στην Αναβρυτή. Είχε έρθ ένας δάσκαλος εκεί και επειδής με φιλοξενούσε ένας μπάρμας μ πήγα. Και μετά ήρθα πάλι εδώ κάτ. Στη Ναύπακτο. Μετά το Γερμανο-ιταλικό. Θα ήταν του '44. Τότε έφυγα γιατί είχε αρχίσει ου εμφύλιος, και τς επιστράτευαν τς δασκάλς. Κι εδώ ήταν σχολείου. Τώρα εδώ ξεκίναγαν τα σχολεία του Σεπτέμβρ πότε αρχίζνε, ιγώ έρχομαν τέλος Οκτωβρίου, γιατί τότε το παίρναμε χαμπάρ, όσο να. Ε αυτή τη δεύτερ φορά ιδώ πάλι εκεί στη θειά μ. μετά για κάποιο διάστημα ήρθε δάσκαλος στον Γαύρο. Και για να είμαι κοντά στο σπιτ και να μην είμαι εις βάρος κανενός, ανέβκα πάλ απάν. Στα μισά ιδώ, το διέκοψα ιδώ. Επειδής είναι εκεί σχολείο ανέβκα παν. Πάλ κι από κει έφγε. Ξανάρθα δω. Την Πέμπτ και την Έκτ την έβγαλα ιδώ. Ιδώ το έβγαλα το σχολείο.

Στο Γολέμι δηλαδή δεν είχε έρθει ποτέ δάσκαλος;

Δάσκαλος όχ. Πρωτόρθε δάσκαλος εκεί του είχα τελειώσει ιγώ, το '49 προς το '50. Και τότε δεν ήταν σχολείο στο χωριό. Ήταν το δικό μας του σπιτ που βάλαμε για να εξυπηρετηθούν τα παιδιά του χωριού. Ιγώ του σχολείου κι ήμαν κι μεγάλος. Το '49. Εκεί στο χωριό, παρ' όλο που ήταν μικρό το Γολέμ είχε 35 πιδιά. Και δεν πήγαιναν τα κορίτσια υπόψιν.

Κανένα κορίτσι;

Κανένα. Κανένα. Όταν τη δεύτερ χρονιά '50, '51, πήγαν κάνα δυο πρώτη δεύτερη τρίτη τάξ έτσι να μάθνε το όνομα τς.

²⁰⁸ Χωριό της Ορεινής Ναυπακτίας.

²⁰⁹ Πόλη Ναυπάκτου.

Στο χωριό τι ρούχα φορούσατε όταν πηγαίνατε στο σχολείο;

A! A καλά!

Δε θυμάστε;

Ωρέ πως δε θυμάμαι; Θυμάμαι! Είναι να ντρέπεσαι να τα θυμάσαι. Ό, τι ήταν άλλοτε έβγανα με το μαλλί από τα πρόβατα, το μαλλί από τα γίδια και κάνα παντελονάκ ντριλίνο. Ντριλίνο είναι ένα πώς είναι τα τζιν τώρα, ήταν το ύφασμα για τα παντελόνια το ντριλίνο το λέγαν, ενώ για τα κορίτσια ήταν ου αλατζάς. Ναι το ύφασμα για φουστανάκ ολόκληρο. Τον έλεγαν αλατζά. Και τότε ήξερε ου ράφης, παίρναγε που και πού.

Απ' το χωριό;

Ναι, όχι απ' το δκο μας το χωριό, έρχονταν από την Αμπελακιώτισσα, την Κοζίτσα.

A, έρχονταν από την Αμπελακιώτισσα ράφτες.

Ναι. E και ήξεραν πόσο ύφασμα χρειάζεταν για να φτιάζνε ένα παντελονακ, ένα φουστανάκ. Μετά άρχισαν και κάτι μοδιστρούλες είχαν μάθ κάτι λίγα από ιδώ, από μοδίστρες, κανονικές, και τα μπουρδούκλωναν μαναχές τς. Γιατί δεν υπήρχε και να τς πληρώις.

Δηλαδή το ύφασμα το φέρνανε αυτοί;

Όχι, όχι εμείς το παίρναμε από τη Ναύπακτο.

Από πού το παίρνατε;

Ήταν ένα κατάστημα λεγόταν Παπαδημητρίου, ήταν άλλο ένα, ανάλογα βέβαια και που είχες γνωριμίες γιατί μπορεί να τους άφηνες και κάνα χρέους. Μετά ήταν ένα ακόμα Τριανταφλέικο, Τριανταφυλλέων. Ο Παϊσιού ήρθε αργότερα. Μπορεί να ταν απ' του '55 και μετά. Παίρναμε λοιπόν του ύφασμα, μια κουβαρίστρα, γιατί τότε ο ράφης είχε μόνο τη μηχανή που ήταν χειροκίνητ'.

Και τι ρούχα φορούσατε;

Το παντελόني από κάτω το ντριλίνο, κοντό μέχρι του γόνατο, για τα παιδιά μιλάμε τώρα, όχι για τους μεγάλους έτς;

Ναι.

Ναι τα πιδιά φόραγαμι κοντά παντελόνια. Όσο αναφορά για σακάκ λες, πάλι από πρόβατα, ήταν του 'φτιαχνε η γιαγιά, πατατούκ, πατατούκες τα λέγαμε τότε. Αυτά ήταν τότε δεν ήταν τα μπουφάν που λέμε τώρα. Και από μέσα μπλούζες πλεχτές, κάνα πουκάμισο, φτιαχτό χωρίς γιακά. Τότε το πκάμισο το 'λεγαν κοντό.

Κοντό;

Ναι. Το τράγιο του παντελόν, από γίδια τσόλια, που τα κούρευαν, το μαλλί το 'φτιαναν, τα χνεθαν, τα πάεναν και στη δρεστήρα, κι αυτό το 'λεγαν τσαχτήρι. Και το πουκάμισο χωρίς γιακά το λεγαν κοντό. Με ένα κουμπί ιδώ και ένα κορδόνι, αλλά άμα το 'φτιαχνε μάστορας γένεταν πουλύ ωραίο.²¹⁰

Υπόδηση

Οι φωτογραφίες μας αποκαλύπτουν ότι για τα μεγάλα χωριά η υπόδηση των παιδιών ήταν απλά παπούτσια και εσωτερικά κάλτσα κοντή.

Για τα μικρότερα χωριά ωστόσο η κατάσταση ήταν αρκετά τραγική, μιας και η δυνατότητα αγοράς παπουτσιού ήταν μηδαμινή και το παπούτσι, σε αντίθεση με τα ρούχα, αποτελεί ένα κατασκευαστικά δύσκολο στοιχείο της ενδυμασίας. Έτσι η φαντασία και εφευρετικότητα των ανθρώπων ήταν μεγάλη.

Παραθέτω σχετική μαρτυρία:

Όσο αφορά για την Κατοχή μιλάμε ε;

Ναι.

Μπρουστά απ' του '50 φόραγαμε ρόδες. Ρόδες, απ' αυτά με τις μεγάλες μοτοσυκλέτες

Για παπούτσια;

Για παπούτσια, βάναμε ένα πετσί από παν να κρατάει και μια λωρίδα από πίσω και τα γουρνοτσάρουχα. Το δέρμα από τα χοιρινά.

Πώς το φτιάχνατε αυτό;

Ε το βγάναμε εκεί, το μέτραγε ου παππούς, ο παππούς μ, ο πατέρας μου εγώ, ο παππούς ισύ. Του είχε μαθ την τεχνούλα τα έφτιαχνε ωραία όμως.

Α γινόταν παπούτσι δηλαδή;

²¹⁰ Πληρ. Ιωάννης Κοντογιάννης.

Παπούτσο', χαμηλά, όπως λέμε την παντόφλα σήμερα. Ναι.

Πώς ήταν δηλαδή, σαν παντόφλα το φορούσατε έτσι;

Ε ναι.

Από πίσω έκλεινε;

Ναι με μια θλια.

Από τι ήταν η θηλιά;

Πλεγμεν με δέρμα.

Κι αυτό το δέρμα δε μύριζε;

Μπορώ να σου πω δε μύριζε. Το καλοκαιρ τα γουρνούτσάρουχα ξερώνονταν και γένεταν κόκαλα το πόδι σ υπούφερνε. Το χειμώνα δε, μαλάκωνε και γύριζε τη μια μεριά την άλλη του ποδάρ για αυτό σου λεγα τραγικές καταστάις, τραγικές. Το δε πλείστον που δεν είχαν ούτε για ρόδες ούτε για γουρνούτσάρουχο ζυπόλητ, σκέτο το δέρμα. Σκασμέν απ' τις κακουχίες. Τα ζησα αυτά δεν είναι παραμύθια. Ένα γουρνούτσάρχο έχω πάνω στον χωριό, όταν έρθς θυμήσου να σου το δείξω. Τώρα για ρόδα δεν ξέρω αν έχου. Μετά από αγανάκτηση ο κόσμος τα πέταζε ούλα.

Κάλτσες φορούσατε;

Ναι και κάλτσες, αλλά τι κάλτσες; Όχι απ' κατ στο παπούτσο. Ξεκίναγαν από εδώ τον αστράγαλο μέχρι του γόνατο. Πλεχτές μάλλινες, από πρόβειο.²¹¹

Το γουρνούτσάρουχο ήταν τύπος παπουτσιού το οποίο, όπως μαρτυρά και η ονομασία του, φτιαχνόταν από δέρμα γουρουνιού. Κατασκευαστικά δεν ήταν εύκολο να γίνουν, αλλά συνήθως υπήρχαν ειδικοί τεχνίτες που τα κατασκεύαζαν.

Κόμμωση

Τα μαλλιά των νεαρών αγοριών παραμένει αυστηρά ξυρισμένο μιας και στα ορεινά χωριά η κατάσταση της ατομικής υγιεινής ήταν σε χειρότερη κατάσταση από αυτή που επικρατούσε στην πόλη.

²¹¹ Ό.π..

Παραθέτω σχετική μαρτυρία:

Τα μαλλιά πώς τα είχατε;

*Κούρεμα στη ρίζα τα παιδιά, με του ψαλίδ. Σύριζα, με του ψαλίδ. Τα πιδιά όχι κουρεμένα. Και στου στρατό. Έπειτα ήταν και νια προστασία να προστατεύεσαι και απ' τις ψείρες. Γιατί η ψείρα στου μαλλί. Ίσως για αυτό το λόγο το είχαν καθιερωσ'.*²¹²

• ΚΟΡΙΤΣΙΑ

Ένδυση

Οι νεαρές μαθήτριες, όπως μας μαρτυρούν οι φωτογραφίες, για την περίοδο 1941-1950, δεν είχαν ομοιογενή ένδυση. Ορισμένες παρατηρείται να φορούν έναν τύπο μαθητικής ποδιάς σε πολύ απλό σχέδιο και σε διάφορα χρώματα, ενώ οι υπόλοιπες φορούν φόρεμα που παραπέμπει στην ποδιά. Όλα ωστόσο τα φορέματα διαθέτουν το χαρακτηριστικό γιακά. Εξωτερικά ορισμένες φορούν και ζακέτα.

Και για την περίπτωση των κοριτσιών, η κατάσταση διαφοροποιείται από χωριό σε χωριό. Στα μικρότερα χωριά ήταν δύσκολο να βρεις κορίτσια να πηγαίνουν σχολείο. Η μάθηση θεωρούνταν αποκλειστικά προνόμιο των αγοριών, ενώ δουλειά και προορισμός των κοριτσιών ήταν τα του οίκου και οι αγροτικές δουλειές.

Τα κορίτσια των μικρών χωριών το χειμώνα φορούσαν φορέματα χοντοϋφασμένα, τους “αλατζάδες” και εσωτερικά πλεκτές μπλούζες ή φανέλες. Το καλοκαίρι φορούσαν φορέματα από λεπτότερο ύφασμα, τα “τσιτάκια”.

Παραθέτω σχετικές μαρτυρίες:

Εγώ δε γράφκα στου σχολείου, αλλά πάγενα γιατί ήθελα να μάθω το όνομα μ. Πάενα και κάθομαν. Στην εκκλησία είμασταν. Και καταί δεν είχαμε που να κάτσουμε. Θυμάμαι είχα ζυλιάς μια φορά.

Άλλα κορίτσια πήγαιναν;

Όχι. Μόνο εγώ πήγαινα.

Και τι φορούσες όταν πήγαινες στο σχολείο;

(Γέλια) Τι φόραγα; Απ' έξω αλατζά, και από μέσα πλιχτό. Απ' έξω τσιτάκια τα λεγαν τα φορεματάκια για το καλοκαίρι. Και το χειμώνα αλατζά το έλεγαν, δηλαδή πιο χοντρό ύφασμα. Και από μέσα πλιχτό φανελάκ. Τα φτιαχναν ωραία με λαζούρια.

²¹² Ό.π..

Τι είναι το λαζούρι;

Έπλεκε ένα φουστάν ένα ύφασμα ας πούμε και γύρω γύρω στο μπάτο έβανε μία σειρά άσπρο, μία σειρά κόκκνο. Ρίγες, με του βελονακ. Ήταν μία στου χωριό μας που έπλεκε πουλύ ωραία. Η Γκόλφω.²¹³

Κυρίως τα ρούχα ήταν από το μαλλί το πρόβειο. Τα βάφαμε κιόλας τότε μι μπουγιές. Αγόραζαμε μπουγιές. Αλλά ήταν και κάτι φυτά, ο μελιός, άλλοτε με τα άνθη τ κ άλλοτε με η φλούδα τ. και γινόταν έτς κορακόφτερο. Και δεν έβγαινε με τίποτα. Κάτ άλλα που πλενα έβγαιναν. Αυτό όχι.²¹⁴

Υπόδηση

Οι φωτογραφίες δε μας βοηθούν να βγάλουμε συμπέρασμα σχετικά με την υπόδηση των κοριτσιών. Το πιο πιθανό ωστόσο είναι ορισμένες κοπέλες να φορούσαν κάποιο απλό τύπο παπουτσιού και κάποιες να μη διέθεταν καν.

Κόμμωση

Σχετικά με την κόμμωση παρατηρούνται δύο τύποι χτενίσματος για τις νεαρές μαθήτριες. Είτε τα μαλλιά πιασμένα πίσω, είτε κοντά καρέ με ένα πιάσιμο στο πλάι. Σε όλες τις περιπτώσεις όμως δεν κάλυπταν το πρόσωπο.

Στα μικρότερα χωριά, τα κορίτσια από την ηλικία των έξι και μετά, συνήθιζαν να φορούν μαντίλι, το οποίο κάλυπτε την κεφαλή. Το μαντίλι ήταν χρώματος καφέ, ενώ το καλοκαίρι άλλαζαν και φορούσαν μαντίλι λευκού χρώματος, τη βαμπακέλα. Τα μαλλιά τους ήταν αυστηρά πιασμένα πίσω και πλεγμένα κοτσίδες. Όποια κοπέλα είχε ξέπλεγα μαλλιά, ήταν σημάδι πένθους.

Παραθέτω σχετική μαρτυρία:

Στα μαλλιά φορούσαμε μαντίλι. Βαμπακέλα άσπρη του καλοκαίρ. Για τον ήλιο και του χειμώνα σκέπη. Ένα καφέ μαντίλ. Γιατί του καλοκαίρ σε έπαιρνε ου ήλιους και είχαμε δλεις. Να θερίεις και του χειμώνα σε βάραγε ψύζ, έπρεπε με κάτι να του δείς του κεφάλ. Και τα μαλλιά δεν τα αφήναμε ζέπλεγα τα μάζεναμε πλεξίδες, στεφάν. Όποια είχε ζέπλεγα μαλλιά σήμαινε ότι έχει χάς κάποιον δικό τς. Όποιαν έβλεπαν με ζέπλεγα έλεγαν «κάποιον έχ χάς αυτή, μάνα, πατέρα, αδερφό, αδερφή τς; Κάποιον πεινθεί». Μόνο αυτές τα άφηναν οι άλλες τα δέναμε. Κι εμένα δεν έφταναν τα μαλλιά μ και μου

²¹³ Πληρ. Φωτεινή Κοντογιάννη-Ανδρεοπούλου.

²¹⁴ Ο.π..

*χε φτιαξ η μάνα μ με του στημόνι μου χε φτιαξ πλεξούδα από μάλλινο, και τα πλεκα
τα σταύρωνα δενα. Τα πλέκαμε όλες δεν αφήναμε μαλλιά ξέπλεγα. Όταν είχε πένθος
κάποια κοπέλα τα άφηνε ξέπλεγα. Μόνο τότε. Κι εμένα μικρή μι χε κολλής ψείρα και
μ'είχαν κουρέψ. Κι όσο να μεγαλώσνε να τα πιάνω πίσω έμπαιναν μέσα στα μάτια μ.
κι όταν έβλεπα κανά κουρίτς μι πολλά στικάκια της έλεγα «δομ κι εμένα ένα στικάκ
να τα πιάσου». Όλο μου πεφταν κατ²¹⁵.*

²¹⁵ Ο.π..

III. 1950-1982: Μεταπολεμικά χρόνια – Δικτατορία του 1967 – Μεταπολίτευση

Το δεύτερο μισό του 20^{ου} αιώνα βρίσκει την Ελλάδα σε τραγική εθνική, πολιτική και οικονομική κατάσταση. Οι πληγές του Β' Παγκοσμίου πολέμου και του επακόλουθου Εμφυλίου είναι νωπές και οι ελπίδες βελτίωσης της κατάστασης εναποτίθενται στην Παιδεία, που τα πράγματα ήταν ρευστά, καθώς η εναλλαγή των κυβερνώντων κομμάτων, συνεπαγόταν και την ολική ανατροπή των μέτρων που είχαν θεσπιστεί από την αμέσως προηγούμενη κυβέρνηση. Παρ' όλα αυτά, τα χρόνια μετά τη δεκαετία 1940-1950, έδωσαν την πρώτη ίσως αξιοσημείωτη προσπάθεια σχετικά με την Παιδεία(από την ίδρυση του Ελληνικού κράτους κι έπειτα, εξαιρουμένων των χρόνων της δικτατορίας των Συνταγματαρχών), τόσο στην Πρωτοβάθμια όσο και στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση.

Τα μεταπολεμικά χρόνια

1) ΝΑΥΠΑΚΤΟΣ(πόλη)

Στη Ναύπακτο ιδρύονται και άλλα δημοτικά σχολεία, όπως το 4^ο Δημοτικό Σχολείο, το 5^ο Δημοτικό Σχολείο, το 6^ο Δημοτικό Σχολείο και τα Δημοτικά Άνω και Κάτω Δάφνης.

Το έτος 1965 ιδρύεται και η Τεχνική Σχολή Ναυπάκτου, ενώ 2^ο Γυμνάσιο ιδρύεται στη Ναύπακτο στις αρχές της δεκαετίας του 1980.

Α) Δημοτικό

Εικ. 51: 2^ο Δημοτικό Ναυπάκτου, Έτος 1953.

• ΑΓΟΡΙΑ

Ένδυμα

Τα αγόρια του Δημοτικού, αρχές δεκαετίας 1950, φορούν κοντό παντελόνι, χρώματος μπλε, πουλόβερ ίδιου χρώματος και πουκάμισο εσωτερικά, βγάζοντας έξω από το πουλόβερ το λευκό γιακά. Εξωτερικά, κατά τους χειμερινούς μήνες φορούν κάποιο τύπο χοντρού σακακιού.

Παραθέτω σχετική μαρτυρία:

Φοίτησα στο 2^ο Δημοτικό Σχολείο Ναυπάκτου, από το 1950-1957, είχαμε και μία απώλεια. Λοιπόν, οι μαθηταί τότε ειδικά έξω από την πόλη ερχόντουσαν ζυπόλητοι και τους χειμερινούς μήνες. Η ενδυμασία τους ήταν πάρα πολύ απλή. Ένα

*παντελονάκι, ένα πουκάμισο και το πολύ πολύ μία πατατούκα που ήταν το χοντρό σακάκι. Ένα τέτοιο φορούσανε.*²¹⁶

Δύο χρόνια αργότερα, το έτος 1952, καθιερώνεται και για τα αγόρια του δημοτικού η ποδιά, με τη μορφή επενδύτη. Εσωτερικά δηλαδή φορούσαν τα ρούχα τους και πρόσθεταν την ποδιά εξωτερικά. Ακολουθούσε και αυτή σε γενικές γραμμές τη μαθητική ποδιά των κοριτσιών. Ήταν δηλαδή χρώματος μπλε ανοιχτό, αλλά κούμπωνε στο πίσω μέρος, σε αντίθεση με των κοριτσιών, και ο γιακάς ήταν ίδιο χρώμα με την ποδιά. Το ύφασμα ήταν ποπλίνα και στη μέση του ρούχου έδενε μία υφασμάτινη ζώνη, ίδιου υφάσματος με την ποδιά. Δεξιά και αριστερά υπήρχαν τσέπες και το μήκος της ποδιάς των αγοριών ήταν κοντότερο από των κοριτσιών.

Παραθέτω σχετική μαρτυρία:

*Α! Από το 1952 και έπειτα τα αγόρια και τα κορίτσια υποχρεούνταν να φοράνε ποδιές, αλλά δεν έχω τέτοια φωτογραφία. Των δε αγοριών κούμπωνε πίσω, ενώ των κοριτσιών κούμπωνε μπροστά.*²¹⁷

Ωστόσο αυτό το μέτρο φαίνεται να μην ίσχυσε στο βαθμό που ίσχυε το υποχρεωτικό της μαθητικής ποδιάς για τα κορίτσια. Πολλές είναι οι φωτογραφίες, αλλά και οι μαρτυρίες που μας αποκαλύπτουν τη μη αυστηρή τήρηση του εν λόγω μέτρου.

Παραθέτω σχετική μαρτυρία:

Παρ' ότι το '52 έγινε υποχρεωτική η ποδιά και για τα αγόρια, ωστόσο ορισμένοι δάσκαλοι δεν το κοιτάζανε. Για παράδειγμα η Φωτεινή η Μακρή ήταν σχολαστική σε αυτά. Αυτή ήταν σχολαστική και στην ποδιά και στο κούρεμα. Δεν ήθελε να βλέπει καθόλου μαλλιά αυτή. Μόλις γινόταν το μαλλί ένα πόντο «πήγαινε να κουρευτείς» σου έλεγε.

Άρα ήταν στην επιείκεια της δασκάλας για τους μαθητές;

Ναι.

Για τις μαθήτριες;

*Όχι για τις μαθήτριες ήταν υποχρεωτικό.*²¹⁸

²¹⁶ Πληρ. Γεώργιος Παραλίκας.

²¹⁷ Ο.π..

²¹⁸ Ο.π..

Υπόδηση

Η υπόδηση στα χρόνια αυτά ήταν μαύρα σκαρπίνια, χωρίς όμως να σημαίνει ότι υπήρχε η δυνατότητα από όλους τους μαθητές να διαθέτουν παπούτσια.

Κόμμωση

Σχετικά με την κόμμωση των αγοριών παραμένει το υποχρεωτικό της ολοσχερώς κουρεμένης κεφαλής, ιδίως στις περιοχές εκτός του κέντρου της πόλης της Ναυπάκτου. Στο 1^ο Δημοτικό Σχολείο Ναυπάκτου, το μέτρο αυτό αρχίζει να ατονεί, επιτρέποντας στους μαθητές το λίγο μεγαλύτερο μήκος στα μαλλιά.

Παραθέτω σχετική μαρτυρία:

Επειδή ήταν υποχρεωτικό το κούρεμα δεν είχαν χρήματα να πάνε στον κουρέα τους κουρεύανε με το ψαλίδι και ήταν χαρακτηριστικό το κούρεμα που φαινότουσαν οι ψαλιδιές επάνω.²¹⁹

- ΚΟΡΙΤΣΙΑ

Ένδυμα

Στα χρόνια που ακολουθούν, το μέτρο της υποχρεωτικής μαθητικής ποδιάς για τις μαθήτριες Δημοτικού αρχίζει να επανεμφανίζεται, αρχικά στο κέντρο της πόλης και εν συνεχεία και στις γύρω πεδινές περιοχές(μέσα δεκαετίας 1950). Αρχικά φοριέται από ορισμένα μόνο παιδιά, και οι δάσκαλοι, όπως έχει ήδη αναφερθεί, θεωρούν το ζήτημα της αμφίεσης δευτερεύον. Οι πρώτες ποδιές είναι σχετικά απλές, σε αυστηρή γραμμή, χρώματος βαθύ μπλε, υφάσματος κυρίως ποπλίνα, με ολόλευκο γιακά. Το μήκος της ποδιάς είναι αυστηρά κάτω από το γόνατο. Κουμπάκια από το λαιμό μέχρι το τέλος της κοιλιακής χώρας, χρώματος ίδιου με την ποδιά ή λευκού, δίνουν μία καλαισθησία στο ένδυμα. Οι ποδιές την εποχή εκείνη, ράβονται στην πλειοψηφία τους από ράφτρες.

Παραθέτω σχετική μαρτυρία:

Πάνω σε αυτό το υποχρεωτικό, για εμάς δεν ήταν υποχρεωτικό γιατί δεν υπήρχε η δυνατότητα να είναι. Θυμάμαι εγώ που φορούσα την ποδιά με σήκωνε η δασκάλα κάθε πρωί και έλεγε «κοιτάζτε τη Σταματούλα φοράει την ποδιά της». Και τα κορίτσια ερχόντουσαν με τα φουστανάκια τους και τα αγόρια με τα παντελονάκια και ζυπόλητα.²²⁰

²¹⁹ Ο.π..

²²⁰ Πληρ. Σταματούλα Παραλίκια.

Το βασικό σημείο στο οποίο επιμένουν οι δάσκαλοι και την εν λόγω εποχή αποτελεί φυσικά το θέμα της καθαριότητας των μαθητών. Επιμένουν στην όσο το δυνατόν μεγαλύτερη προσοχή τους στο θέμα αυτό.

Παραθέτω σχετική μαρτυρία:

Είπατε ότι η ποδιά δεν ήταν υποχρεωτική για τα παιδιά των Δημοτικών των γύρω περιοχών, αυτό συνέβαινε και για τα Δημοτικά της πόλης; Γνωρίζετε;

Κοίτα, το νομοθέτημα έλεγε ότι η ποδιά είναι υποχρεωτική. Τώρα από εκεί και ύστερα όταν έβλεπε η δασκάλα ότι το παιδί ερχόταν ξυπόλητο πώς να επιμείνει να φοράνε και ποδιά; Ή πολλές φορές όταν έβλεπε ότι δεν έχουν τι να φάνε και υπήρχαν συσσίτια με πολύ κακής ποιότητας φαγητό πώς να επιμείνει; Επέμενε μόνο για τα παπούτσια, έλεγε για την ποδιά αλλά δε μπορούσαν τα άλλα, μόνο εγώ και 2 3 ακόμα κορίτσια θυμάμαι. Καλά, αγόρια με τίποτα. Μετά να είναι καθαρά τα νύχια μας, πλυμένο το πρόσωπό μας, έτσι μια υποτυπώδης καθαριότητα.²²¹

Υπόδηση

Και όσο αφορά στην υπόδηση, πάλι τα πράγματα διαφοροποιούνται όταν αναφερόμαστε για το κέντρο της πόλης ή όταν μιλάμε για τα γύρω πεδινά χωριά. Για τη πόλη της Ναυπάκτου η υπόδηση των μαθητριών είναι συνήθως σκαρπίνια μαύρα, ή όπως χαρακτηριστικά ανέφεραν πολλοί πληροφορητές «ό, τι είχαν». Την αμφίεση ολοκλήρωναν τα λευκά σοσονάκια.

Για τα γύρω χωριά η κατάσταση είναι χειρότερη, με τις μαθήτριες να πηγαίνουν σχολείο σε αρκετές περιπτώσεις ξυπόλητες.

Παραθέτω σχετική μαρτυρία:

Η δασκάλα μας ήταν πολύ αυστηρή. Ως προς τα παπούτσια. Και μάλιστα θυμάμαι ερχόντουσαν από τα Κοκαλέϊκα 2-3 χιλιόμετρα δρόμος κάθε πρωί. Και επειδή η δασκάλα δε μας άφηνε να μπαίνουμε μέσα ξυπόλητα, πήγαιναν λίγο παραπέρα σε κάτι χόρτα και καθάριζαν τα πόδια τους από τη λάσπη, τα φόραγαν όπως ήταν και μπαίνανε μέσα.²²²

Κόμμωση

Όσο αφορά στην κόμμωση των μαθητριών, τα μαλλιά επιβαλλόταν να είναι πιασμένα κότσο ή κοτσίδες. Στο κέντρο της πόλης οι μαθήτριες φορούσαν και κορδέλα.

Παραθέτω σχετική μαρτυρία:

²²¹ Ο.π..

²²² Ο.π..

Απαραίτητο ήταν και η κορδέλα στις κοπέλες.²²³

Β) Γυμνάσιο

Εικ. 52: Γυμνάσιο Ναυπάκτου, Σχολικό έτος 1950-1951.

Εικ. 53: Γυμνάσιο Ναυπάκτου, Έτος 1952.

²²³ Πληρ. Γεώργιος Παραλίκας.

Εικ. 54: Γυμνάσιο Ναυπάκτου, Έτος 1954.

Εικ. 55: Γυμνάσιο Ναυπάκτου, Δεκαετία 1950.

Εικ. 56: Μαθήτρια Γυμνασίου Ναυπάκτου, Έτος 1955.

Εικ. 57: Μαθήτριες Γυμνασίου Ναυπάκτου, Έτος 1962.

Εικ. 58: Γυμνασίον Ναυπάκτου, Έτος 1964.

Εικ. 59: Γυμνάσιο Ναυπάκτου, Έτος 1964.

Εικ. 60: Γυμνάσιο Ναυπάκτου, Σχολικό έτος 1965-1966.

Εικ. 61: Μαθήτρια Γυμνασίου Ναυπάκτου, Έτος 1965.

Εικ. 62: Μαθητές Γυμνασίου Ναυπάκτου, Έτος 1965.

Εικ. 63: Μαθήτριες Γυμνασίου Ναυπάκτου, Έτος 1966.

Εικ. 64: Μαθήτριες Γυμνασίου Ναυπάκτου, Έτος 1967.

- ΑΓΟΡΙΑ

Ένδυμα

Για τα αγόρια του Γυμνασίου, η ενδυμασία τις δεκαετίες 1950 και 1960, αποτελείται από μακρύ παντελόνι, για τους χειμερινούς μήνες, και κοντό για τους καλοκαιρινούς, σκούρου χρώματος το οποίο συνοδευόταν από το αντίστοιχο σακάκι. Εσωτερικά φορούσαν λευκό πουκάμισο και πουλόβερ ή καζάκα, με το γιακά να είναι πάντα ευδιάκριτος.

Ενδιαφέρον στοιχείο, το οποίο μαρτυρά έντονους ενδυματολογικούς συμβολισμούς, αποτελεί το σχόλιο ενός από τους πληροφορητές, του Γεώργιου Παραλίκα, ο οποίος ανέφερε πως μόνο τα αγόρια ηλικίας δεκατεσσάρων και άνω συνηθίζοταν να φορούν μακρύ παντελόνι και αυτό διότι το μακρύ παντελόνι ήταν στοιχείο που μαρτυρούσε μαθητή του Γυμνασίου.

Παραθέτω σχετική μαρτυρία:

Ήταν δε αδιανόητο τότε να έρθει παιδί στο Δημοτικό με μακρύ παντελόνι, όχι ότι απαγορευόντουσαν αλλά τέτοια ήταν η νοοτροπία. Έπρεπε να γίνει 14, 15 χρονών για να φορέσεις μακρύ παντελόνι και να έχεις και το ανάλογο ύψος.²²⁴

Υπόδηση

Η υπόδηση φαίνεται να είναι το σκαρπίνι σκούρου χρώματος, καθώς και οι σκούρες κάλτσες.

²²⁴ Ο.π..

Κόμμωση

Η κόμμωση παύει σταδιακά να είναι το απόλυτα ξυρισμένο κεφάλι, σε καμία περίπτωση όμως δεν επιτρέπονται τα μαλλιά να είναι ατημέλητα ή για καιρό ακούρευτα. Το σήμα κατατεθέν του μαθητή του Γυμνασίου είναι φυσικά το μαθητικό πηλήκιο, στο επάνω μέρος του οποίου, όπως ξανά αναφέρθηκε, ήταν ραμμένα τα αρχικά του Γυμνασίου στο οποίο φοιτούσαν και ο αριθμός του κάθε μαθητή. Οι μαθητές υποχρεούνταν να φορούν το μαθητικό πηλήκιο όλες τις ώρες της ημέρας, κάθε ημέρα, και σε περίπτωση που εντοπιζόταν από τους εκπαιδευτικούς, μαθητής ‘ασκεπής’, του επιβαλλόταν αυστηρή ποινή. Το έτος 1965 ωστόσο, επί κυβερνήσεως Γεωργίου Παπανδρέου, καταργείται η χρήση του μαθητικού πηληκίου, ως μέτρο ολοκληρωτικών καθεστώτων.

• ΚΟΡΙΤΣΙΑ

Ένδυμα

Το ένδυμα των μαθητριών του Γυμνασίου αποτελεί αυστηρά η μαθητική ποδιά, χρώματος μαύρου. Η ποδιά κλείνει από την μπροστινή μεριά με κουμπιά μαύρου χρώματος, τα οποία είναι κρυφά ραμμένα, φθάνοντας άλλοτε μέχρι τη μέση και άλλοτε έως το τελείωμα της φούστας. Στη μέση υπάρχει ζώνη ίδιου χρώματος και υφασμάτινης υφής και αριστερά και δεξιά στο ύψος της μέσης υπάρχουν τσέπες. Τα μανίκια είναι μακριά με σούστα στο τελείωμα. Η ποδιά στενεύει στη μέση, διαθέτοντας καστίσματα και το μήκος της καλύπτει το γόνατο. Το ύφασμα της ποδιάς είναι ποπλίνα, και ράβεται κυρίως από μοδίστρες, παρ’ ότι το έτοιμο ρούχο έχει ήδη κάνει την εμφάνισή του. Φυσικά ο λευκός γιακάς δε λείπει, σπάζοντας την ολόμαυρη εικόνα της ενδυμασίας και το ύφασμα από το οποίο φτιάχνεται είναι κυρίως πικέ. Ο γιακάς είναι πρόσθετος, με δυνατότητα διαχωρισμού του από το υπόλοιπο ρούχο, χρησιμοποιώντας σούστες, για την εύκολη πλύση του. Παρ’ ότι η τιμή μιας ποδιάς δεν είναι εξαιρετικά μεγάλη, για ορισμένες οικογένειες είναι αδύνατον να υποστηρίξουν την αγορά και δεύτερης ποδιάς, παρά μόνο επιδιορθώνουν ξανά και ξανά τη μία. Οι περισσότερες κοπέλες έχουν μία ποδιά για κάθε χρόνο του Γυμνασίου.

Εσωτερικά οι μαθήτριες φοράνε τα ρούχα τους για να ζεσταίνονται, καθώς το ύφασμα της ποδιάς δεν είναι αρκετά ζεστό ιδίως τους χειμερινούς μήνες.

Σε περίπτωση που κάποια μαθήτρια είχε πένθος, υποχρεούταν να φοράει μαύρο γιακά, αντί λευκού.

Παραθέτω σχετική μαρτυρία:

Η ποδιά ήταν μαύρη ποδιά με άσπρο γιακά, ο οποίος έβγαινε και ήταν πικέ, άλλο ύφασμα δηλαδή. Αλλά εγώ δεν φόρεσα ποτέ άσπρο γιακά λόγω του πένθους. Ναι και είχε σούστες από μέσα εδώ και το βάναμε τις σούστες και το βάναμε πάνω μετά. Το γιακά τον πλέναμε πιο συχνά. Και θυμάμαι γιακάδες είχα δύο. Και η ποδιά είχε τσέπες, κουμπάκια εσωτερικά, και μετά πάνω ήταν ο γιακάς.

Μόνο η δική σας η ποδιά είχε τα κουμπιά εσωτερικά ή όλες;

Όλες, όλες ήταν έτσι. Για να μη φαίνονται τα κουμπιά έτσι απ' έξω ήταν άσχημο. Και φτάναν μέχρι κάτω. Ήταν μακρυμάνικη με μανσέτα στο τελείωμα και στη μέση στένευε και ήταν μεσάτη με καστίσματα, όπως τα λέμε εμείς οι μοδίστρες. Το μήκος της ήταν περίπου τέσσερα δάχτυλα κάτω από το γόνατο περίπου. Είχε μία ζώνη στη μέση μαύρο χρώμα, από το ύφασμα το ίδιο και τη δέναμε. Το ύφασμα ήταν ποπλίνα επί το πλείστον, γιατί ήταν το καλύτερο ύφασμα τότε. Τώρα δεν το βρίσκεις αυτό το ύφασμα. Δεν το έλεγες ούτε σκληρό ούτε μαλακό ύφασμα.

Ήταν ζεστό ύφασμα;

Κανονικό. Κοίτα, από μέσα φορούσαμε τα ρούχα μας και απ' έξω την ποδιά, μη νομίζεις ότι πηγαίναμε μόνο με την ποδιά το χειμώνα.

Τι τιμή είχε τότε μια ποδιά;

Εμένα μου την έραψε η μάνα μου, αλλά το ύφασμα το αγοράζαμε, από τον Παΐσιο. Δεν ήταν πολύ ακριβή, αλλά τότε ο κόσμος δεν είχε λεφτά, τι νομίζεις ό, τι είχαν;

Είχατε περισσότερες από μία μαθητικές ποδιές;

Όχι καλέ, μία, την πλέναμε το Σάββατο τη φοράγαμε τη Δευτέρα. Γυρνούσαμε το Σάββατο από τη Ναύπακτο, γιατί κάναμε και το Σάββατο μάθημα γυρνούσαμε στο χωριό, και την πλέναμε. Κοίτα εκείνοι που είχαν χρήματα είχαν παραπάνω ποδιές. Εμείς όμως που δεν είχαμε... Αλλά την πλέναμε κάθε δεκαπέντε μέρες, γιατί έπρεπε να είναι καθαρή. Το πρόσεχαν οι καθηγητές. Ήταν αυστηροί οι καθηγητές όλοι και για το να είναι καθαρή η ποδιά και για το μήκος. Και ίσως πιο πολύ οι γυναίκες. Αλλά ήταν και οι γονείς τότε αυστηροί.

Μόνο μία ποδιά είχατε όλα τα χρόνια;

Όχι, τρεις, μου 'φτιαχνε η μάνα μου μία κάθε χρόνο. Κι αυτό γιατί χάλαγε. Χάλαγε εδώ στους αγκώνες, στις μασχάλες, άσπριζε κιόλας το χρώμα από τη χρήση.

Τυποποιημένες ποδιές υπήρχαν τότε;

Ναι, αμέ! Όσες κοπέλες δεν είχαν τη μάνα τους να ξέρει πηγαίναν και τις αγοράζαν έτοιμες. Οι μισές περίπου κοπέλες τις αγόραζαν, όσες δηλαδή ζούσαν στην πόλη και οι πατεράδες τους ήταν δημόσιοι υπάλληλοι είχαν λεφτά και τις αγόραζαν. Είχε τότε ο

*Παΐσιου και ο Τριανταφύλλου.*²²⁵

Το έτος 1965, μαζί με την κατάργηση του μαθητικού πληθικίου, καταργείται και η χρήση της μαύρης μαθητικής ποδιάς για τις μαθήτριες του Γυμνασίου. Όπως αναφέρεται χαρακτηριστικά τόσο το πλήκιο, όσο και η μαύρη μαθητική ποδιά αποτελούν στοιχεία αταίριαστα με τη δημοκρατική παιδεία που η κυβέρνηση Γ. Παπανδρέου ήθελε να εφαρμόσει για τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Έτσι το χρώμα των ποδιών αλλάζει πλέον και από μαύρο γίνεται μπλε σκούρο.

Υπόδηση

Τα παπούτσια που φοράνε οι μαθήτριες Γυμνασίου την εποχή αυτή, είναι κυρίως δερμάτινα ή υφασμάτινα, μαύρου χρώματος. Την εικόνα ολοκληρώνουν υποχρεωτικά τα λευκά βαμβακερά σοσονάκια, τα οποία και τα προμηθεύονται από εμπορικά καταστήματα της πόλης.

Παραθέτω σχετική μαρτυρία:

Όχι σπορτέξ πάντως. Τα παπούτσια μας, δερμάτινα ήταν ή υφασμάτινα, μαύρο χρώμα με καλτσάκια μέχρι τον αστράγαλο, σοσονάκια.

Ήταν υποχρεωτικά τα σοσονάκια;

*Ναι, υποχρεωτικά. Τα παίρναμε από τον Παΐσιο τα σοσόνια, υφάσματος βαμβακερό. Δεν είχαν σχέδια, όχι. Λευκό χρώμα, αλλά εγώ που είχα το πένθος φορούσα μαύρα, ναι, μαύρα.*²²⁶

Κόμμωση

Τα μαλλιά των μαθητριών Γυμνασίου, την εποχή αυτή, δεν ακολουθούν κάποια συγκεκριμένη νόρμα, αλλά ακολουθούν τη μόδα. Έτσι άλλες μαθήτριες έχουν τα μαλλιά αλογοουρά και άλλες κοτσίδες. Επίσης η χρήση κορδέλας δεν είναι απαραίτητη.

Παραθέτω σχετική μαρτυρία:

Τα μαλλιά αλογοουρά, τα έδενα έτσι πίσω. Άλλες τα είχαν ή κοτσίδες. Γιατί ήταν η μόδα έτσι, όχι ότι μας έλεγαν τίποτα.

Κορδέλα φορούσατε;

*Όχι, δε φορούσαν, ούτε οι άλλες.*²²⁷

²²⁵ Πληρ. Βασιλική Καρκαβίτσα.

²²⁶ Ό.π..

²²⁷ Ό.π..

Δικτατορία του 1967

Με την επιβολή της δικτατορίας, επέρχεται και η κατάλυση της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης που είχε ξεκινήσει από την κυβέρνηση Παπανδρέου, επαναφέροντας την 'εκτροχιασμένη' Εκπαίδευση στον πατροπαράδοτο δρόμο του ελληνοχριστιανικού πολιτισμού.

Α) Δημοτικό

Εικ. 65: Δημοτικό Κάτω Δάφνης, Έτος 1970.

Εικ. 66: Δημοτικό Μανάγουλης, Αρχές δεκαετίας 1970.

- ΑΓΟΡΙΑ

Ένδυμα

Για την περίοδο της Χούντας, η υποχρεωτική ενδυμασία για τα αγόρια του Δημοτικού ήταν η μαθητική ποδιά. Μία ποδιά αντίστοιχη με των κοριτσιών που διέφερε ως προς το μήκος, καθώς των αγοριών ήταν πιο κοντή, παραπέμποντας σε μακριά μπλούζα-σακάκι, και ως προς το λευκό γιακά, καθώς στις ποδιές των αγοριών δεν υπήρχε. Κατά τα υπόλοιπα χαρακτηριστικά οι ποδιές ήταν ουσιαστικά ίδιες. Χρώμα μπλε, μακρυμάνικες με μανσέτες στα τελειώματα και κούμπωμα είτε στο μπροστινό, είτε στο πίσω μέρος. Στις αρχές τις δεκαετίες του 1970, κάνει την εμφάνισή του και η έτοιμη πλέον μαθητική ποδιά. Εμπορικά της πόλης προμηθεύουν, όσους έχουν την οικονομική άνεση με το έτοιμο ρούχο. Στοιχείο που διαφοροποιεί την έτοιμη από τη ραμμένη ποδιά, αποτελεί το φερμουάρ, το οποίο έρχεται για να αντικαταστήσει τα κουμπάκια.

Εσωτερικά τα αγόρια φορούσαν τα ρούχα τους, τα οποία ήταν μπλούζα και παντελόνι. Το παντελόνι ήταν μακρύ για το χειμώνα και κοντό για το καλοκαίρι, υφάσματος είτε τζιν, είτε υφασμάτινο, είτε κοτλέ. Ωστόσο το μέτρο της ποδιάς για τα αγόρια του Δημοτικού βλέπουμε ότι και για αυτή την περίοδο δεν αποτελεί γενικό φαινόμενο, αλλά η εικόνα διαφοροποιείται από σχολείο σε σχολείο.

Παραθέτω σχετική μαρτυρία:

Εγώ είμαι γεννηθείς το 1966. Πήγαίνα στο 1^ο Δημοτικό. Την πρόλαβα την ποδιά. Ήταν κοντή μέχρι τη μέση, ενώ για τις κοπέλες ήταν μέχρι το γόνατο. Εμάς επίσης δεν είχε γιακαδάκι λευκό. Είχε φερμουάρ μπροστά και ήταν χρώμα μπλε σκούρο, όπως των κοριτσιών. Από μέσα φορούσαμε τα ρούχα μας. Ανάλογα την εποχή. Μπλουζάκι και παντελόνι. Το χειμώνα μακρύ, το καλοκαίρι κοντό. Ήταν τότε τζιν παντελόνια, υφασμάτινα και ήταν θυμάμαι το κοτλέ μόδα.

Θυμάστε αν την ποδιά είχατε αγοράσει ή αν την είχατε ράψει;

Την είχα αγοράσει. Στον Παΐσιο θυμάμαι.²²⁸

Υπόδηση

Η υπόδηση, αρχίζει την εποχή αυτή να εξελίσσεται, και εκτός των πάνινων και δερμάτινων υποδημάτων, βλέπουμε και τα πρώτα σπορτέξ να κάνουν την εμφάνισή τους.

Παραθέτω σχετική μαρτυρία:

Παπούτσια;

Φορούσαμε πάνινα και δερμάτινα. Τότε ήταν κάτι αντίστοιχο με τα all star που είναι

²²⁸ Πληρ. Ιωάννης Κοργιαλάς.

σήμερα και λεγόταν 'Αλυσίδα'. Από σπορτέζ δηλαδή αυτά ήταν, αλλά φορούσαμε και δερμάτινα.²²⁹

Κόμμωση

Η κατάσταση σχετικά με την κόμμωση ωστόσο βλέπουμε ότι παραμένει ίδια. Τα μαλλιά δηλαδή εξακολουθούν να είναι αρκετά κοντά, και τους δασκάλους να δίνουν ιδιαίτερη έμφαση σε αυτό. Εκτός των μαλλιών, παρατήρηση γίνεται, όπως πληροφορούμαστε, και για την καθαριότητα των ονύχων.

Παραθέτω σχετική μαρτυρία:

Το μαλλί έπρεπε να το έχουμε κοντό. Κοντό. Αν κάποιος είχε να κουρευτεί καιρό ο δάσκαλος του έλεγε να πάει να κουρευτεί. Όπως επίσης και τα νύχια τα κοιτούσαν. Είχαμε έλεγχο και στα νύχια. Όταν ανέβαινες στον πίνακα σου έλεγε ο δάσκαλος «κάνε τα δάχτυλά σου να δω τα νύχια σου». Τον είχαμε αυτό τον έλεγχο, τον είχαμε.²³⁰

- ΚΟΡΙΤΣΙΑ

Ένδυμα

Το χρώμα της ποδιάς για τις μαθήτριες του Δημοτικού, είναι πλέον μπλε ανοιχτό, σε λιτή γραμμή και το μήκος της ξεπερνάει το γόνατο. Ο λευκός γιακάς, και τα μπλε ή λευκά κουμπάκια στο μπροστινό ή πίσω μέρος, σπάνε κάπως αυτή τη μονότονη εικόνα της ποδιάς. Ο γιακάς μάλιστα, ο οποίος και είναι πρόσθετος στην ποδιά, για να μπορεί εύκολα να βγαίνει ώστε να πλένεται, είναι είτε ολόλευκος είτε κεντημένος με διάφορα διακριτικά σχέδια. Συνήθως είναι και άλλου υφάσματος, πιο σκληρού, για να μην χρειάζεται σιδέρωμα. Τα μανίκια είναι μακριά και στο τελειώμά τους υπάρχει μανσέτα με κουμπάκι. Στη μέση μπαίνει ζώνη υφασμάτινη, ίδιου χρώματος με την ποδιά. Στο μπροστινό μέρος της ποδιάς υπάρχουν δύο τσέπες, αριστερά και δεξιά. Μέχρι τη μέση η ποδιά είναι πιο στενή και στο κάτω μέρος ανοίγει ελαφρά, με δύο πιέτες αριστερά και δεξιά, να δίνουν μία κομψότητα στο ρούχο. Η λευκή ή μπλε κορδέλα στα μαλλιά γίνεται απαραίτητο στοιχείο της μαθητικής αμφίεσης. Το ύφασμα εξακολουθεί να είναι ποπλίνα, και σε μερικές περιπτώσεις Trevira. Μέχρι και τη δεκαετία του 1970, οπότε και αρχίζει η μαζική παραγωγή έτοιμου ρούχου, επομένως και μαθητικών ποδιών, οι μοδίστρες είναι αυτές στις οποίες και απευθύνονται για το ράψιμο των ποδιών.

²²⁹ Ο.π..

²³⁰ Ο.π..

Παραθέτω σχετική μαρτυρία:

Τι χρώμα ήταν η ποδιά;

Μπλε ανοιχτό για το Δημοτικό. Είχε λευκό γιακά, που στο Γυμνάσιο θυμάμαι ήταν στρογγυλός, είχε επίσης τσεπούλες και κουμπάκια στο πίσω μέρος· νομίζω και ζώνη υφασμάτινη ίδιο χρώμα με την ποδιά.

Ήταν μεσάτη;

Ναι, βέβαια υπήρχαν και οι έτοιμες, αλλά εμάς μας την έραβε η μαμά μου, οπότε έπαιρνε και καλό ύφασμα και δεν...

Τι ύφασμα ήταν;

Οι περισσότερες ήταν ποπλίνα και με το πλύσιμο και το σιδέρωμα ζέβαφαν οι έτοιμες, αλλά μάλλον η μητέρα μου αγόραζε Trevira, για να είναι καλύτερη. Η ραμμένη πάντα ήταν πιο περιποιημένη από την αγοραστή.

Το μήκος της πόσο ήταν;

Κάτω από το γόνατο βέβαια.

Ο γιακάς ήταν πρόσθετος;

Ναι, για να πλένεται.

Ήταν πρόσθετος και στο Δημοτικό;

Ναι ναι, και μάλιστα μερικές μαμάδες το έκαναν και πλεκτό με βελονάκι.

Είχατε μία ποδιά;

Όχι, είχα δύο, για να αλλάζω. Αλλά πολλές κοπέλες είχαν μία μόνο ποδιά.

Πλένατε συχνά την ποδιά;

Ναι, φυσικά, αλλά από μέσα φορούσαμε τα ρούχα μας, οπότε δε λέρωνε από ιδρώτα και από τέτοια. Από μέσα φορούσαμε πουλόβερ το χειμώνα, και φούστα αν κρύωνες.²³¹

Ήταν επίσης πολύ σημαντικό τα παιδιά να πηγαίνουν στο σχολείο καθαρά. Αυτό

²³¹ Πληρ. Βασιλική Παπαχρήστου.

αποτελούσε αρμοδιότητα τόσο του γονιού όσο και του σχολείου.

Παραθέτω σχετική μαρτυρία:

Η καθαριότητα είναι η μισή αρχοντιά, αυτό το λέει όλα. Το θέλαμε κι εμείς και οι μανάδες ήθελαν τα παιδιά τους να είναι καθαρά, αλλά και οι δάσκαλοι και οι καθηγητές το πρόσεχαν, κι αν κάποιο παιδί δεν ήταν τόσο καθαρό του γινόταν παρατήρηση.²³²

Υπόδηση

Η υπόδηση είναι μαύρα ή λευκά παπούτσια, δερμάτινης ή υφασμάτινης υφής, μποτάκια ή σπορτέξ και φυσικά λευκά κοντά σοσονάκια.

Παραθέτω σχετική μαρτυρία:

Παπούτσια φορούσαμε μποτάκια, σπορτέξ, ό, τι είχαμε, δεν ήταν κάτι υποχρεωτικό. Και τα λευκά σοσονάκια.²³³

Κόμμωση

Σύμφωνα με τις φωτογραφίες, αλλά και όπως μας μαρτυρούν οι πληροφορητές μας, οι μαθήτριες του Δημοτικού επιβάλλεται να φορούν λευκή κορδέλα στο κεφάλι και το μήκος των μαλλιών να μην ξεπερνά τους ώμους.

Παραθέτω σχετική μαρτυρία:

Η κορδέλα υποχρεωτική, σε λευκό χρώμα και τα μαλλιά πίσω.²³⁴

²³² Ο.π..

²³³ Ο.π..

²³⁴ Ο.π..

Β) Γυμνάσιο

Εικ. 67: Γυμνάσιο Ναυπάκτου, Σχολικό έτος 1967-1968.

Εικ. 68: Γυμνάσιο Αρρένων Ναυπάκτου, Έτος 1969.

Εικ. 69: Γυμνάσιο Αρρένων Ναυπάκτου, Έτος 1970.

Εικ. 70: Γυμνάσιο Αρρένων Ναυπάκτου, Έτος 1971.

Εικ. 71: Γυμνάσιο Ναυπάκτου, Έτος 1973.

- ΑΓΟΡΙΑ

Ένδυμα

Για τα χρόνια της δικτατορίας, όσο αφορά στην ένδυση των αγοριών του Γυμνασίου, δεν παρατηρείται κάποια ιδιαίτερη αλλαγή ως προς τις ενδυματολογικές συμπεριφορές. Τα αγόρια εξακολουθούν να φορούν μακρύ υφασμάτινο παντελόνι, με τη χαρακτηριστική τσάκιση στη μέση, σκούρου κυρίως χρώματος, με το αντίστοιχο σακάκι, ζακέτα ή παλτό για τους χειμερινούς μήνες. Εσωτερικά η πλειοψηφία φορούσε πουκάμισο και καζάκα ή πουλόβερ. Παρ' ότι όμως δεν υπάρχει καθορισμένος ενδυματολογικός κώδικας για την περίπτωση των αγοριών, ωστόσο από τις εικόνες παρατηρείται μία έντονη ομοιομορφία και σε αυτά.

Το μοναδικό στοιχείο, το οποίο διαφοροποιείται στην εμφάνιση των μαθητών, είναι το πρόσθετο στοιχείο του σήματος. Πρόκειται για μία καρφίτσα ή οποία τοποθετείται σε εμφανές σημείο στην ένδυση των μαθητών, συνήθως στο πέτο του σακακιού και προσδίδει στον κάθε νέο την ιδιότητα του μαθητή Γυμνασίου. Πάνω στην κονκάρδα αναγράφονται τα αρχικά του Γυμνασίου,(Γ.Α.Ν.) και στο κέντρο απεικονίζεται το σύμβολο της παιδείας και της γνώσης, η κουκουβάγια.

Παραθέτω σχετική μαρτυρία:

Το 1967 πήγα Γυμνάσιο, το Γυμνάσιο Αρρένων. Εν μέσω χούντας. Δεν υπήρχε τότε κάποια ιδιαίτερη ένδυση, ό, τι είχε ο καθένας φορούσε. Το μακρύ παντελόνι, το πουκάμισο ή τη ζακέτα, το σακάκι. Το μπουφάν άρχισε να εμφανίζεται όταν ήμουν εγώ στις τελευταίες τάξεις. Και κάποια παλτά, ημίπαλτα για το χειμώνα.

Είχατε κάποιο σήμα;

Είχαμε ναι, που έγραφε τα αρχικά του Γυμνασίου Αρρένων Ναυπάκτου. Ήταν σαν κονκάρδα με μεταλλική βάση και πλαστικό το μέρος που έγραφε τα γράμματα. Και στη μέση είχε τη κουκουβάγια. Αυτή την είχαμε πάντα καρφίτσωμένη στο πέτο του σακακιού. Ήταν το σήμα κατατεθέν στο μαθητή του Γυμνασίου, όπως ήταν παλιότερα το πηλήκιο.²³⁵

Εικ. 72: Μαθητικό Σήμα.

Εικ. 73: Μαθητικό Σήμα.

Υπόδηση

Τα παπούτσια των αγοριών εξακολουθούν το ίδιο μοτίβο με τα προηγούμενα χρόνια, δηλαδή σκαρπίνια δερμάτινα, ή πάνινα παπούτσια, χρώματος καφέ ή μαύρο. Κάλτσες ολοκλήρωναν το ένδυμα των μαθητών.

Παραθέτω σχετική μαρτυρία:

Παπούτσια φορούσαμε θυμάμαι πάνινα, δερμάτινα. Συνήθως σε σκούρο χρώμα, μαύρο, καφέ.²³⁶

Κόμμωση

Για τα αγόρια τα μαλλιά ήταν πάντα κοντοκουρεμένα. Οι μαθητές που παρέβαιναν τη συγκεκριμένη οδηγία τιμωρούνταν.

Παραθέτω σχετική μαρτυρία:

Πάντα τα μαλλιά μας ήταν κουρεμένα κοντά, όχι γουλί όπως στο χωριό, αλλά το μακρύ μαλλί απαγορευόταν. Όποιος έτυχε να έρθει με μακρύ μαλλί στο σχολείο είχε τιμωρία. Αποβολή δηλαδή.²³⁷

²³⁵ Πληρ. Κωνσταντίνος Κοντογιάννης.

²³⁶ Ό.π..

²³⁷ Ό.π..

- ΚΟΡΙΤΣΙΑ

Ένδυμα

Η ποδιά των μαθητριών Γυμνασίου, όπως ήδη αναφέρθηκε, από το έτος 1965 και έπειτα, με υπουργική απόφαση, αλλάζει χρώμα και από μαύρη γίνεται μπλε σκούρα. Το σχέδιο ωστόσο παραμένει απaráλλαχτο, με τη μόνη διαφορά ότι απαγορεύεται η χρήση ζώνης και αυτό για ορισμένα μόνο χρόνια. Ένα καινούριο ενδυματολογικό στοιχείο το οποίο δεν υπήρχε τα προηγούμενα χρόνια αποτελεί η χρήση του σήματος. Πρόκειται για μία κονκάρδα, αντίστοιχη με αυτή των αγοριών, πάνω στην οποία απεικονιζόταν το σήμα της κουκουβάγιας και αναγράφονταν τα αρχικά του Γυμνασίου στο οποίο φοιτούσε η μαθήτρια.

Παραθέτω σχετικές μαρτυρίες:

*Φορούσαμε υποχρεωτικά ποδιά, μπλε σκούρα, γιακά λευκό όπως και δήποτε (οπωσδήποτε), κορδέλα όπως και δήποτε (οπωσδήποτε), σήμα όπως και δήποτε (οπωσδήποτε).*²³⁸

*Και τα κορίτσια είχαν κονκάρδα. Θυμάμαι ότι μερικά την είχαν και ραμμένη πάνω στην ποδιά.*²³⁹

Εικ. 74: Μαθητικό Σήμα.

Την περίοδο για την οποία μιλάμε, η χρήση των έτοιμων μαθητικών ποδιών έχει αρχίσει να γίνεται ευρεία. Ολοένα και περισσότερες μητέρες στρέφονται στο έτοιμο ρούχο, το οποίο προμηθεύονταν από τα εμπορικά καταστήματα της πόλης, με τις μοδίστρες να χάνουν ένα χρόνο σίγουρο εισόδημα.

²³⁸ Πληρ. Σταματούλα Παραλίκα.

²³⁹ Πληρ. Κωνσταντίνος Κοντογιάννης.

Παραθέτω σχετική μαρτυρία:

Προσωπικά την ποδιά την αγοράζα έτοιμη.

Από ποια μαγαζιά;

Είχε τότε ο Παΐσιος. Το σχέδιο δεν ήταν αυστηρό πολύ, αν και θυμάμαι μια φορά μία συμμαθήτριά μου που πάνω στην αγοραστή ποδιά υπήρχε ένα σηματάκι, πιο μοντέρνο τη βάλανε και το ξήλωσε. Και φυσικά το μήκος κάτω από το γόνατο και όχι ζώνη, γιατί με τη ζώνη τη σουρώναμε και την ανεβάζαμε και λίγο παραπάνω για να γίνει πιο κοντό το μήκος της. Και η ζώνη απαγορευότανε.²⁴⁰

Οι μαθήτριες υποχρεούνται να φορούν την ποδιά καθ' όλη τη διάρκεια της ημέρας, με μόνη εξαίρεση την Κυριακή το απόγευμα, και αυτό ώστε να προλαβαίνουν να την πλένουν.

Παραθέτω σχετική μαρτυρία:

Την ποδιά επίσης τη φορούσαμε και Σαββατοκύριακο, δηλαδή στον εκκλησιασμό της Κυριακής έπρεπε να φοράμε ποδιά. Επιτρέπoτανε μόνο λίγο το Σάββατο το απόγευμα να κυκλοφορήσουμε χωρίς αυτή για να την πλύνουμε υποτίθεται. Και τις ώρες που δεν τη φορούσαμε έπρεπε να φοράμε τη στολή των παρελάσεων και αν φορούσαμε τα ρούχα μας, οπωσδήποτε το σήμα. Αυτά έπρεπε να γίνονται αυστηρώς και δια ροπάλου.²⁴¹

Υπόδηση

Τα παπούτσια των μαθητριών του Γυμνασίου την εποχή αυτή είναι χρώματος λευκού, μπλε ή μαύρου, σε διάφορα σχέδια, σκαρπίνια, μποτίνια ή μπότες και ύφανσης δερμάτινης ή υφασμάτινης. Η χρήση του σπορτέξ αρχίζει να γίνεται ολοένα και συχνότερη. Τέλος η χρήση λευκού βαμβακερού σοσονιού κάνει τις τελευταίες ίσως εμφανίσεις του. Πλέον επιτρέπεται και η λίγο ψηλότερη κάλτσα, η οποία φθάνει μέχρι το γόνατο.

Παραθέτω σχετική μαρτυρία:

Σοσονάκια ναι, ή το πολύ πολύ κάλτσα μέχρι το γόνατο. Ψιλή επ' ουδενί. Ούτε καν καλσόν. Καλά, παντελόني, ούτε κατά διάνοια.²⁴²

²⁴⁰ Ο.π..

²⁴¹ Ο.π..

²⁴² Ο.π..

Κόμμωση

Οι μαθήτριες του Γυμνασίου, όπως και του Δημοτικού, για τα χρόνια της δικτατορίας, υποχρεούνταν να φορούν κορδέλα και τα μαλλιά να μην πέφτουν στο πρόσωπο. Ωστόσο τα τελευταία χρόνια της δικτατορίας των συνταγματαρχών, όπως βλέπουμε και από την εικόνα 71 το μέτρο αυτό ατονεί.

Παραθέτω σχετική μαρτυρία:

...κορδέλα όπως και δήποτε (οπωσδήποτε)...²⁴³

²⁴³ Ό.π..

Μεταπολίτευση

Τα χρόνια της δικτατορίας, ή αλλιώς τα χρόνια του ‘σκοταδισμού’, ακολουθεί μία περίοδος, με έντονο ενδιαφέρον για μια ουσιαστική αλλαγή από όλες τις παρατάξεις. Τον ίδιο κίολας χρόνο με δημοψήφισμα ο ελληνικός λαός αλλάζει το πολίτευμα της Ελλάδας σε μη βασιλευόμενη δημοκρατία. Τα τρία επόμενα χρόνια που ακολουθούν υπογράφονται πολύ σημαντικοί νόμοι και διατάγματα σχετικά με την εκπαίδευση, ενώ στις αρχές της δεκαετίας του 1980, με το κόμμα του ΠΑΣΟΚ στην εξουσία, γίνονται νέες μεταρρυθμίσεις, οι οποίες έρχονται για να ολοκληρώσουν την τελευταία προσπάθεια της προηγούμενης δεκαετίας.

Α) Δημοτικό

Εικ. 75: Δημοτικό Μανάγουλης, Έτος 1977.

Εικ. 76: 6^ο Δημοτικό Ναυπάκτου , Έτος 1980

- ΑΓΟΡΙΑ

Ένδυμα

Από το 1975 και έπειτα, ατονεί το υποχρεωτικό της μαθητικής ποδιάς για τους μαθητές του δημοτικού και οι περισσότεροι πηγαίνουν σχολείο με τα ρούχα τους. Κάποια σχολεία ωστόσο συνεχίζουν να προτρέπουν τους μαθητές στη χρήση της ποδιάς, όπως φαίνεται και από την εικόνα 76.

Παραθέτω σχετική μαρτυρία:

Μέχρι την Πέμπτη ήμουν στη Βομβοκού και μετά πήγα στη Ναύπακτο στο έκτο.

Φορούσατε μαθητική ποδιά;

Ναι, για ένα χρόνο την πρόλαβα.

Πώς ήταν η ποδιά;

Η ποδιά βασικά ήταν σαν ένα πουκάμισο λίγο πιο χοντρό σε μπλε χρώμα. Είχε δύο τσέπες στο ύψος της λεκάνης. Είχε και κουμπάκια στο μπροστινό μέρος μέχρι κάτω. Από μέσα είχαμε τα ρούχα μας και απ' έξω η ποδιά για να είμαστε όλοι ίδιοι. Από

μέσα φορούσαμε μπλουζάκι και το παντελόνι φορούσαμε παντελόνι είτε κοτλέ είτε μάλλινο· μετά ήρθαν τα τζιν. Και παπούτσια ό, τι είχαμε, δεν υπήρχαν μάρκες τότε.

Θυμάστε κάτι άλλο στην ποδιά πάνω; Κάποια κονκάρδα, ζώνη;

Όχι, δεν είχαμε ούτε ζώνη ούτε κονκάρδα.

Και ποια ήταν η διαφορά της γυναικείας από την ανδρική ποδιά;

Πιο μακριές ήταν οι γυναικείες. Το χρώμα ήταν ίδιο, μπλε θαλασσί. Των κοριτσιών επίσης είχε ζώνη ίδιου χρώματος, που την έδεναν στη μέση.

Και είχατε μία ποδιά;

Μία; Όχι! Δύο είχα βασικά. Έπλενα τη μία φοράγα την άλλη.

Την είχατε αγοράσει ή την είχατε φτιάξει σε μοδίστρα;

Αγορασμένη ήταν, μάλλον από τον Παΐσιο, γιατί 2-3 ήταν τα εμπορικά μαγαζιά τότε στη Ναύπακτο.²⁴⁴

Υπόδηση

Τα παπούτσια τους ήταν σκαρπίνια, χρώματος μαύρου, με τα λευκά σοσόνια φυσικά να μη λείπουν ούτε από την ενδυμασία των αγοριών.

Κόμμωση

Η κόμμωση τους είναι τα κοντά μαλλιά, χωρίς ωστόσο κάποιο επιπρόσθετο απαγορευτικό μέτρο.

Παραθέτω σχετική μαρτυρία:

Το μαλλί όχι τόσο αυστηρά όσο ήταν στο χωριό, αλλά δεν μπορούσες να είσαι και μαλλιάς.²⁴⁵

- ΚΟΡΙΤΣΙΑ

Ένδυμα

Τη δεκαετία 1970 υπάρχουν αλλαγές στο μαθητικό ένδυμα, μιας και οι έτοιμες βαμβακερές ποδιές, έρχονται να αντικαταστήσουν σχεδόν ολοκληρωτικά τη για χρόνια ραμμένη από μοδίστρα ποδιά. Το μαθητικό ένδυμα πλέον εμπορευματοποιείται, με πολλές βιομηχανίες να φτιάχνουν μαθητικές

²⁴⁴ Πληρ. Φώτης Κυριαζής.

²⁴⁵ Ο.π..

ποδιές. Από τις πιο γνωστές μάρκες ήταν ο Τσεκλένης, η Πειραιϊκή Πατραϊκή, η Λάουρα, Eurora. Οι βιομηχανίες κρατάνε το βασικό σχέδιο της ποδιάς अपαράλλαχτο, εμπλουτίζοντάς το όσο το δυνατόν περισσότερο. Εισήγαγαν το φερμουάρ στην ποδιά, που έκλεινε από τη μέση και επάνω του μπροστινού τμήματος ή σε όλο το μήκος της ποδιάς, τοποθέτησαν κουμπιά λευκού χρώματος και αντικατέστησαν την υφασμάτινη ζώνη με λαστέξ ή δερμάτινη. Ο λευκός γιακάς ωστόσο παραμένει πρόσθετος και οι μητέρες συνήθως τον κοσμούν με διάφορα κεντητά σχέδια.

Παραθέτω σχετική μαρτυρία:

Ήταν μπλε, ultra marine. Υφασμα χοντρό βαμβακερό. Δε θυμάμαι αν ήταν αγοραστή, το πιο πιθανό ήταν να μου την είχε ράψει η μαμά μου σε κάποια μοδίστρα, αλλά θυμάμαι σχεδόν όλες οι μαθήτριες είχαν έτοιμη. Το γιακαδάκι θυμάμαι ήταν λευκό το οποίο έβγαине και κάθε μέρα φορούσαμε διαφορετικό γιακαδάκι, με σχέδια, χωρίς. Κάποιο δηλαδή μπορεί να ήταν απλό τελείως, κάποιο μπορεί να είχε ένα κεντηματάκι στη άκρη, κάποιο ήταν πιο στρογγυλό. Τα θυμάμαι αυτά σαν εικόνες. Η ποδιά θυμάμαι είχε και ζώνη του ίδιου χρώματος με την ποδιά. Είχε επίσης κουμπάκια μπλε μέχρι κάτω, η μία που είχα, και η άλλη μέχρι τη μέση. Θυμάμαι όμως από άλλα παιδιά που είχαν φερμουάρ. Ήταν μακρυμάνικη με μανσέτα μπλε. Το μήκος της ποδιάς ήταν μέχρι τη μέση από το πόδι.²⁴⁶

Το έτος 1980 η τιμή μιας έτοιμης ποδιάς Τσεκλένη στοιχίζει από 485 δραχμές μέχρι 970 δραχμές για το Δημοτικό, ενώ για το Γυμνάσιο αρχίζουν από 695 δραχμές έως 795 δραχμές οι απλές και φθάνουν έως και τις 1.450 δραχμές, το οποίο μεταφράζεται στο 1/5 του βασικού μισθού.

Υπόδηση

Η υπόδηση ακολουθεί τις τάσεις της μόδας, χωρίς να υπάρχει κάποιο απαγορευτικό μέτρο. Οι μαθήτριες μπορούν να φοράνε ό, τι θέλουν και ό, τι τους αρέσει. Συνήθως είναι παπούτσια τύπου σκαρπίνι, σε διάφορα χρώματα και υφάνσεις(υφασμάτινα, δερμάτινα, λουστρίνι), μποτίνια, μπότες ή σπορτέξ. Τα καλτσάκια παραμένουν, άλλοτε πιο κοντά και άλλοτε πιο ψιλά, με διάφορα σχέδια.

Παραθέτω σχετική μαρτυρία:

Καλτσάκια, λίγο πιο κοντά λίγο πιο μακριά, όχι καλσόν πάντως. Χρώμα δε θυμάμαι κάτι άλλο από λευκό. Θυμάμαι ότι είχαν και σχεδιάκια πάνω τα καλτσάκια. Παπούτσια ό, τι είχε ο καθένας, δε θυμάμαι κάτι συγκεκριμένο. Αν είχαμε πεδιλάκια, ανάλογα την εποχή. Λουστρίνια και μαύρα και κόκκινα.²⁴⁷

²⁴⁶ Πληρ. Φωτεινή Πολύχρονου.

²⁴⁷ Ό.π..

Κόμμωση

Σχετικά με την κόμμωση παρατηρείται ότι παύει να επιβάλλεται η χρήση κορδέλας και οι μαθήτριες επιτρέπεται πλέον να έχουν και αφέλειες, οι οποίες καλύπτουν μέρος του προσώπου, γεγονός το οποίο λίγα μόλις χρόνια νωρίτερα θεωρούταν απαγορευτικό. Πολλές όμως είναι οι μαθήτριες που εξακολουθούν να έχουν τα μαλλιά πιασμένα ή κοτσίδες.

Παραθέτω σχετική μαρτυρία:

*Κορδέλα όχι, δε θυμάμαι. Θυμάμαι όμως τα μαλλιά κοτσίδες και πίσω πιασμένα.*²⁴⁸

²⁴⁸ Ο.π..

Β) Γυμνάσιο

Εικ. 77: Τεχνική Σχολή Ναυπάκτου, Έτος 1975.

Εικ. 78: Γυμνάσιο Αρρένων Ναυπάκτου, Έτος 1976.

Εικ. 79: 1^ο Γυμνάσιο Ναυπάκτου, Έτος 1978.

Εικ. 80: 1^ο Γυμνάσιο Ναυπάκτου, Έτος 1980.

Εικ. 81: 1^ο Γυμνάσιο Ναυπάκτου, Έτος 1980.

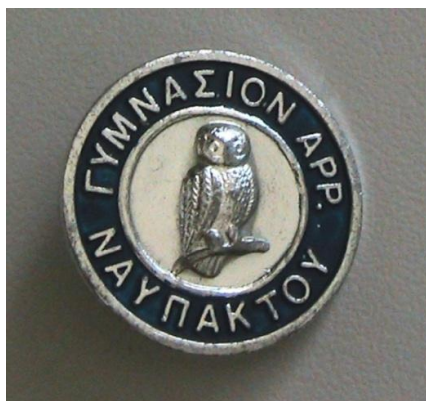

Εικ. 82: Μαθήτρια 1^{ου} Γυμνασίου Ναυπάκτου, Έτος 1982.

- ΑΓΟΡΙΑ

Ένδυμα

Το ένδυμα των αγοριών εξακολουθεί να παραμένει το μακρύ παντελόνι, το αντίστοιχο σακάκι, το πουκάμισο ή μπλούζα και κάποια καζάκα ή πουλόβερ. Ωστόσο όπως βλέπουμε και από την εικόνα 78, το ένδυμα των αγοριών έχει εξελιχθεί. Δεν μπορούμε να μιλήσουμε για κάποιο τύπο ομοιομορφίας, μιας και τα σχέδια και τα χρώματα των πουκαμίσων ποικίλουν. Το μαθητικό σύμβολο της κονκάρδας φαίνεται να εγκαταλείπεται στα τέλη της δεκαετίας του 1970.

Εικ. 83: Μαθητικό Σήμα.

Παραθέτω σχετική μαρτυρία:

Και Γυμνάσιο πότε πήγατε;

Ξεκίνησα το 1978. Πηγαίναμε τότε στο 1^ο Δημοτικό θυμάμαι, γιατί τότε έτυχε να γκρεμίζουν το Γυμνάσιο για να το ξαναφτιάξουν, και τότε κάναμε μάθημα στο 1^ο Δημοτικό, απέναντι στις Γαλάνη την πολυκατοικία, στο υπόγειο, εκεί και έπειτα στου Ζωγραφού, στο ισόγειο· κάναμε κι εκεί μάθημα.

Τι ενδυμασία είχατε στο Γυμνάσιο;

Ό, τι είχε ο καθένας. Δεν υπήρχε η δυνατότητα.

Τα κορίτσια όμως;

Τα κορίτσια φορούσαν ποδιά. Παρόμοια με του Δημοτικού αλλά πιο σκούρα.

Κονκάρδα;

Όχι. Πιο πριν ίσως υπήρχαν, σε εμάς όμως όχι. Δεν το θυμάμαι καθόλου αυτό.²⁴⁹

²⁴⁹ Πληρ. Φώτης Κυριαζής.

Υπόδηση

Και η υπόδηση παραμένει ίδια.

Κόμμωση

Το μέτρο σχετικά με τα κοντά μαλλιά στα αγόρια σταδιακά υποχωρεί, με τους νέους να μπορούν στα τέλη της δεκαετίας να αφήνουν λίγους πόντους παραπάνω.

- ΚΟΡΙΤΣΙΑ

Ένδυμα

Όπως ήδη αναφέρθηκε και στο κομμάτι του ενδύματος για το Δημοτικό, η δεκαετία του 1970, φέρνει κάποιες αλλαγές στην ενδυμασία των μαθητριών, λόγω του ότι οι βιομηχανίες παράγουν έτοιμες ποδιές, στο ίδιο περίπου σχέδιο με αυτές των προηγούμενων ετών, παραλλάσσοντας όσο ήταν δυνατόν κάποια χαρακτηριστικά, θέλοντας να τις κάνουν πιο μοντέρνες και φυσικά πιο ελκυστικές. Ωστόσο και αυτή την εποχή υπάρχουν κοπέλες που προτιμούν το ραμμένο ρούχο, ως πιο περιποιημένο.

Παραθέτω σχετική μαρτυρία:

Πότε ξεκινήσατε το Γυμνάσιο;

Ξεκίνησα το 1974.

Πώς ήταν η ποδιά σας;

Η ποδιά στο Γυμνάσιο μπλε σκούρα. Είχε τον κλασικό λευκό γιακά και κουμπάκια στο μπροστινό μέρος. Είχε ζώνη στη μέση, υφασμάτινη ίδιο χρώμα με την ποδιά. Και στο Γυμνάσιο αν κάποια κοπέλα είχε τη δυνατότητα μπορούσε αν ήθελε να βάζει και δερμάτινη.

Ο γιακάς ήταν πρόσθετος;

Ναι, για να πλένεται.

Τι ύφασμα ήταν η ποδιά;

Οι περισσότερες ήταν ποπλίνα και με το πλύσιμο και το σιδέρωμα ξέβαφαν οι έτοιμες, αλλά μάλλον η μητέρα μου αγόραζε Trevira, για να είναι καλύτερη. Η ραμμένη πάντα ήταν πιο περιποιημένη από την αγοραστή.

Υπήρχαν και έτοιμες ποδιές;

Ναι, βέβαια υπήρχαν και οι έτοιμες, αλλά εμάς μας την έραβε η μαμά μου, οπότε

έπαιρνε και καλό ύφασμα.

Η φούστα της ποδιάς ήταν πλισέ;

Όχι. Ήταν εβαζέ, με δύο φύλλα, για να ανοίγει λίγο όταν κάθεται.

Το μήκος της πόσο ήταν;

Κάτω από το γόνατο βέβαια.

Εσωτερικά φορούσατε τα ρούχα σας;

Στο Γυμνάσιο που θέλαμε να είμαστε πιο κομψές δε φορούσαμε άλλα από μέσα, μόνο ένα λεπτό μπλουζάκι και μία ζακετούλα απ' έξω. Αλλά ήταν βάσανο όμως, γιατί το ύφασμα δεν ήταν ελαστικό και νιώθαμε ασφυκτικά μέσα. Γιατί αν έκανε κρύο έπρεπε να φοράμε τα ρούχα μας από μέσα και δεν ήταν άνετο. Δεν ήταν τότε τα υφάσματα τα ελαστικά που είναι τώρα για να 'ναι εύχρηστο.

Από πάνω φορούσατε παλτό;

Ναι, με τα κρύα φορούσαμε.²⁵⁰

Η κατάργηση της μαθητικής ποδιάς, το σχολικό έτος 1981-1982, δε γίνεται καθολικά. Με το τέλος του έτους 1981, ανακοινώνεται, κυρίως από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, η κατάργηση της μαθητικής ποδιάς. Ωστόσο το υπόλοιπο μισό της σχολικής χρονιάς, δίνεται η δυνατότητα όσες μαθήτριες το επιθυμούν να συνεχίσουν να τη φορούν. Αυτό έλυσε τα χεριά σε πολλές μαθήτριες, οι οποίες προέρχονταν από λιγότερο εύρωστες οικογένειες. Στη συνέχεια ακολουθεί απόσπασμα συνέντευξης με γυναίκα, η οποία ξεκίνησε το Γυμνάσιο τη χρονιά της κατάργησης. Η εν λόγω συνέντευξη αποτελεί σημαντική πηγή της έρευνας, καθώς μέσω αυτής μπόρεσαν και διερευνηθήκαν θέματα που αφορούν στη μεγάλη αλλαγή που επήλθε με την κατάργηση της μαθητικής ποδιάς.

Ονομάζεστε;

Μάνθα Κοντογιάννη, Γεννηθείσα το 1969, στη Ναύπακτο και τα πρώτα μου χρόνια τα πέρασα στο Γολέμι. Δηλαδή Δημοτικό πήγα στο Γολέμι.

Γυμνάσιο;

Γυμνάσιο στη Ναύπακτο. Τότε ήταν 3 τάξεις Γυμνασίου, 3 τάξεις Λυκείου.

²⁵⁰ Πληρ. Βασιλική Παπαχρήστου.

Μαθητική ποδιά φορέσατε;

Μόνο μια χρονιά. Εγώ ξεκίνησα το 1981 το Γυμνάσιο. Τη χρονιά που καταργήθηκε η ποδιά. Ξεκίνησα λοιπόν με χαρά να φοράω την ποδιά στο Γυμνάσιο, και τελειώνοντας το '81 καταργείται η ποδιά. Δηλαδή αρχίζοντας το '82 όποιος ήθελε δε φορούσε ποδιά.

Εσείς συνεχίσατε να τη φοράτε;

Ναι, γιατί εγώ δεν την είχα χορτάσει σαν ποδιά, σαν ενδυμασία μου άρεσε. Και φυσικά για λόγους πρακτικούς, για να μπορέσω να καλύπτω την ενδυμασία μου, γιατί δεν είχα τόσα πολλά ρούχα να φοράω κάθε μέρα στο σχολείο. Λόγω ότι ήμουν μόνη εδώ στη Ναύπακτο, οι γονείς μου ήταν στο χωριό, δεν είχα κάποιον να μου πλένει και να μου σιδερώνει ρούχα. Επομένως η ποδιά ήταν μια λύση στο θέμα της ενδυμασίας.²⁵¹

Πώς ήταν η μαθητική ποδιά;

Ήταν μπλε, σκούρα, υπήρχε και το κομμάτι του γιακά που ήταν λευκός, αλλά συνήθως δεν το φορούσαμε, γιατί αυτό ήθελε πλύσιμο συνεχώς, καθημερινά, ε και δεν υπήρχε αυτή η άνεση κι έτσι δεν το φορούσα καθόλου και δεν μας το επέβαλλε και κανείς. Ήταν μπλε σκούρα η ποδιά, σε διάφορα σχέδια, ήταν εταιρείες που λανσάραν διάφορες.

Θυμάστε κάποιες;

Θυμάμαι τη Λουάνα σα διαφήμιση, Τσεκλένης, αυτές! Δε θυμάμαι κάποιες άλλες. Με διαφημίσεις στην τηλεόραση όταν ξεκινούσε το σχολείο, να δούμε ποιες θα διαλέξουμε, ήταν πολύ ωραίο.

Η δικιά σας ήταν ραμμένη;

Όχι, την αγοράζαμε έτοιμη. Ήταν μία από αυτές τις μάρκες.

Που την είχατε αγοράσει;

Μάλλον στου Παισίου, αυτός είχε και έφερνε πολλά σχέδια. Δύο ποδιές είχα δηλαδή που τις άλλαξα. Μόλις λερωνόταν η μία φορούσα την άλλη.

²⁵¹ Πληρ. Μάνθα Κοντογιάννη.

Τι άλλο θυμάστε από την ποδιά; Ήταν μακρυμάνικη;

Ναι, ήταν μακρυμάνικη και όταν άνοιγε ο καιρός, διπλώναμε τα μανίκια. Δε θυμάμαι να υπήρχαν κοντομάνικες. Και είχαν όλες το ίδιο μήκος, στο γόνατο και λίγο πιο κάτω.

Είχε κουμπάκια μπροστά;

Είχαν κουμπάκια μπροστά με ζωνάκι ή φερμουάρ. Για να φοριούνται εύκολα και να βγαίνουν όταν είχαμε γυμναστική. Τις βγάζαμε, φορούσαμε τις φόρμες, άρα έπρεπε να είναι ένα ένδυμα που να βγαίνει εύκολα.

Τα κουμπάκια ήταν μέχρι κάτω;

Συνήθως ήταν κάτω κάτω, σαν ρομπάκι, αλλά ήτανε κομψά και στη μέση ζωνάκι από ύφασμα συνήθως, τώρα μπορεί κάποιος να φορούσανε δερμάτινο. Είχε και τσέπες, χαμηλά εδώ στο πλάι, δεξιά κι αριστερά, και πρέπει να είχε κι εδώ ψηλά ένα τσεπάκι διακοσμητικό.

Τι άλλο φορούσατε; Είχατε κάποιο σήμα;

Όχι, στη δική μου την εποχή δεν υπήρχαν αυτά. Όχι. Ούτε αν την κορδέλα δε φορούσαμε. Τίποτα, ήταν η πιο απλή μορφή σχολικής ενδυμασίας, μάλλον γιατί όδευε προς την κατάργησή της.

Θυμάστε πόσο κόστιζε;

Δε θυμάμαι τιμή, αλλά δεν ήταν ιδιαίτερα ακριβές, αν και υπήρχαν και οι ακριβές για αυτούς που είχαν, αλλά τα συνήθη σχέδια δεν ήταν πάρα πολύ ακριβά. Ήταν για το μέσο και χαμηλόμισθο προσιτές για να τις αγοράσει.

Πριν καταργηθεί, το 1981 φορούσατε αυστηρά κάθε μέρα την ποδιά;

Ναι, όλοι.²⁵²

Ένα στοιχείο που αλλάζει την εποχή για την οποία μιλάμε είναι το γεγονός ότι πλέον οι μαθήτριες δεν υποχρεούνται να φοράνε την ποδιά καθ' όλη τη διάρκεια της ημέρας, παρά μόνο τις σχολικές ώρες.

²⁵² Πληρ. Βασιλική Παπαχρήστου.

Παραθέτω σχετική μαρτυρία:

Και τη φορούσατε όλες τις μέρες της εβδομάδας;

Όχι, μόνο τις ώρες του σχολικού ωραρίου. Παλιότερα νομίζω έπρεπε να τη φοράνε συνέχεια τα κορίτσια. Εμείς όμως, όχι.²⁵³

Ωστόσο σύμφωνα με τη μαρτυρία που ακολουθεί, για τα χρόνια που προηγήθηκαν της κατάργησης, υπήρχε η δυνατότητα όποιος ήθελε να μη φοράει τη μαθητική ποδιά, ή να παραλείπει κάποια πρόσθετα εξαρτήματα, όπως το μαθητικό σήμα ή την κορδέλα στα μαλλιά.

Παραθέτω σχετική μαρτυρία:

Σταματήσανε να φοράνε το 1982, αλλά και από το 1980 μπορούσες να πας και με τα ρούχα σου, δε σου λέγανε τίποτα. Πολλές το κάνανε. Και ήμασταν θηλέων το 1980, η επόμενη χρονιά ήταν αρρένων και θηλέων μαζί.

Δηλαδή εσείς δεν τη φορούσατε την ποδιά;

Εγώ τη φορούσα, αλλά στις τελευταίες τάξεις, δηλαδή 1978, 1979, τη φορούσα χωρίς κορδέλα, χωρίς σήμα, γιατί ήταν κι αυτό απαραίτητο, αν το έχανες πλήρωνες πρόστιμο.

Πώς ήταν το σήμα;

Το σήμα, έμπαινε στο πέτο. Ήταν μεταλλικό και δε θυμάμαι καλά, αλλά σίγουρα έγραφε πάνω το Γυμνάσιο Ναυπάκτου.

Και από πού το παίρνατε;

Το αγοράζαμε, μας το παρείχε το σχολείο, αλλά το πληρώναμε θυμάμαι, γιατί όταν το χάναμε είχαμε άγχος ότι θα χρειαστούμε λεφτά ένα δεκαράκι, ένα εικοσαράκι να το αγοράσουμε.²⁵⁴

²⁵³ Πληρ. Βασιλική Παπαχρήστου.

²⁵⁴ Ο.π..

Εικ. 84: Μαθητικό Σήμα.

Η ευθύνη για την καθαριότητα των μαθητών αποτελούσε και θέμα του σχολείου. Κάθε μέρα οριζόταν και διαφορετικός υπεύθυνος καθηγητής για την επιτήρηση των μαθητών, σχετικά με την εμφάνισή τους και τη συμπεριφορά τους στο σχολικό προαύλιο χώρο. Ακολουθεί απόσπασμα συνέντευξης της Ζωής Δράκου, η οποία υπήρξε καθηγήτρια οικοκυρικών στο Γυμνάσιο Ναυπάκτου.

Παραθέτω σχετική μαρτυρία:

Εσείς ως καθηγήτρια οικοκυρικών, είχατε την ευθύνη να επιβλέπετε τις κοπέλες σχετικά με την ποδιά;

Κοίτα να δεις, όλοι είχαμε. Όλοι. Αναλαμβάναμε ένα τμήμα για όλα, αλλά είχαμε και μία μέρα που κάναμε επιθεώρηση, δηλαδή βγαίναμε μία φορά έξω και προσέχαμε, μην έβγαναν την ποδιά, μη σήκωναν την ποδιά, μην καπνίζανε και όλα αυτά. Και για το τμήμα μου καθημερινά έπρεπε να τα έχω στο μυαλό μου. Δηλαδή «ξέρεις ο γιακάς σου είναι λίγο βρώμικος», όλα αυτά. Θέματα καθαριότητας, μήκος της ποδιάς, κόμμωσης, ναι, έπρεπε να είναι τα μαλλιά όχι απαραίτητα κοτσίδα, όπως παλιά, αλλά κάπως ευπρεπισμένα. Κατάλαβες τι λέω,²⁵⁵

Υπόδηση

Το σκηνικό παρατηρούμε ότι αλλάζει και όσο αφορά στην υπόδηση των μαθητών με τις χαρακτηριστικές κοντές λευκές κάλτσες, σοσόνια, να αντικαθίστανται απολύτως από ψιλές τρουακάρ ή καλσόν. Τα παπούτσια είναι συνήθως μαύρου ή λευκού χρώματος σκαρπίνια, μποτάκια, μπότες ή σπορτέξ.

Παραθέτω σχετικές μαρτυρίες:

Σοσονάκια φορούσατε;

Στο Γυμνάσιο όχι. Καλσόν ή κάλτσες τρουακάρ.

²⁵⁵ Πληρ. Ζωή Δράκου.

Παπούτσια;

Μποτάκια, σπορτέζ, ό, τι είχαμε, δεν ήταν κάτι υποχρεωτικό.

Χρώμα;

Ό, τι θέλαμε.²⁵⁶

Υποδήματα;

Κι αυτά ό, τι είχε ο καθένας. Σπορτέζ, σκαρπίνια, μποτάκια.

Σοσονάκι;

Όχι, όχι κάτι συγκεκριμένο, αν και αυτά φορούσαμε γιατί με την ποδιά αυτή τι να βάλεις; Ή καλσόν με παπουτσάκι κάτω, χαμηλό ή καλτσάκι με παπουτσάκι. Αλλά όχι απαραίτητα λευκό όπως παλιότερα.²⁵⁷

Κόμμωση

Τα μαλλιά, τα χρόνια πριν την κατάργηση, δεν ακολουθούν κάποιο ενιαίο υποχρεωτικό τρόπο πιασίματος. Επίσης η κορδέλα καταργείται και για τις μαθήτριες του Γυμνασίου.

Παραθέτω σχετική μαρτυρία:

Κάποιο είδος συγκεκριμένης κόμμωσης;

Όχι, τίποτα. Όπως ήθελε η κάθε κοπέλα.

Χρήση κορδέλας;

Όχι, στα χρόνια μου όχι.²⁵⁸

²⁵⁶ Πληρ. Βασιλική Παπαχρήστου.

²⁵⁷ Πληρ. Μάνθα Κοντογιάννη.

²⁵⁸ Ό.π..

2) ΟΡΕΙΝΗ ΝΑΥΠΑΚΤΙΑ

Στην Ορεινή Ναυπακτία, η εκπαιδευτική κατάσταση από το 1960 κι έπειτα, αρχίζει να παίρνει τη φθίνουσα πορεία, με τα δημοτικά σχολεία των χωριών να κλείνουν σταδιακά, λόγω της έλλειψης μαθητών. Η αστικοποίηση του αγροτικού πληθυσμού, καθώς και η μετανάστευση στο εξωτερικό, παράγοντες που χαρακτηρίζουν την περίοδο, αφήνουν τα δημοτικά σχολεία αστελέχωτα από μαθητές.

Όσο για τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση στην Ορεινή Ναυπακτία, το μοναδικό ημι-Γυμνάσιο που λειτουργεί είναι στο χωριό του Πλατάνου, το οποίο ξεκινά τη λειτουργία του τον Οκτώβριο του 1956, ως παράρτημα του 1^{ου} Γυμνασίου Ναυπάκτου. Το έτος 1961 αυτονομείται και μετονομάζεται σε Γυμνάσιο Πλατάνου, το οποίο μάλιστα τη χρονιά του 1970, λόγω πυρκαγιάς, καταστρέφεται, αλλά επισκευάζεται τάχιστα. Το Γυμνάσιο Πλατάνου κλείνει το έτος 1993, εξυπηρετώντας τις εκπαιδευτικές ανάγκες της περιοχής για περισσότερο από 35 χρόνια. Λειτουργεί επίσης Οικοκυρική Σχολή για τα χρόνια 1955 έως 1970, στο χωριό Άνω Χώρα, για τις κοπέλες οι οποίες δε συνέχιζαν στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση.

A) Δημοτικό

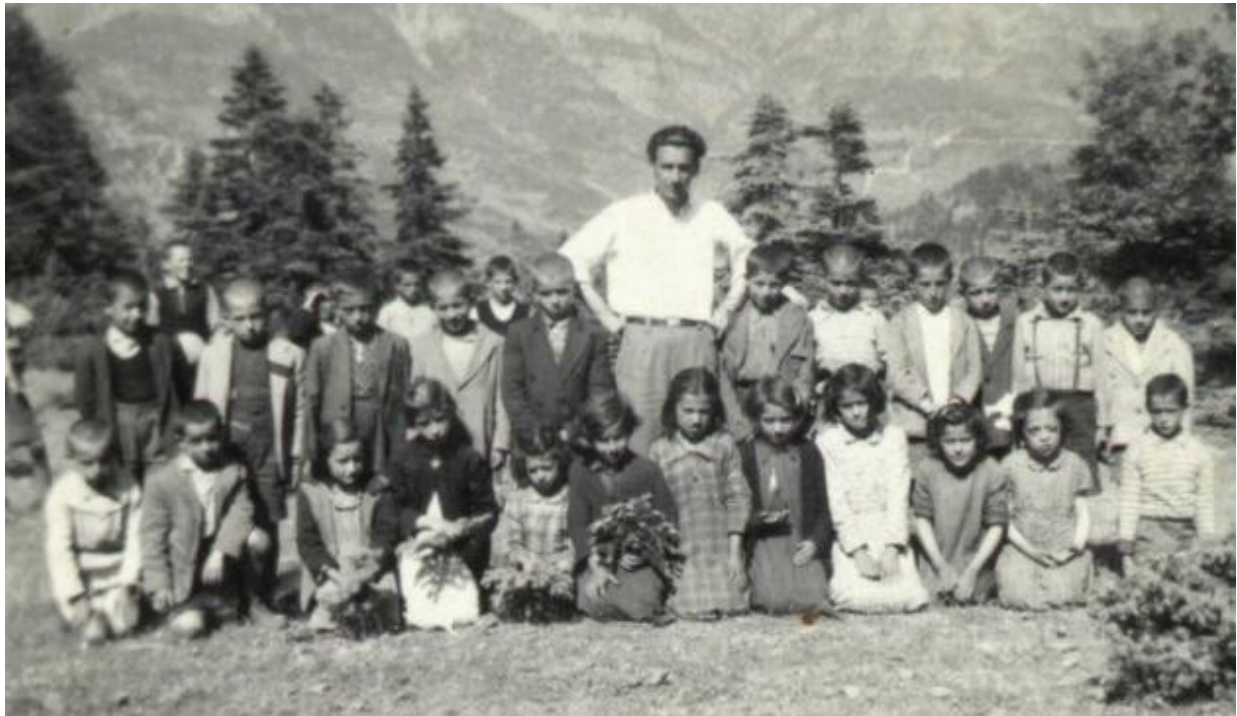
Εικ. 85: Δημοτικό Ποκίστας, Δεκαετία 1950.

Εικ. 86: Δημοτικό Ποκίστας, Δεκαετία 1950.

Εικ. 87: Δημοτικό Συκιάς, Δεκαετία 1950, Δάσκαλος Φίλιππος Νταουσάνης.

Εικ. 88: Δημοτικό Άνω Χώρας, Δεκαετία 1950.

Εικ. 89: Δημοτικό Τρικόρφου, Έτος 1960.

Εικ. 90: Δημοτικό Ασπριά, Δεκαετία 1960.

Εικ. 91: Δημοτικό Λιμνίτσας, Έτος 1964.

Εικ. 92: Δημοτικά Ποκίστας και Μηλιάς, Δεκαετία 1960.

Εικ. 93: Δημοτικό Πιτσινέικων, Σχολικό έτος 1964-1965.

Εικ. 94: Δημοτικό Σκάλας, Έτος 1966.

Εικ. 95: Δημοτικό Άνω Χώρας, Δεκαετία 1960.

Εικ. 96: Δημοτικό Αράχοβας, Έτος 1972.

Εικ. 97: Δημοτικό Ασπριά, Έτος 1973.

Εικ. 98: Δημοτικό Άνω Χώρας, Έτος 1973.

Εικ. 99: Δημοτικό Σκάλας, Αρχές δεκαετίας 1970.

Εικ. 100: Δημοτικό Βομβοκούς, Έτος 1974.

Εικ. 101: Δημοτικό Βομβοκούς, Έτος 1976.

Εικ. 102: Δημοτικό Νεοχωρίου, Έτος 1981.

- ΑΓΟΡΙΑ

Ένδυμα

Όπως παρατηρούμε από τις φωτογραφίες, αλλά όπως επίσης μας πληροφορούν και οι πληροφορητές μας, στην Ορεινή Ναυπακτία, η ένδυση των μαθητών του Δημοτικού, δεν ακολουθούσε κάποιο συγκεκριμένο ενδυματολογικό μοτίβο. Κύριος λόγος αυτού, η οικονομική κατάσταση των οικογενειών, η οποία δεν μπορούσε να υποστηρίξει κάποια ξεχωριστή ή πιο προσεγμένη ενδυμασία. Έτσι τα παιδιά πήγαιναν στο σχολείο με ό, τι ρούχα διέθεταν.

Παραθέτω σχετική μαρτυρία:

Γεννήθηκα το έτος 1955. Μεγάλωσα στο Γολέμι Ναυπακτίας, ένα μικρό χωριό, συνοικισμός της κοινότητας Καταφυγίου τότε. Ορεινή Ναυπακτία.

Υπήρχε Δημοτικό στο χωριό σας;

Υπήρχε Δημοτικό και μάλιστα όταν πήγα εγώ τότε στην πρώτη Δημοτικού είχε κατασκευαστεί και το νέο διδακτήριο, το οποίο ήταν τότε στα σχέδια των γνωστών Δημοτικών με μία αίθουσα διδασκαλίας και μία αίθουσα για το δάσκαλο. Το οποίο συχνά χρησιμοποιούταν και σαν χώρος διαμονής του δασκάλου γιατί δεν είχε που αλλού να μείνει.

Στο χωριό τι φορούσατε τα αγόρια;

Δεν υπήρχε κάποια ιδιαίτερη αμφίεση, και λόγω και της οικονομικής κατάστασης που ήταν χάλια, δεν ήταν δηλαδή καθόλου καλή, επίσης λόγω και του ορεινού και των δυσμενών καιρικών συνθηκών τα ρούχα μας ήταν απλά, χωρίς κάτι το ιδιαίτερο, δεν ήταν για το σχολείο κάτι το ιδιαίτερο ούτε είχαμε κάποια ιδιαίτερη αμφίεση επίσημη ή ανεπίσημη.²⁵⁹

Η πιο συχνή ενδυμασία των μαθητών, τα χρόνια μετά τον πόλεμο, αποτελούταν από κοντό παντελονάκι, το οποίο τους χειμερινούς μήνες αντικαθιστούταν με μακρύ, και για το επάνω μέρος σακάκι ή ζακέτα πλεκτή. Η χρήση του μπουφάν ήρθε πολύ αργότερα. Εσωτερικά φορούσαν κάποια μπλούζα, πουκάμισο ή φανέλα, καθώς και κάποια καζάκα ή πουλόβερ.

Παραθέτω σχετική μαρτυρία:

Δηλαδή τι φορούσατε;

Συνήθως κοντό παντελονάκι ή μακρύ το χειμώνα, ζακέτες κυρίως που πολλές από αυτές ήταν και πλεκτές που τις φτιάχναν οι μητέρες, μπουφάν δεν υπήρχαν τότε που είναι σήμερα ή τα σακάκια. Κυρίως στο επάνω μέρος ήταν η ζακέτα. Και εσωτερικά πουκάμισο ή φανέλα.²⁶⁰

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, στα χωριά δεν υπήρχε η δυνατότητα χρήσης μιας οποιασδήποτε ενδυματολογικής συμπεριφοράς από τα παιδιά. Οι δάσκαλοι που υπηρετούσαν στα χωριά αυτά κατανοούσαν την κατάσταση και δεν επέμεναν στο θέμα αυτό. Το μόνο κομμάτι που πρόσεχαν και εφιστούσαν την προσοχή τόσο των παιδιών όσο και των γονέων ήταν το θέμα της καθαριότητας.

Παραθέτω σχετική μαρτυρία:

Ξεκίνησα Δημοτικό το '71. Στη Βομβοκού. Αλλά δεν πήγα όλες τις τάξεις εκεί. Μέχρι την Πέμπτη και μετά πήγα στη Ναύπακτο στο έκτο. Στο χωριό δε φορούσαμε τίποτα. Ούτε τα κορίτσια. Αλλά έπρεπε να πηγαίνουμε καθαροί. Το τι θα φορέσεις όχι, αλλά έπρεπε να είσαι καθαρός.²⁶¹

Στη συνέχεια παρατίθεται απόσπασμα μίας συνέντευξης με ένα δάσκαλο ενός χωριού της Ορεινής Ναυπακτίας, ο οποίος διορίστηκε εκεί το έτος 1979, τρία μόλις χρόνια πριν την οριστική κατάργηση της μαθητικής ποδιάς για τα παιδιά του Δημοτικού και τις μαθήτριες του Γυμνασίου. Ο

²⁵⁹ Πληρ. Κωνσταντίνος Κοντογιάννης.

²⁶⁰ Ο.π..

²⁶¹ Πληρ. Φώτης Κυριαζής.

πληροφορητής αυτός τυγχάνει να κατάγεται από την Ορεινή Ναυπακτία, και τα σχολικά χρόνια του Δημοτικού, φοίτησε εκεί. Επομένως η μαρτυρία του θεωρείται ιδιαίτερα χρήσιμη, επιτρέποντας μια εξελικτική συγκριτική του ενδύματος για τη συγκεκριμένη περιοχή.

Όπως δηλώνει ο πληροφορητής, δεν υπήρξε κάποια μεγάλη διαφορά από τα χρόνια που ήταν ο ίδιος μαθητής και τα χρόνια που υπηρέτησε ως εκπαιδευτικός εκεί.

Παραθέτω σχετική μαρτυρία:

Στο Δημοτικό Γολεμίου διορίστηκα το 1978-1979.

Τότε υπήρξε κάποια εξέλιξη με την ενδυμασία στο χωριό σε σχέση με παλαιότερα;

Όχι όχι, η ενδυμασία των παιδιών ήταν αυτή που είχε τη δυνατότητα ο γονιός. Στο δικό μας χωριό δε δόθηκε ποτέ καμία σημασία στην αμφίεση. Αυτό που μας ενδιέφερε ήταν τα παιδιά να είναι ντυμένα να μην κρυώνουν, ειδικά το χειμώνα και επίσης μας ενδιέφερε η καθαριότητα των ρούχων και του σώματος και δεν κουρεύαμε τα παιδιά με την ψιλή μηχανή, αρκεί να είχαν μια καλή περιποιημένη κόμμωση.²⁶²

Υπόδηση

Σχετικά με την υπόδηση πληροφορούμαστε ότι οι μαθητές των χωριών φορούσαν παπούτσια, κυρίως διότι το επέβαλλαν το ανώμαλο και πετρώδες έδαφος της περιοχής, αλλά και οι δυσμενείς καιρικές συνθήκες. Τα παπούτσια που συνηθίζοταν να φορούν τα παιδιά των περιοχών αυτών, ήταν είτε πλαστικά, τύπου κοντή γαλότσα, είτε αργότερα μπότες ή σκαρπίνια δερμάτινα, αλλά και υφασμάτινα παπούτσια για το καλοκαίρι.

Παραθέτω σχετική μαρτυρία:

Παπούτσια; Είχατε;

Ναι είχαμε παπούτσια, αλλά όχι κάτι καλής ποιότητας, κυρίως λόγω ότι ήταν και βροχές, λάσπες και χρησιμοποιούσαμε πλαστικά παπούτσια, γιατί δεν έμπαινε το νερό μέσα.

Τύπου γαλότσα;

Ναι, αλλά όχι ψηλά, χαμηλά. Ήτανε ένα είδους πλαστικό παπούτσι που βόλευε γιατί δεν λασπώνονταν και δε βρέχονταν οι κάλτσες. Τα φορούσαμε κυρίως το χειμώνα, γιατί το καλοκαίρι δε βόλευαν αυτά, ίδρωνε το πόδι.²⁶³

²⁶² Πληρ. Κωνσταντίνος Κοντογιάννης.

²⁶³ Ο.π..

Τα παπούτσια τα προμηθεύονταν από τα εμπορικά καταστήματα της Ναυπάκτου, καθώς στα χωριά δεν υπήρχαν ούτε μαγαζιά, ούτε τσαγκάρηδες.

Παραθέτω σχετικές μαρτυρίες:

Αυτά που τα αγοράζατε;

Από εμπορικά στη Ναύπακτο, Παῖσιος και κάποια άλλα.

Το καλοκαίρι τι φορούσατε;

Παπούτσια κυρίως πάνινα, πάνινο πολύ και τύπου πέδιλα. Υπήρχαν και πλαστικά τύπου πέδιλο, που ήταν ανοιχτά.²⁶⁴

Από παπούτσια, ό, τι είχαμε πάλι. Να αυτός εδώ στη φωτογραφία ερχόταν από μακριά, από τον Αϊ Γιάννη στο ρέμα εδώ, υποχρεωτικά έπρεπε να φοράει μπότες. Κι εγώ απ' τα Καρκάνια πήγαινα στο Δημοτικό.²⁶⁵

Μετά που διορίστηκα το 1978 ήταν πλέον καλύτερα τα παπούτσια. Δεν ήταν εκείνο το πλαστικό παπούτσι που φορούσαμε εμείς. Είχε βελτιωθεί η γενικότερη κατάσταση.²⁶⁶

Κόμμωση

Η κόμμωση των αγοριών στα χωριά για όλα τα χρόνια παρέμεινε το γουλί. Ο λόγος ήταν η αποφυγή μετάδοσης φθειρών και η καθαριότητα της κεφαλής. Από τους πληροφορητές μαθαίνουμε ότι αν κάποιος μαθητής πήγαινε σχολείο με πιο μακριά μαλλιά, οι τιμωρίες ήταν ιδιαίτερα ταπεινωτικές.

Παραθέτω σχετικές μαρτυρίες:

Τα μαλλιά τα είχαμε γουλί. Για πολλούς λόγους. Πρώτον γιατί στα χωριά δεν υπήρχαν κουρείς. Δεύτερον γιατί έτσι δεν κολλούσαμε ψείρες και τρίτον για λόγους καθαριότητας, έτσι ήταν πιο καθαρό το κεφάλι. Αν κάποιος μάλιστα πήγαινε με πιο

²⁶⁴ Ο.π..

²⁶⁵ Πληρ. Φώτης Κυριαζής.

²⁶⁶ Πληρ. Κωνσταντίνος Κοντογιάννης.

μακρύ μαλλί τον έδωχαν από το σχολείο για να πάει σπίτι του να κουρευτεί. ²⁶⁷

Το μαλλί κουρεμένο με ψιλή μηχανή αυστηρά.

Τι σας έλεγαν αν πηγαίνατε με πιο μακριά μαλλιά;

Τι μας έκαναν να λες! Έβαζε ένα μαθητή και του έκανε σε όποιον είχε πιο μακρύ μαλλί, ένα σταυρό στο κεφάλι με τη μηχανή, για να αναγκαστεί μετά να πάει να κουρευτεί. ²⁶⁸

- ΚΟΡΙΤΣΙΑ

Ένδυμα

Όπως βλέπουμε από τις φωτογραφίες και σύμφωνα με τις μαρτυρίες μας, η σχολική ενδυμασία των θηλυκών μαθητριών των Δημοτικών Ορεινής Ναυπακτίας, δεν ακολουθεί μία ενιαία εικόνα. Τόσο από δεκαετία σε δεκαετία, όσο και από χωριό σε χωριό τα πράγματα διαφοροποιούνται.

Στα μεγάλα χωριά, όπως βλέπουμε από τις εικόνες, μεγάλο μέρος των μαθητριών φορούν τη χαρακτηριστική μαθητική ποδιά, δηλαδή φόρεμα σε μπλε χρώμα, μακρυμάνικο, με το μήκος της φούστας να φτάνει στο γόνατο, τσεπούλες αριστερά και δεξιά της λεκάνης και φυσικά ο λευκός γιακάς. Σε ορισμένες περιπτώσεις όμως παρατηρούμε ότι ο αποσπώμενος γιακάς απουσιάζει. Ορισμένες από αυτές κουμπώνουν στο μπροστινό και άλλες στο όπισθεν μέρος. Εξωτερικά βλέπουμε τη χρήση πλεκτών ζακετών.

Επίσης από τις φωτογραφίες, εύκολα διακρίνεται η λιτότητα αλλά και η φθορά των ποδιών. Πρόκειται λογικά για πολυφορεμένες ποδιές, ή για ποδιές που ανήκαν σε άλλες κοπέλες, πιθανόν μεγαλύτερες αδερφές, καθώς παρατηρούμε επίσης ότι σε πολλές περιπτώσεις το μήκος της ποδιάς είναι, για εκείνη την εποχή, αδικαιολόγητα κοντό το μήκος της. Πρόκειται επομένως για ποδιές που δεν ράφτηκαν για τις συγκεκριμένες μαθήτριες.

Στα μικρά χωριά ωστόσο το σκηνικό είναι διαφορετικό. Οι μαθήτριες ουδέποτε φόρεσαν μαθητικές ποδιές. Φορούσαν φορέματα, χωρίς κάποιο κοινό ενδυματολογικό στοιχείο, εσωτερικά κάποια μπλούζα ή φανέλα και εξωτερικά πλεκτή ζακέτα για τους χειμερινούς μήνες. Ο μοναδικός άτυπος κανόνας που υπήρχε σχετικά με την ένδυση των κοριτσιών ήταν η μη χρήση παντελονιού. Όπως πληροφορούμαστε από τις εικόνες και από τους πληροφορητές μέχρι και τέλη δεκαετίας

²⁶⁷ Ο.π..

²⁶⁸ Πληρ. Φώτης Κυριαζής.

1980, οι νεαρές κοπέλες δε συνηθιζόταν να φορούν παντελόνια. Στοιχείο φυσικά που συμβάλει προς αυτή την ενδυματολογική συνήθεια, αποτελεί η παντελής απουσία γυναικείων παντελονιών από την αγορά.

Παραθέτω σχετικές μαρτυρίες:

*Ούτε για τα κορίτσια υπήρχε ποδιά ή μαθητική αμφίεση, συνήθως φορούσαν φορέματα απλά και ζακέτα από πάνω.*²⁶⁹

Φορέσατε μαθητική ποδιά;

*Στο Δημοτικό όχι γιατί στο χωριό δε φορούσαμε ποδιές, παρ' ότι τότε στα Δημοτικά φορούσανε ποδιές. Τώρα στο χωριό επειδή οι οικογένειες δεν είχαν να υποστηρίξουν τα παιδιά τους με ποδιές δε φορούσαμε. Ήθελα πάρα πολύ βέβαια να φοράω ποδιά, αλλά επειδή δε φορούσε κανείς δε φορούσα ούτε εγώ.*²⁷⁰

*Τα κορίτσια τέλος δεκαετίας 1970 με αρχές 1980, φορούσαν φορέματα, όχι παντελόνια με τίποτα.*²⁷¹

Υπόδηση

Και η υπόδηση των μαθητριών βλέπουμε να ποικίλει και από χωριό σε χωριό και από εποχή σε εποχή.

Στα μεγάλα χωριά, ήδη από τη δεκαετία του 1960, για το χειμώνα, το δερμάτινο σκαρπίνι φαίνεται να φοριέται. Σε αντίθεση όμως, στα μικρά χωριά οι μαθήτριες φορούν μπότες ή πλαστικά παπούτσια, αντίστοιχα με των αγοριών. Για τους καλοκαιρινούς μήνες, φοριέται το πάνινο παπούτσι και κάποια ήδη πλαστικών πέδινων. Τέλος οι κοπέλες φορούν κάλτσες, τύπου σοσονάκια ή ψιλότερες μέχρι το γόνατο, σε διάφορα χρώματα.

Παραθέτω σχετική μαρτυρία:

Συνήθως και αυτές τα πλαστικά παπούτσια τύπου γαλότσα, αλλά κοντή, για να μη βρέχονται τα πόδια τους. Και το καλοκαίρι υπήρχαν κάτι τύπου πέδιλα, ώστε να

²⁶⁹ Πληρ. Κωνσταντίνος Κοντογιάννης.

²⁷⁰ Πληρ. Μάνθα Κοντογιάννη.

²⁷¹ Πληρ. Κωνσταντίνος Κοντογιάννης.

*παίρνει αέρα το πόδι.*²⁷²

*Τα κορίτσια φορούσαν παπούτσια αντίστοιχα με των αγοριών. Πάνινο, δερμάτινο, μπότες τύπου γαλότσες ψιλές το χειμώνα. Και κάλτσες μέχρι το γόνατο. Δε φορούσαν καλσόν.*²⁷³

Κόμμωση

Επίσης σχετικά με την κόμμωση βλέπουμε να υπάρχουν κάποιες διαφορές, οι οποίες εντοπίζονται πάλι ανάλογα με το χωριό το οποίο μελετάμε.

Στα μεγάλα χωριά, όπου και οι μαθήτριες φορούσαν τη μαθητική ποδιά, από τις φωτογραφίες φαίνεται ότι είχαν τα μαλλιά τους κοντά καρέ και φορούσαν κορδέλα ή στέκα, η οποία συγκρατούσε τα μαλλιά μακριά από το πρόσωπό. Συνηθιζόταν επίσης να πλέκουν τα μαλλιά τους κοτσίδες.

Σε μικρότερα χωριά, όπου οι μαθήτριες δεν υποχρεούνταν να φορούν τη μαθητική ποδιά, βλέπουμε πάλι από τις εικόνες ότι δεν έφεραν ούτε κορδέλα ή στέκα στα μαλλιά. Συνήθως είχαν τα μαλλιά κοντά καρέ και έπιαναν το μπροστινό μέρος των μαλλιών έτσι ώστε να μην καλύπτουν το πρόσωπο. Οι λιγότερες μαθήτριες που διέθεταν πιο μακριά μαλλιά, τα έπλεκαν κοτσίδες.

Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός που συλλέχθηκε από μαρτυρία πληροφορητή, σχετικά με τη χρήση μαντιλιού από νεαρές μαθήτριες, μέχρι και για τα μέσα της δεκαετίας του 1960. Είναι γνωστό ότι στις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα συνηθιζόταν η χρήση μαντιλιών από νεαρά κορίτσια, τα οποία κάλυπταν την κεφαλή, στα ορεινά χωριά της Ναυπακτίας. Παρ' ότι όμως το μαντήλι αποτελούσε χαρακτηριστικό ενδυματολογικό γνώρισμα εκείνης της εποχής, βλέπουμε ότι σε ορισμένα χωριά επιβίωσε για αρκετά χρόνια ακόμη. Το συγκεκριμένο στοιχείο της έρευνας μάς αποκαλύπτει κοινωνικο-πολιτισμικά χαρακτηριστικά, σχετικά με τη θέση των παιδιών, και συγκεκριμένα των θηλυκών παιδιών, μέσα στις κλειστές-προκαπιταλιστικές αυτές κοινωνίες.

Παραθέτω σχετικές μαρτυρίες:

Τα μαλλιά τους;

Θυμάμαι συγκεκριμένα ότι συνηθιζόταν και το μαντήλι όπως φορούσαν και οι μεγάλες γυναίκες για να μην κρυώνει το κεφάλι και να προστατεύονται τα αυτιά το χειμώνα.

Και έτσι σε πολλά κορίτσια υπήρχε αυτό το μαντήλι. Και θυμάμαι χαρακτηριστικά ότι

²⁷² Ο.π..

²⁷³ Ο.π..

είχε έρθει ένας επιθεωρητής και του είχε κάνει πολύ άσχημη εντύπωση να φοράνε τα μικρά κορίτσια μαντίλι όπως οι μεγάλες γυναίκες. Και προέτρεψε το δάσκαλο να πείσει τους γονείς να μη βάζουν στα κορίτσια τέτοια μαντίλια.

Τι χρώμα ήταν το μαντίλι;

*Καφέ κυρίως.*²⁷⁴

*Τα κορίτσια τα έβαζαν να πιάνουν τα μαλλιά πάνω και να φοράνε κορδέλες.*²⁷⁵

*Στο χωριό δεν μας έλεγαν να έχουμε τα μαλλιά μας κάπως συγκεκριμένα. Ε, μόνο να μην είναι μέσα στα μάτια μας και να είναι όσο δυνατόν καθαρά και έτσι κάπως περιποιημένα.*²⁷⁶

²⁷⁴ Ο.π..

²⁷⁵ Πληρ. Φώτης Κυριαζής.

²⁷⁶ Πληρ. Μάνθα Κοντογιάννη.

Β) Γυμνάσιο

Εικ. 103: Γυμνάσιο Πλατάνου(Παράρτημα Γυμνασίου Ναυπάκτου), Έτος 1957.

Εικ. 104: Γυμνάσιο Πλατάνου(Παράρτημα Γυμνασίου Ναυπάκτου), Έτος 1957.

Εικ. 105: Γυμνάσιο Πλατάνου(Παράρτημα Γυμνασίου Ναυπάκτου), Έτος 1957.

Εικ. 106: Γυμνάσιο Πλατάνου(Παράρτημα Γυμνασίου Ναυπάκτου), Έτος 1958.

Εικ. 107: Γυμνάσιο Πλατάνου(Παράρτημα Γυμνασίου Ναυπάκτου), Έτος 1964.

- ΑΓΟΡΙΑ

Ένδυμα

Παραθέτω σχετικές μαρτυρίες:

Παλιότερα²⁷⁷, τα αγόρια μέχρι να κλείσουν τα 18 τους χρόνια και μερικές φορές μέχρι να πάνε και στρατό φορούσαν κοντό παντελόνι. Το παντελόνι το μακρύ θεωρούταν ένδυμα ανδρών. Μακρύ παντελόνι θεωρούταν ενδυμασία ανδρών και όχι παιδιών. Εδώ στη Ναυπακτία όμως δε φορούσαν κοντό παντελόνι πάνω από το γόνα, αλλά πιο μακρύ, να φτάνει κάτω από το γόνα, σαν τα μίντιουμ. Και ήταν μια φιγούρα όπου λέγαμε: «Α, αυτό είναι βλαχάκι, είναι από τους βλάχους». Τους μαρτυρούσε δηλαδή το πιο μακρύ παντελόνι, αλλά προφανώς δεν μπορούσαν να φοράνε κοντό λόγω παραδόσεως. Από κάτω φορούσαν κάλτσα για να φτάνει μέχρι το παντελονάκι γιατί έκανε κρύο.²⁷⁸

²⁷⁷ Δεκαετίες 1940, 1950.

²⁷⁸ Πληρ. Νικόλαος Βούλγαρης.

Από το 1955 και ύστερα είχε σπάσει αυτό το είδος γιατί είχαν κατεβεί οι χωρικοί στην πόλη λόγω των συμμοριτοπόλεμων και είδαν πως ζούσαν τα παιδιά των πόλεων και προσαρμόστηκαν. Φορούσαν σακάκια από ντρίλι ή τσουκνί, όπως το 'λέγαν, δηλαδή υφαντό, ρούχα που τα 'φτιάχναν από μαλλί προβάτου. Γιατί από το μαλλί γίδας λεγόταν κάπα. Γιατί το γίδινο μαλλί αντέχει στο κρύο και τη βροχή. Δεν απορροφάει τη βροχή, αλλά τη ρίχνει κάτω. Αυτά εγώ τα έζησα την εποχή της δεκαετίας του '40, '50.²⁷⁹

Για τα αγόρια έπρεπε να φέρουν οποιαδήποτε ενδυμασία κι αν είχαν από το σπίτι τους. Ό, τι απλούστερο δηλαδή. Σακάκια, παντελόνια αυτά που σου είπα, για πουκάμισο δε συζητάμε γιατί είχαν υφαντά κυρίως πουκάμισα το χειμώνα εδώ πάνω, για να μπορούν να είναι ζεστά τα παιδιά. Υφαντά δηλαδή ύφασμα που ύφαιναν στον τόπο τους και κατόπιν τα έραβαν. Ή ήταν πλεκτά ας πούμε με βελόνες, αλλά πλεκτά με λεπτό μαλλί όχι χοντρό όπως γίνονταν τα πουλόβερ. Αυτή ήταν η ενδυμασία των μαθητών για την εποχή εκείνη. Βέβαια αργότερα καταργήθηκε η ενδυμασία των μαθητών. Αυτή είναι η ενδυματολογική ας το πούμε μορφή των μαθητών και μαθητριών του Γυμνασίου Πλατάνου και ήταν το μοναδικό γυμνάσιο στην ορεινή Ναυπακτία.²⁸⁰

Υπόδηση

Παραθέτω σχετική μαρτυρία:

Κάλτσα πλεκτή, πλεκτή πάντα, μάλλινη, και τα παπούτσια τους ήταν τσαρούχια με φούντες ή χωρίς φούντες και ήτανε δέρμα που γύριζε και με λουριά δενόταν και μπροστά το δέρμα δενόταν με μία μύτη.²⁸¹

Κόμμωση

Παραθέτω σχετική μαρτυρία:

Το μαλλί κοντό, αλλά πολύ κοντό, δηλαδή ζυρισμένο τελείως. Και αυτό γιατί έπρεπε κάπως να κρύβουν τη βρωμιά, γιατί τα παιδιά εδώ μη νομίσεις ότι έκαναν μπάνιο

²⁷⁹ Ο.π..

²⁸⁰ Ο.π..

²⁸¹ Δεκαετίες 1940, 1950.

όπως εσείς τώρα. Μια στο τόσο. Και επίσης για να μη μεταδίδονται διάφορα παράσιτα, όπως ψείρες. Τα αγόρια επίσης, σε αντίθεση με τις μαθήτριες, θα έπρεπε να φέρουν και το καπέλο με την κουκουβάγια μπροστά, το σύμβολο της σοφίας και θα έπρεπε το υφασμάτινο κομμάτι να έχει μπλε χρώμα και να έχει δύο γράμματα, Γ γυμνάσιο και Π Πλατάνου.²⁸²

- ΚΟΡΙΤΣΙΑ

Ένδυμα

Παραθέτω σχετικές μαρτυρίες:

Το Γυμνάσιο αυτό, με τα 17 παιδιά, έπρεπε να τηρήσουν τους κανόνες εμφανίσεως και ενδυματολογικής πολιτικής για την Ελλάδα και για την περιοχή το οποίο ήταν για μεν τις μαθήτριες μπλε ποδιά με άσπρο γιακά. Βέβαια για παντελόνια δεν υπήρχε τέτοια περίπτωση την εποχή εκείνη.²⁸³

Γεννήθηκα εδώ στον Πλάτανο, εδώ Δημοτικό και Γυμνάσιο. Το '57 ξεκίνησα το Γυμνάσιο και πήγα δύο τάξεις εδώ γιατί την Τρίτη μας την 'κόψαν μας την πήραν.

Φορούσατε ποδιές;

Ποδιές μαύρες με λευκό γιακά. Είχε κουμπάκια λευκά κατά μήκος μέχρι κάτω, τσεπούλες αριστερά και δεξιά εδώ και στο στήθος ένα σήμα του Γυμνασίου Πλατάνου κεντημένο, το οποίο έγραφε Γ. Π., Γυμνάσιο Πλατάνου.

Ο γιακάς τι ύφασμα ήταν;

Ήταν πλαστικός. Πλαστικός και μεγάλος, για να τον βγάζουμε και να τον πλένουμε. Είχαν και υφασμάτινους βέβαια.

Ζώνη;

Ζώνη, δε θυμάμαι για ζώνη, αλλά μάλλον θα είχε γιατί δεν μπορεί να στεκόταν το φόρεμα σα ρόμπα.

²⁸² Ό.π..

²⁸³ Ό.π..

Τις ποδιές τις ράβατε;

Τις ράβαμε ναι τι τις κάναμε;

Είχατε μοδίστρες εδώ;

Πώς δεν είχαμε; Και μοδίστρες είχαμε και ραφτάδες είχαμε από όλα είχαμε. Και τσαγκάρηδες είχαμε και λουστρίνια είχαμε και τσαρούχια φτιάχναμε.

Εσωτερικά φορούσατε κάτι;

Τα εσώρουχά μας και κανένα μπλουζάκι αφού έκανε κρύο. Αλλά το χειμώνα φορούσαμε κι άλλα ρούχα απ' έξω από την ποδιά, ζακέτες μακριές γιατί δεν πας στον Πλάτανο με 900 υψόμετρο μόνο με την ποδιά. Φοράγαμε και χοντρά, ζακέτες.

Πλεκτές;

Χοντρές υφασμάτινες, υπήρχε εδώ ράφτης και μας τα έφτιαχνε. Είχα μία ωραία ζακέτα, μακριά που είχε κι ένα σκίσιμο αριστερά και δεξιά. Την πιο ωραία ζακέτα είχα τότε.

Φορούσατε όλη την ημέρα την ποδιά;

Όχι μόνο στο σχολείο.²⁸⁴

Υπόδηση

Παραθέτω σχετικές μαρτυρίες:

Τα κορίτσια παπούτσι στρωτό. Ήταν έγκλημα και τιμωρούταν από το σχολείο αν οι κοπέλες φορούσαν τακούνι. Ήταν λοιπόν στρωτό το παπουτσάκι και κάλτσα λευκή, σοσόνι ή και μεγαλύτερη κάλτσα.²⁸⁵

Παπούτσια;

Αυτά που φορούσαμε τότε. Δερμάτινα αλλά χωρίς τακούνι αυστηρά. Και τα φτιάχναμε εδώ οι τσαγκάρηδες και όταν πηγαίναμε εκκλησία φορούσαμε και σοσονάκια που τα έφτιαχνε το εργοστάσιο Ζησιμόπουλου από τη Σίμη.

²⁸⁴ Πληρ. Κατίνα Λόη.

²⁸⁵ Πληρ. Νικόλαος Βούλγαρης.

Χρώμα;

*Κίτρινο, λευκό, κόκκινο μπλε τα πιο μικρά.*²⁸⁶

Κόμμωση

Παραθέτω σχετική μαρτυρία:

Τα μαλλιά πώς τα είχατε;

Άλλα κομμένα εδώ μπροστά, αλλά τα περισσότερα αλογοουρά.

Όταν κάποιο παιδί είχε πένθος φορούσε τίποτα ξεχωριστό;

Όχι όχι, ποτέ. Τα μικρά παιδιά ποτέ. Δεν είχε σχέση το σχολείο με το πένθος του παιδιού.

Μαντίλι φορέσατε ποτέ;

*Όχι, ποτέ εδώ τα παιδιά. Ποτέ. Μα αν κοιτάξεις την πολύ παλιά φωτογραφία από το 1912 τα κοριτσάκια δε φορούσανε μαντίλι. Μετά μόνο που μεγάλωναν. Στα μικρά χωριά ίσως φορούσαν, αλλά εδώ ο Πλάτανος είχε ένα επίπεδο, αν πάρεις μόνο αυτό που σου είπα ότι το 1912 υπήρχε τμήμα θηλέων καταλαβαίνς. Δεν υπήρχε πουθενά να πηγαίνουν τα κορίτσια σχολείο. Εκείνη την εποχή αγράμματα όλα τα κορίτσια. Μόνο τα αγόρια πήγαιναν σχολείο..*²⁸⁷

²⁸⁶ Πληρ. Κατίνα Λόη.

²⁸⁷ Ο.π..

IV. Γυμναστικές επιδείξεις

1) ΝΑΥΠΑΚΤΟΣ(πόλη)

Οι γυμναστικές επιδείξεις καταργήθηκαν το 1975 επί κυβέρνησης Κωνσταντίνου Γ. Καραμανλή και Υπουργού Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων Παναγιώτη Ζέππου. Ως λόγος κατάργησης υπήρξε η υποστήριξη ότι αυτού τύπου οι επιδείξεις παραπέμπουν στα χρόνια της δικτατορίας του Μεταξά. Έτσι, με σκοπό την αλλαγή του κλίματος, αλλά και τη διαφορετική ιεράρχηση των εκπαιδευτικών στόχων από την κυβέρνηση, οι γυμναστικές επιδείξεις σταμάτησαν να τελούνται.

Οι γυμναστικές επιδείξεις γίνονταν από Δημοτικά και Γυμνάσια, ως τελική εορτή με τη λήξη του σχολικού έτους τον Ιούνιο.

A) Δημοτικό

Εικ. 108: 1^ο Δημοτικό Ναυπάκτου, Δεκαετία 1930.

Εικ.109 : 2^ο Δημοτικό Ναυπάκτου, Έτος 1945.

*Εικ. 110: Μαθητής και μαθήτριες Δημοτικού
την ημέρα γυμναστικών επιδείξεων, Δεκαετία 1950.*

Εικ. 111: 'Ο όρκος του αθλητή', Έτος 1955.

Εικ. 112: 1^ο Δημοτικό Ναυπάκτου, Δεκαετία 1950.

Εικ. 113: 1^ο Δημοτικό Ναυπάκτου, Έτος 1957.

Εικ. 114: 1^ο Δημοτικό Ναυπάκτου, Έτος 1957.

Εικ. 115: 1^ο Δημοτικό Ναυπάκτου, Έτος 1959.

Εικ. 116: 1^ο Δημοτικό Ναυπάκτου, Δεκαετία 1960.

Εικ. 117: 1^ο Δημοτικό Ναυπάκτου, Δεκαετία 1960.

Εικ. 118: 1^ο Δημοτικό Ναυπάκτου, Έτος 1963.

Εικ. 119: 1^ο Δημοτικό Ναυπάκτου, Δεκαετία 1970.

Εικ. 120: Δημοτικό Άνω Δάφνης, Έτος 1970.

Εικ. 121: Δημοτικό Άνω Δάφνης, Έτος 1970.

Η ενδυμασία των παιδιών στο Δημοτικό, για τις γυμναστικές επιδείξεις διέφερε από σχολείο σε σχολείο, από χρονιά σε χρονιά, από τάξη σε τάξη, αλλά και από δραστηριότητα σε δραστηριότητα. Δηλαδή άλλη ενδυμασία είχαν οι αθλητές και άλλοι αυτοί συμμετείχαν στους παραδοσιακούς χορούς. Στους παραδοσιακούς χορούς μάλιστα, τα παιδιά ντύνονταν με παραδοσιακές στολές. Η περιγραφή και η ανάλυση των συγκεκριμένων ενδυμάτων ξεπερνά τα πλαίσια της συγκεκριμένης έρευνας και για το λόγο αυτό παραλείπονται.

Σε γενικές γραμμές ωστόσο μπορεί να οριστεί μία κοινή ενδυματολογική βάση που χρησιμοποιούταν κατά τις γυμναστικές επιδείξεις.

- ΑΓΟΡΙΑ

Η ενδυμασία για τις γυμναστικές επιδείξεις πριν τον πόλεμο ήταν η καθημερινή ενδυμασία των παιδιών. Δηλαδή η ποδιά και εσωτερικά το κοντό παντελονάκι τους, από πάνω κάποια κοντομάνικη μπλούζα ή πουκάμισο και εξωτερικά το σακάκι. Ορισμένες φορές η ποδιά παραλειπόταν.

Παραθέτω σχετική μαρτυρία:

Τότε είχατε προλάβει γυμναστικές επιδείξεις;

Είχαμε ναι. Αλλά από τετάρτη, πέμπτη, έκτη Δημοτικού, όχι μικρότερα.

Στο Γυμνάσιο;

Στο Γυμνάσιο είχαμε από την πρώτη Γυμνασίου.

Τι φορούσατε στις γυμναστικές επιδείξεις;

Φοράγαμε και ποδιές και παντελόνια ή κοντά παντελονάκια, τα ντόπια παιδιά εδώ.

Σορτς;

Όχι όχι, αλλά τα κοντά παντελόνια σα σορτς ήταν.

Στο τέλος δηλαδή της χρονιάς στις επιδείξεις αυτά φορούσατε;

Ναι αυτά.²⁸⁸

Τα χρόνια που ακολουθούν τον πόλεμο το ένδυμα των αγοριών, των μικρότερων τάξεων, αποτελούταν από κοντό λευκό σορτσάκι και για το επάνω μέρος λευκό αθλητικό μπλουζάκι. Συνηθιζόταν να φορούν και κάποιο ενδυματολογικό εξάρτημα, το οποίο παρέπεμπε στη στολή του ναύτη, όπως μπλε-λευκό μαντίλι περασμένο στο λαιμό και δεμένο στο μπροστινό μέρος και λευκό πηλήκιο με μαύρο γείσο, τα οποία τα έκαναν να μοιάζουν με μικρά ναυτάκια. Τα παπούτσια τους ήταν λευκά σκαρπίνια και αργότερα αθλητικά και για κάλτσες φυσικά λευκά σοσόνια.

Οι μαθητές των μεγαλύτερων τάξεων του Δημοτικού φορούσαν σορτσάκι συνήθως σκούρο, αλλά και λευκό, και ένα κοντομάνικο αθλητικό μπλουζάκι. Η υπόδησή τους ήταν λευκά ή σκούρα σκαρπίνια, τα οποία από τις αρχές τις δεκαετίας του 1970 και έπειτα αντικαταστάθηκαν σταδιακά από τα διάφορα σπορτέξ που κυκλοφορούσαν. Επίσης φορούσαν κάλτσες ψιλές σε λευκό κυρίως χρώμα.

Στη συνέχεια παρατίθεται ένα απόσπασμα συνέντευξης από έναν Ναυπάκτιο, ο οποίος ήταν μαθητής του Δημοτικού στις αρχές της δεκαετίας του 1970. Από τη μαρτυρία του βλέπουμε το γεγονός της αλλαγής των ενδυμάτων που χρησιμοποιούνταν κατά τις γυμναστικές επιδείξεις και περιγράφεται μία ενδυμασία εξ αυτών.

Παραθέτω σχετική μαρτυρία:

Γυμναστικές επιδείξεις κάνατε;

Ναι κάναμε. Στις γυμναστικές επιδείξεις φορούσαμε ένα σκούρο μπλε τζιν παντελόνι και από πάνω ένα μπλουζάκι λευκό με οριζόντιες ρίγες μπλε. Κάτι σα να παρέπεμπε στη γαλανόλευκη. Αλλά κάθε τόσο μας άλλαζαν αυτά που έπρεπε να φοράμε στις επιδείξεις. Ήταν ανάλογα και το που συμμετείχαμε. Αν έκανες δηλαδή ασκήσεις γυμναστικές φόραγες σορτσάκι, αν έκανες χορό κάτι άλλο. Και παπούτσια φορούσαμε τα 'Αλυσίδα', αυτά που μοιάζουν με τα Converse αλλά όχι Converse όμως.²⁸⁹

²⁸⁸ Πληρ. Γεώργιος Αποστολόπουλος.

²⁸⁹ Πληρ. Ιωάννης Κοργιαλάς.

- ΚΟΡΙΤΣΙΑ

Προπολεμικά, όπως τα αγόρια, έτσι και τα κορίτσια, φορούσαν την καθημερινή ενδυμασία τους, δηλαδή τη μαθητική ποδιά τους. Αν κάποιο κορίτσι όμως διέθετε κάποιο φόρεμα, λίγο πιο καλαίσθητο, μπορούσε να το φορέσει.

Για τα χρόνια που έπονται του πολέμου η ενδυμασία των νεαρών κοριτσιών των πρώτων τάξεων ήταν ένα λευκό φανελάκι με μανίκι και για το κάτω μέρος είτε ένα κοντό σορτσάκι χρώματος μπλε ανοιχτό, είτε λευκή φούστα έως το γόνατο. Αντίστοιχα με την περίπτωση των αγοριών, και τα κορίτσια φορούσαν κάποιο εξάρτημα, όπως κοντή γραβάτα σκούρου χρώματος ή μαντίλι, τα οποία έκαναν να μοιάζουν και αυτά με μικρά ναυτάκια. Τα παπούτσια ήταν ανοιχτόχρωμα, συνήθως λευκό με κοντά λευκά σοσονάκια. Το κεφάλι κοσμούσε μία λευκή κορδέλα ή λευκή στέκα, με τα μαλλιά πιασμένα στο πίσω μέρος.

Για τις μεγαλύτερες μαθήτριες η ενδυμασία των γυμναστικών επιδείξεων ήταν ίδια με τη στολή των παρελάσεων. Δηλαδή σκούρα μπλε φούστα, με μήκος που έφτανε κάτω του γονάτου και λευκό μπλουζάκι ή πουκάμισο για το επάνω μέρος. Τα παπούτσια ήταν λευκά σκαρπίνια, με σοσονάκια και αργότερα συνηθιζόταν το σπορτέξ. Στην κεφαλή φορούσαν και αυτές λευκή κορδέλα.

Τα σορτσάκια των μαθητών του Δημοτικού ήταν αγοραστά, ή όσες μητέρες είχαν τη δυνατότητα τα έραβαν. Τα φανελάκια, τα παπούτσια καθώς και τα καλτσάκια ήταν αγοραστά.

Παραθέτω σχετικές μαρτυρίες:

Στις Γυμναστικές επιδείξεις τι φορούσατε;

Μπλε κοντό σορτσάκι, ανοιχτό χρώμα και λευκό μπλουζάκι με μανικάκι.

Από πού τα παίρνατε αυτά;

Θυμάμαι το σορτσάκι η μαμά μου στο Δημοτικό τα έραβε.

Κάτι άλλο;

Κορδέλα, καλτσάκια και σπορτέξ ανοιχτόχρωμα συνήθως.²⁹⁰

Τα κορίτσια φορούσανε φούστα μπλε σε αυτή την απόχρωση, αλλά όχι στενή, πλούσια. Και λευκή μπλούζα από πάνω.²⁹¹

²⁹⁰ Πληρ. Βασιλική Παπαχρήστου.

²⁹¹ Πληρ. Ιωάννης Κοργιαλάς.

Η κατάσταση η οποία περιγράφηκε ανωτέρω, αφορά στο κέντρο της πόλης της Ναυπάκτου, όπου και η κατάσταση ήταν σχετικά καλή. Για τα Δημοτικά που υπήρχαν στις γύρω περιοχές ίσως δεν ίσχυαν τα ίδια. Από τις εικόνες 120 και 121 τραβηγμένες το 1970 στο σχολείο της Άνω Δάφνης, παρατηρούμε ότι οι μαθήτριες φορούν τις μαθητικές ποδιές τους. Εύλογα μπορούμε να συμπεράνουμε ότι κάτι αντίστοιχο συνέβαινε και στα υπόλοιπα Δημοτικά των γύρω περιοχών.

Β) Γυμνάσιο

Εικ. 122: Γυμνάσιο Ναυπάκτου, Δεκαετία 1940.

Εικ. 123: Γυμνάσιο Ναυπάκτου, Έτος 1951.

Εικ. 124: Γυμνάσιο Ναυπάκτου, Δεκαετία 1950.

Εικ. 125: Γυμνάσιο Ναυπάκτου, Δεκαετία 1950.

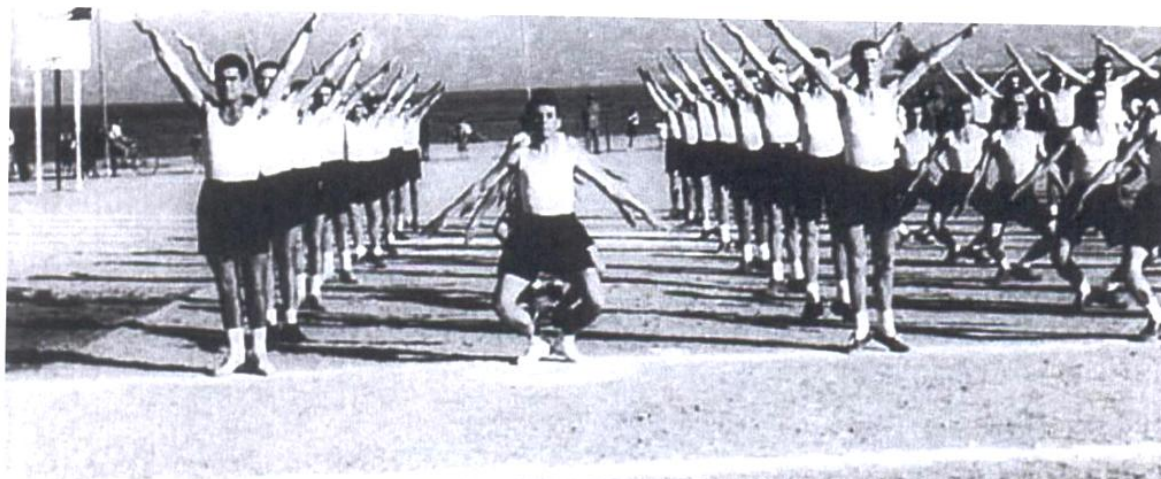
Εικ. 126: Γυμνάσιο Ναυπάκτου, Έτος 1959.

Εικ. 127: Γυμνάσιο Ναυπάκτου, Δεκαετία 1960.

Εικ. 128: Γυμνάσιο Ναυπάκτου, Έτος 1964.

Εικ. 129: Γυμνάσιο Ναυπάκτου, Αθροολόγητη.

Εικ. 130: Γυμνάσιο Ναυπάκτου, Αχρονολόγητη.

Εικ. 131: Γυμνάσιο Ναυπάκτου, Αχρονολόγητη.

Εικ. 132: Γυμνάσιο Ναυπάκτου, Αθροολόγητη.

Εικ. 133: Γυμνάσιο Ναυπάκτου, Έτος 1966.

Εικ. 134: Γυμνάσιο Ναυπάκτου, Έτος 1968.

Εικ. 135: Γυμνάσιο Ναυπάκτου, Έτος 1969.

Εικ. 136: Γυμνάσιο Ναυπάκτου, Έτος 1969.

Παρ' ότι οι επιδείξεις τελούνταν από Δημοτικό και Γυμνάσιο, για την περίπτωση του Γυμνασίου, η εκδήλωση αυτή είχε να πει και να δώσει πολύ περισσότερα από ότι του Δημοτικού. Στη συνέχεια παρατίθεται μία σύντομη περιγραφή των γυμναστικών επιδείξεων, όπως αυτές έρχονται στη μνήμη του Γιάννη Μήλιου και καταγράφονται στο βιβλίο του Παλιές Θύμισες²⁹². Ο Γιάννης Μήλιος είναι κάτοικος Ναυπάκτου, ο οποίος εργάστηκε ως γυμναστής σε διάφορα σχολεία της Ελλάδας.

«Στο τέλος της σχολικής χρονιάς, λοιπόν, και συνήθως λίγο μετά τα μέσα του Μάη, πριν αρχίσουν δηλαδή οι προαγωγικές εξετάσεις, γίνονταν οι γυμναστικές επιδείξεις. Φυσικά η προετοιμασία τους γινόταν από την αρχή του σχολικού έτους, αρχικά μόνο στις ώρες διδασκαλίας του μαθήματος φυσικής αγωγής και αργότερα, πιο εντατικά, με ελεύθερα απογεύματα. Οι γυμναστικές επιδείξεις αποτελούσαν ένα μεγάλο και σημαντικό δρώμενο της πόλης. Όταν γινόντουσαν όλη η πόλη γιόρταζε. Ο κόσμος συγκεντρωνόταν από πολύ νωρίς στο προαύλιο των σχολείων, ντυμένος τα γιορτινά του, για να τις παρακολουθήσει, να επιδοκιμάσει τις επιδόσεις των αθλητών και των αθλητριών, και τέλος να έρθει σε επαφή με τους κατοίκους όχι μόνο της πόλης, αλλά και της γύρω περιοχής, μιας και το γεγονός αυτό αποτελούσε και μία καλή ευκαιρία κοινωνικής

²⁹² Γιάννης Μιχ. Μήλιος, *Παλιές Θύμισες Από τον παλιό Έπαχτο*, Ναύπακτος 2010, σ. 25-45.

επαφής και κοινωνικών σχέσεων. Καλεσμένοι της συγκεκριμένης εκδήλωσης ήταν φυσικά και επίσημοι, όπως ο Μητροπολίτης της πόλης, ο Δήμαρχος, ο Διοικητής του Αστυνομικού Τμήματος κ.α.

Το πρόγραμμα των γυμναστικών επιδείξεων ξεκινούσε με την παρέλαση των μαθητών και των μαθητριών. Προηγούνταν η σημαία με το σημαιοφόρο και τους παραστάτες, ακολουθούσαν οι τυμπανιστές και οι σαλπικτές, έπειτα οι κοπέλες και τέλος το τμήμα των αγοριών. Ακολουθούσε η έπαρση της σημαίας, όπου και έψαλλαν τον Εθνικό Ύμνο και το «Τη, Υπερμάχω».

Έπειτα σειρά είχαν οι γυμναστικές επιδείξεις των κοριτσιών με πρώτες τις ρυθμικές ασκήσεις, με τους πλούσιους σχηματισμούς, με τις εκπληκτικές συνασκήσεις, με τις ρυθμικές εναλλαγές και σχέδια. Σειρά είχαν τα αγόρια, τα οποία και εισέρχονταν στο γήπεδο με ελαφρό τροχαδάκι και αφού πρώτα εκτελούσαν ένα κύκλο γύρω από το στάδιο ξεκινούν το δικό τους πρόγραμμα ασκήσεων πιο δυναμικό από αυτό των κοριτσιών, ρυθμικό με συνεχείς μετακινήσεις εμπρός-πίσω-αριστερά-δεξιά και με κρούση των παλαμών. Ακολουθούσαν οι ρυθμικές προεισαγωγικές λεγόμενες ασκήσεις με προτάσεις, ανατάσεις, εκτάσεις με ημικάθισμα στη συνέχεια. Το πρόγραμμα συνεχιζόταν με τις συνασκήσεις όπου αναδεικνυόταν η δύναμη, η ευλυγισία και η ισορροπία των μαθητών, με κατάληξη τις θεαματικές πυραμίδες. Στη συνέχεια ξεκινούσαν οι αγώνες. Οι αγώνες που εκτελούνταν κατά τις γυμναστικές επιδείξεις ήταν ο δρόμος των εκατό μέτρων, το Άλμα Τριπλούν, το Άλμα Απλούν, το λιθάρι, η κολύμβηση κ.α. Τέλος, οι κοπέλες επανέρχονταν στο γήπεδο και χόρευαν τους Ελληνικούς χορούς. Σειρά είχαν οι στέψεις των νικητών με το στεφάνι και η απονομή των βραβείων. Τη λήξη των γυμναστικών επιδείξεων σηματοδοτούσε η υποστολή της σημαίας με τον Εθνικό Ύμνο.»

• ΑΓΟΡΙΑ

Η ενδυμασία των αγοριών του Γυμνασίου κατά τις γυμναστικές επιδείξεις ήταν ένα άσπρο ξεμανίκωτο φανελάκι με μαύρο ή μπλε σκούρο παντελονάκι κοντό, το οποίο με τα χρόνια αντικαταστάθηκε από το σορτς. Τα υποδήματα ήταν αυτά που φορούσαν και τις υπόλοιπες μέρες τους σχολείου, τα οποία και αυτά με το πέρασμα των χρόνων αντικαταστάθηκαν από αθλητικά άσπρα ή σκούρα.

Παραθέτω σχετική μαρτυρία:

*Και τα αγόρια φορούσανε σορτσάκι μαύρο ένα έτσι κοντό, με λευκό μπλουζάκι.*²⁹³

²⁹³ Πληρ. Ζωή Δράκου.

- ΚΟΡΙΤΣΙΑ

Οι μαθήτριες του Γυμνασίου κατά την παρέλαση ήταν ντυμένες με λευκές μπλούζες ή πουκαμισάκια κοντομάνικα και φούστες πλισέ, χρώματος μπλε σκούρο, οι οποίες σε μήκος ξεπερνούσαν το γόνατο. Κατά τους παραδοσιακούς χορούς συνήθως μισές κοπέλες ήταν ντυμένες με την προαναφερθείσα ενδυμασία και οι άλλες μισές με παραδοσιακές στολές.

Κατά τη διάρκεια των ασκήσεων, οι μαθήτριες φορούσαν λευκό πουκαμισάκι που αργότερα αντικαταστάθηκε από λευκό ξεμανίκωτο μπλουζάκι, και την καθιερωμένη φουφούλα. Η φουφούλα ήταν ένα φαρδύ, μακρύ σορτσάκι, που έσφιγγε με λάστιχο στη γάμπα, περίπου πέντε δάχτυλα κάτω από το γόνατο, σε χρώμα μπλε σκούρο ή μαύρο, από ύφασμα κακής ποιότητας. Τη φουφούλα συνήθως την έφτιαχναν οι μανάδες των κοριτσιών, μιας και η κατασκευή της ήταν αρκετά εύκολη. Η φουφούλα ωστόσο σταδιακά, από τα μέσα τις δεκαετίας του 1960 και ύστερα αντικαταστάθηκε από σορτς.

Αξιοσημείωτο αποτελεί το γεγονός ότι μέχρι και το 1958 σε ορισμένα Γυμνάσια της χώρας οι μαθήτριες συνηθίζοταν κατά τις γυμναστικές επιδείξεις να φορούν σορτς. Ύστερα όμως από ανακοίνωση του καθηγητή του Πανεπιστημίου Αθηνών Γεώργιου Ράμμου, ως υπηρεσιακού Υπουργού Παιδείας, οι μαθήτριες του Γυμνασίου «μη φέρον πλέον το σορτς, αλλά μακράν, κάτωθι του γόνατος, φούστας- περισκελίδα.²⁹⁴». Το φαινόμενο αυτό δεν ίσχυε για την περιοχή της Ναυπακτίας.

Τα παπούτσια τους ήταν λευκά με άσπρα σοσόνια. Αργότερα όμως αντικαταστάθηκαν από τα σπορτέξ παπούτσια. Στα μαλλιά φορούσαν κορδέλα πλεγμένη μπλε με λευκό ή μόνο λευκό.

Παραθέτω σχετικές μαρτυρίες:

Στις γυμναστικές επιδείξεις μας βάζαν να φοράμε κάτι φουφούλες, σαν τούρκικες βράκες να τις φανταστείς, αλλά μέχρι το γόνατο. Και είχε λάστιχο από πάνω και από κάτω, χρώματος μπλε και από πάνω λευκή μπλούζα.²⁹⁵

Α ναι ναι ναι. Οι γυμναστικές επιδείξεις ήταν το κάτι άλλο. Δηλαδή τότε οι γυμναστές ήταν ακριβώς αυτό που λέμε γυμναστές. Αρχίζαν από τις ασκήσεις από χορούς, βέβαια φορούσαμε κάτι βράκες. Φουφούλες. Αυτό ήταν πολύ άσχημο, πάρα πολύ. Αλλά αγωνίσματα τότε, καλά. Το Γυμνάσιο τότε το εξατάξιο το δικό μας έβγαινε πάντα στην Αιτωλοακαρνανία πρώτο. Ως μαθήτρια τώρα λέμε. Και φορούσαμε τη

²⁹⁴ Δημαράς, ό.π., Β', σ. 236.

²⁹⁵ Πληρ. Ελένη Πρωτόπαπα.

φουφούλα και από πάνω ένα άσπρο μπλουζάκι. Και παπούτσια σπορτέξ.

Σπορτέξ και ό, τι άλλο είχατε;

Όχι στις γυμναστικές επιδείξεις σπορτέξ.

Τη φουφούλα τη ράβατε ή την είχατε αγορασμένη;

Όχι δεν τη ράβανε κάποιος τις πουλούσε. Η όχι μας τις παρήγγειλαν από το σχολείο.²⁹⁶

Και προλάβετε και τις γυμναστικές επιδείξεις;

Α βέβαια. Εκεί να 'βλεπες τι γινόταν χαμός. Μάλιστα εμείς είχαμε μία γυμνάστρια η οποία ήταν λίγο προοδευτική και κάναμε με κορδέλες, στεφάνια, κορόνες και κάναμε ρυθμική.

Τι φορούσατε;

Σορτσάκι με μπλουζάκι λευκό σαν αυτό που φοράς. Παλιότερα οι κοπέλες ξέρω φορούσαν κάτι σα βράκες, τις φουφούλες, αλλά εμείς φορούσαμε σορτσάκι.

Κοντό;

Κοντότατο!

Ποια χρονολογία;

Από το 1966 μέχρι το 1972 που τελείωσα. Αλλά το σορτσάκι δεν το φορέσαμε από την αρχή, αλλά στην Τρίτη Τετάρτη τάξη που ήρθε αυτή και μας έφερε όλα αυτά και μας έφτιαξε στολή με λευκό σορτσάκι μπλουζάκι επάνω, και σου είπα κάποιες με κορόνες με κορδέλες και στεφάνια με μουσική και κάναμε σχηματισμούς. Και είχαμε τις προετοιμασίες όλο το χρόνο. Ξεκινούσαμε το Σεπτέμβριο για να το παρουσιάσουμε το Μάιο.²⁹⁷

²⁹⁶ Πληρ. Ζωή Δράκου.

²⁹⁷ Πληρ. Σταματούλα Παραλίκα.

2) ΟΡΕΙΝΗ ΝΑΥΠΑΚΤΙΑ

Α) Δημοτικό

Εικ. 137: Δημοτικό Λιμνίτσας, Έτος 1952.

Εικ. 138: Δημοτικό Λιμνίτσας, Έτος 1959.

Εικ. 139: Δημοτικό Άνω Χώρας, Σχολικό έτος 1959-1960.

Εικ. 140: Δημοτικό Άνω Χώρας, Σχολικό έτος 1959-1960.

Εικ. 141: Δημοτικό Άνω Χώρας, Σχολικό έτος 1959-1960.

Εικ. 142: Δημοτικό Άνω Χώρας, Σχολικό έτος 1959-1960.

Εικ. 143: Δαφνοστεφανωμένες Μαθήτριες Δημοτικού Άνω Χώρας, Έτος 1963.

Εικ. 144: Δημοτικό Άνω Χώρας, Έτος 1965.

Εικ. 145: Δημοτικό Άνω Χώρας, Έτος 1970.

Εικ. 146: Δημοτικό Άνω Χώρας, Έτος 1970.

Εικ. 147: Δημοτικό Άνω Χώρας, Έτος 1971.

Εικ. 148: Δημοτικό Άνω Χώρας, Έτος 1973.

Για τα χρόνια πριν, κατά τη διάρκεια και αμέσως μετά τον πόλεμο, οι συνθήκες ζωής για τα χωριά της Ορεινής Ναυπακτίας ήταν τραγικές. Με το πέρασμα των χρόνων τα πράγματα καλυτέρευαν, παραμένοντας ωστόσο και πάλι ιδιαίτερα δύσκολα, κυρίως για τα μικρά χωριά της Ναυπακτίας.

- ΑΓΟΡΙΑ

Παραθέτω μαρτυρίες των πληροφορητών μου:

Δεν τα έβαζε όλα τα παιδιά τότε. Έβαζε μόνο όσα μπορούσαν να έχουν κάποια ομοιόμορφη φορεσιά. Ήμασταν δηλαδή εβδομήντα ογδόντα παιδιά, λέω για το χωριό

τόρα, όπως και τότε όμως δεν παίρνουν μέρος όλα τα παιδιά. Έτσι δεν είναι;

(Γέλια). Ό, τι είχε ο καθένας, αλλά είπαμε, προσπαθούσε από νωρίτερα η δασκάλα να μας πει ότι θα κάνουμε επιδείξεις αν μπορεί η μάνα σας να σας έχ' ετοιμάσ' αυτά τα ρουχαλάκια. Μας έλεγε για παράδειγμα να είναι πάνινα παπουτσάκια, πάνινα, αλλά να είναι ένα χρώμα. Ασπρομπλέ ήταν τότε. Και κοντά παντελονάκια, αυτά που φορούσαμε όλη τη χρονιά. Και από πάνω κάνα πουκαμισάκι ή αλλιώς μπλουζάκ πλεχτό. Δεν είχαμε τότε φόρμες όπως σήμερα. Εκείνα που φοράγαμε τα συνηθισμένα. Δεν ήταν φόρμες ειδικές.

Τα παπούτσια ήταν πρόβλημα, για αυτό και σου είπα δεν έμπαιναν όλα τα παιδιά τότε στις επιδείξεις και στις παρελάσεις γιατί δεν είχαν. Η έπαιρναν δανεικά από κανέναν. Πώς να σου πω μωρέ, τώρα τα γυφτόπλα είναι ντυμένα. Ξυπολησιά, γύμνια. Δεν κυκλοφόραγε λεφτό.²⁹⁸

Αργότερα τα παιδιά μ ήταν καλύτερα. Ε τους παίρναμε τότε. Είχαν βγει τα πάνινα τα παπτσάκια. Ο Κώστας φόρεσε. Τα δκα μ τα παιδιά σου λέω ήταν κάπως διαφορετικά. Προσπαθούσαμε. Ε μπορεί να μην ήταν ποιοτικός. Έστελναν και βοηθήματα τότε, ούντρα τα λέγαμε. Μεγάλα σακιά με ρούχα που στέλναν άλλα κράτη προοδευμένα. Από τη Σουηδία, από τη Ρωσία, από την Αμερική αν είχε κανένας κάποιον. Τα μάζευαν οι επιτροπές, μέσα σε τσουβάλια και τα μοίραζαν στα χωριά. Αν ήταν κάνα καλό βέβαια το έκαμαν στην άκρ για αυτούς. Ε τα παλιατζούρια έδιναν στους άλλλους. Δέματα έτσι μέσα σε τσουβάλια και μέραζαν στα χωριά.²⁹⁹

²⁹⁸ Πληρ. Ιωάννης Κοντογιάννης.

²⁹⁹ Ό.π..

- ΚΟΡΙΤΣΙΑ

Λάβαιναν και τα κορίτσια, αλλά επειδή δεν είχαν φόρμες και θα φαίνεταν το βρακάκι τς απέφευγαν. Θυμάμαι μία στην Αμόρανη, την είχε βάλει η δασκάλα να κάνει κάτι ασκήσεις με το φουστανάκι τς και όπως έσκυβε φάνηκε το σωρουχό της. Και πιάνει η μάνα τη δασκάλα και της έλεγε γιατί έβαλες την κόρη μου εκεί και να κάνει πάνω κάτω τα πόδια για να φανεί το βρακί τς. Είχαν να το μολογάνε τότε. Μην κοιτάς τώρα, τότε τα παρεξήγαγαν αυτά. Κι βρήκε τον μπελά τς η δασκάλα.³⁰⁰

³⁰⁰ Πληρ. Φωτεινή Ανδρεοπούλου-Κοντογιάννη.

B) Γυμνάσιο**• ΑΓΟΡΙΑ**

Εδώ γυμναστικές επιδείξεις δεν κάναμε. Το μάθημα της γυμναστικής το έκανα εγώ, όπως έκανα και όλα τα μαθήματα. Δεν υπήρχαν δηλαδή ειδικότητες. Στη γυμναστική βγαίναμε έξω και γινόταν ένα τροχαδάκι το χειμώνα, για να ζεσταίνονται έξω περισσότερο. Κινησιακές δηλαδή ασκήσεις. Κυρίως κινήσεις των χεριών και των ποδιών. Επομένως γινόταν χωρίς φόρμες³⁰¹.

• ΚΟΡΙΤΣΙΑ

Τα κορίτσια έκαναν γυμναστική με το φόρεμά τους.³⁰²

Μόνο γυμναστική κάναμε. Και στο τέλος της χρονιάς κάναμε κάποιες ασκησούλες, αλλά φορούσαμε το φορεματάκι μας³⁰³.

³⁰¹ Πληρ. Νικόλαος Βούλγαρης.

³⁰² Πληρ. Νικόλαος Βούλγαρης.

³⁰³ Πληρ. Κατίνα Λόη.

V. Μαρτυρίες για την κατάργηση της μαθητικής ποδιάς. Οι δυστάμενες απόψεις.

Παραθέτω εδώ σχετικές μαρτυρίες.

‘Πρώτη μέρα μετά την κατάργηση έρχεται μία με μίνι.’

Την πρώτη μέρα που καταργήθηκε η ποδιά, όταν βγήκαμε για προσευχή, ήρθαν τα κορίτσια σχολείο χωρίς ποδιά. Είχαμε τότε έναν Γυμνασιάρχη τον Μπιρμπανάγο, ο οποίος ήταν πολύ αυστηρός. Και έρχεται μία τη μέρα που καταργήθηκαν οι ποδιές με μίνι. Μόλις την είδε αυτός, του ανάψαν τα λαμπάκια. «Τι φτιάχνεις εκεί;» της λέει, «Έλα εδώ, τι είναι αυτά; Μπρος! Σπίτι σου, αποβολή!». Δεν είπαμε τίποτα. Πήγαμε στην τάξη. Σε λίγο καταφθάνει αυτή η κοπέλα με τον πατέρα της. Και η κοπέλα μαζί, και πάει και κάνει μια φασαρία μέσα στο Γυμνασιάρχη!»³⁰⁴

‘Δημιουργήθηκε μεγάλος ρατσισμός με την κατάργηση.

Αφού είχα φτάσει σε σημείο να λέω στην κόρη μου:

«Ρε, παιδί μου, ντύσου πιο απλά, πιο φτωχικά, άκουσέ με».’

Όταν ήρθε η κατάργηση εγώ ήμουνα κατά. Ήμουνα κατά, γιατί σου είπα μετά έγιναν πολύ ευτράπελα πράγματα. Και τα φτωχά κορίτσια ένιωθαν πάρα πολύ άσχημα, πολύ άσχημα. Δημιουργήθηκε δηλαδή σε αυτό το πράγμα ένας ρατσισμός που δεν είχε προηγούμενο. Ε βέβαια, από αυτή την άποψη. Γιατί έγιναν πολλά. Αφού είχα φτάσει σε σημείο να λέω στην κόρη μου «ρε παιδί μου, ντύσου πιο απλά, πιο φτωχικά, άκουσέ με» και πράγματι. Γιατί και τότε με την ποδιά, αλλά δε φαινόταν που ήξερε ο άλλος, στο τέλος ας πούμε πριν καταργηθεί είχε βγει Τσεκλένης ποδιά. Και οι πιο αυτό ‘παίρναν Τσεκλένης. Εντάξει, όμως, τι φαινόταν, φαινόταν η μάρκα Τσεκλένης; Δεν είχε τίποτα το ιδιαίτερο. Τα ίδια ήτανε. Ε, ήθελαν, αυτές που είχαν, να πούνε έχουν Τσεκλένης. Σιγά! Δεν έλεγε τίποτα. Και μάλιστα μία τέτοια Τσεκλένης μήπως την έχω ακόμα;»³⁰⁵

³⁰⁴ Πληρ. Ζωή Δράκου.

³⁰⁵ Ο.π..

‘Κάλυπτε πολλά η ποδιούλα. Κι αυτούς που δεν είχαν.

Είχε την ποδιούλα, την έπλενε και την έβανε.’

Δεν κοιτούσαν τότε πολλά. Γιατί ο κόσμος δεν είχε. Κι αυτό ήταν καλό γιατί μετά που καταργήθηκε η ποδιά, πολλά πράγματα. Η ποδιά ήταν υπέρ πολλών, πρώτον της καλαισθησίας, ήταν και σκούρα και έκοβε, γιατί και τότε ήταν ο ρατσισμός στον παχύ μη νομίζεις. Η ποδιά κάλυπτε πολλά πράγματα. Κι αυτούς που δεν είχαν. Είχε την ποδιούλα της, την έπλενε την έβανε κατάλαβες; Μετά που καταργήθηκε η ποδιά ήταν πολύ τρομερό. Εκείνες που είχανε αλλάζανε καθημερινώς, οι άλλες ένιωθαν άσχημα, ούτε καλαισθησία υπήρχε, δεν ήξεραν τότε. Έβλεπες ένα κοντό κορίτσι και φόραγε μέχρι το μίνι εδώ ας πούμε. Αν και διδάσκαμε, εγώ τουλάχιστον δίδασκα στην οικιακή οικονομία αισθητική της ενδυμασίας. Πολύ πολύ.³⁰⁶

‘Είχε γίνει καθεστώς. Δεν αντιδρούσαμε καθόλ’.

Μας βόλευε κιόλα γιατί δεν είχαμε και ρούχα να φορέσουμε.’

Εγώ πιστεύω η ποδιά εξυπηρετούσε για να μην ξεχωρίζουνε τα παιδιά, εσύ είσαι πλούσιος, αυτός είναι φτωχός. Ήταν μια αυτή για να εξισώνει τα παιδιά. Αλλά και πάλι ο καθηγητής έβλεπε ποιος είναι πιο περιποιημένος και έκανε μάθημα με αυτές που ήθελε. Να σου πω, είχε γίνει καθεστώς και δε μας ένοιαζε. Πώς να στο πω; Δεν αντιδρούσαμε καθόλ’. Να σου πω κάτι; Μας βόλευε κιόλα γιατί δεν είχαμε και ρούχα να φορέσουμε. Και είχαμε την ποδιούλα και δεν είχαμε τη διάκριση δηλαδή εσύ έχεις να φορέσεις κι εγώ δεν έχω. Δεν υπήρχε ωστόσο διάκριση με βάση το ύφασμα και το σχέδιο της ποδιάς, ή ότι η μία είχε δεύτερη ενώ η άλλη όχι. Ήταν μερικές πιο καλά ραμμένες, είχε περισσότερα σχέδια, ναι υπήρχε αυτό. Αλλά παρ’ όλα αυτά δεν είχαμε αρνητικά συναισθήματα για την ποδιά, γιατί όλες φοράγαμε. Κι εγώ θα φοράγα κι η Αμαλία θα φοράγε κι εσύ θα φοράγες. Δεν μπορούσα εγώ να έχω αντίρρηση.³⁰⁷

³⁰⁶ Πληρ. Ζωή Δράκου.

³⁰⁷ Πληρ. Ελένη Πρωτόπαππα.

‘Θέλαμε να φοράμε τη μαθητική ποδιά.

Ότι είμαστε μαθήτριες Γυμνασίου.’

Θέλαμε να φορέσουμε τη μαθητική ποδιά. Ότι είμαστε μαθήτριες Γυμνασίου και τέτοια. Υπήρχε προσμονή. Και είχε περισσότερα θετικά, Ντίνα. Γιατί δεν είχε τότε εσύ φοράς καλύτερο ρούχο εσύ όχι, εγώ είμαι πλούσιος εσύ φτωχός. Δεν υπήρχαν αντιζηλίες. Ήταν όλα το ίδιο. Δε ζήλευε το ένα το άλλο επειδή φορούσε καλύτερα ρούχα. Φορούσαμε όλα το ίδιο.³⁰⁸

‘Η ποδιά εξυπηρετούσε καθαρά παιδαγωγικούς λόγους.’

Η ποδιά εξυπηρετούσε, πέρα από όταν ήταν ανώμαλες οι καταστάσεις, που τα ολοκληρωτικά καθεστώτα που για τους δικούς τους λόγους θέλουν να είναι ομοιόμορφα τα παιδιά, ντυμένα και λοιπά, από πλευράς σχολείου ήταν καλό τότε, γιατί αποφεύγονταν οι διακρίσεις. Προσπαθούσαν δηλαδή και τα παιδιά των οικονομικά εύρωστων να είναι προσαρμοσμένες στις οικονομικές δυνατότητες των άλλων παιδιών. Δηλαδή για καθαρά παιδαγωγικούς λόγους και για να μην αισθάνεται μειονεκτικά το παιδί.³⁰⁹

‘Ήταν δύσχρηστη. Και μετά που μεγαλώσαμε

θέλαμε να φοράμε και κάτι άλλο γιατί ήμασταν κοπέλες.’

Ήταν μια αγγαρεία. Έπρεπε να τη φοράς. Ήσουν μαθητής. Αλλά ήταν και καλό, γιατί τότε, μετά από χρόνια δηλαδή που τα σκεφτόμαστε, παρ’ ότι ήταν δύσχρηστη γιατί ήταν υφασμάτινη, λέμε ήταν καλύτερα γιατί ξεχώριζε ο μαθητής, ενώ τώρα δεν καταλαβαίνεις. Ήταν θετική κατά μία έννοια αυτή η ομοιομορφία των μαθητών, γιατί έδειχνε μία τάξη.

Ε, ήταν δύσχρηστη. Και μετά όταν μεγαλώσαμε θέλαμε να φοράμε και κάτι άλλο γιατί ήμασταν κοπέλες, πού πηγαίναμε βέβαια, αλλά θέλαμε να φοράμε και κάτι διαφορετικό.³¹⁰

³⁰⁸ Πληρ. Βασιλική Καρκαβίτσα.

³⁰⁹ Πληρ. Βασίλης Πολιτόπουλος.

³¹⁰ Πληρ. Βασιλική Παπαχρήστου.

‘Ήταν ωραία εικόνα το ομοιόμορφο ντύσιμο.

Αλλά αν δεις και σήμερα ομοιόμορφο είναι.

Όλα τζιν, ίδια μπλουζάκια, ίδια μαλλιά. Εκεί πάνε τα παιδιά από μόνα τους.’

Ήταν πολύ ωραία εικόνα σε ένα σχολείο που είχαμε ομοιόμορφο ντύσιμο. Δεν έδειχνε ταξικές διαφορές και ήταν πολύ σημαντικό αυτό, πράγμα που τώρα είναι σε έντονο βαθμό και είναι σίγουρο ότι παιδιά που είναι οικονομικά φτωχότερα είναι σίγουρο ότι αισθάνονται άσχημα, που δεν μπορούν να έχουν επώνυμα ρούχα ή όλα τα ρούχα της μόδας. Ενώ τότε η εικόνα ήταν ίδια, παρά τις μικρές διαφορές, η γενική εικόνα ήταν ίδια. Και ήταν πολύ σημαντικό αυτό. Κι αν δεις και σήμερα δηλαδή ομοιόμορφο είναι το ντύσιμο στα σχολεία. Δηλαδή θα δεις όλα με τζιν, με λιωμένα τζιν να φοράνε. Όλα με τα ίδια μπλουζάκια τα ίδια φούτερ, ίδια μαλλιά. Δηλαδή εκεί πάνε τα παιδιά από μόνα τους. Δηλαδή θέλουν να ‘χουν μια κοινή εικόνα στην εφηβεία.

Επειδή ήταν οι εποχές πιο αυστηρές στο θέμα της ηθικής, πιστεύω ήθελαν να κρατήσουν τα κορίτσια σε πιο στενά πλαίσια και για ηθικούς λόγους. Περισσότερο, για αυτό ίσως έμεινε και παραπίσω η ποδιά για τις κοπέλες. Να δείξει δηλαδή μια ηθική γραμμή.

Για τους καθηγητές, στην αρχή τουλάχιστον μόνο αρνητικό θα ήταν αν έβλεπαν κάποια παιδιά να ντύνονται πιο εκκεντρικά, γιατί ξαφνικά έφυγε η ποδιά και ήρθε μέχρι και το παντελόνι στο σχολείο στα κορίτσια. Ε αυτό τους ξένισε λίγο, είχαν συνηθίσει κι αυτοί μια εικόνα. Όταν άλλαξε αυτό απότομα δεν τους ήτανε καλό, δηλαδή πολλές φορές θυμάμαι σχολιάζανε το ντύσιμο του παντελονιού στο σχολείο σε κάποια κορίτσια «α! φοράμε και παντελόνια», «αρχίσαμε και τα παντελόνια», με αυτή την έννοια, όχι όμως ότι τους απαγορεύανε.³¹¹

‘Ήρθε νωρίς η κατάργηση. Η αγορά δεν ήταν έτοιμη.

Δεν υπήρχε το εφηβικό ρούχο. Πολύ μετά τέλος δεκαετίας του ’80

άρχισε το εφηβικό ρούχο, ίσως και λόγω της κατάργησης

αναγκάστηκαν οι εταιρείες να φτιάξουν ρούχα για εφήβους.’

Θεωρώ για μένα ίσως, ότι η κατάργηση ήρθε νωρίς. Να είχα τελειώσει και το Γυμνάσιο δηλαδή. Βέβαια εγώ δεν την είχα χορτάσει κιόλας την ποδιά γιατί δεν τη φόρεσα στο Δημοτικό, έχει να κάνει κι αυτό, ίσως τα άλλα παιδιά να την είχαν βαρεθεί κιόλας, σαν εικόνα, σαν αίσθηση επάνω τους ρούχου κάθε μέρα το ίδιο και το ίδιο, εγώ δεν την είχα χορτάσει, αλλά επειδή εκείνα τα χρόνια, το ντύσιμο εκείνη η δεκαετία ήταν δύσκολη για τους έφηβους, εγώ δε θυμάμαι εκείνη την εποχή να

³¹¹ Πληρ. Μάνθα Κοντογιάννη.

υπάρχουν ρούχα όπως σήμερα για εφήβους. Η αγορά δεν ήταν έτοιμη. Υπήρχαν τα παιδικά και μετά τα γυναικεία. Δεν υπήρχε ενδιάμεσο εφηβικό ρούχο. Εγώ που ήμουν και αναπτυγμένη πιο ψηλή αναγκαζόμουν να φοράω γυναικεία ρούχα, που δεν ήταν ταιριαστά για την ηλικία μου. Αυτό ήταν ένα θέμα. Δεν είχα τι να φορέσω, τι να επιλέξω. Πολύ μετά τέλος δεκαετίας του '80 άρχισε το εφηβικό ρούχο, ίσως και λόγω της κατάργησης να αναγκάστηκαν οι εταιρείες να φτιάξουν ρούχα για τους εφήβους. Μέχρι τότε δεν υπήρχαν. Παιδικά και μετά γυναικεία. Ναι μετά μετά τέλος δεκαετίας '80 υπήρχαν ρούχα για αυτή την ηλικία. Ήταν ένα θέμα. Μέχρι δηλαδή να προσαρμοστεί και η αγορά στην κατάργηση της ποδιάς. Και πολλά παιδιά την περίοδο αυτή φορούσαν ρούχα που τα ράβανε. Για να βρουν και στα μέτρα τους και στο στυλ τους. Δημιούργησε μία ανατάραξη η κατάργηση της ποδιάς σε πολλά επίπεδα. Δημιούργησε. Αυτό το θυμάμαι. Και όσα κορίτσια είχανε μαμάδες μοδίστρες ήταν πιο καλοντυμένα ακριβώς για αυτό το λόγο. Δεν ήταν εύκολο να αγοράσεις δεν έβρισκες. Ένας έφηβος 13-14 χρονών, δεν έχει το σώμα να υποστηρίξει ένα γυναικείο ρούχο, ούτε βέβαια ένα παιδικό. Ήταν λίγο δύσκολο.³¹²

“Ήταν μονότονη η ποδιά.

Θεωρώ ότι είναι άκρως φασιστικό και υποτιμητικό να ομαδοποιείς τα παιδιά.

‘Όλα το ίδιο.’

Ήταν πολλή μονότονη η ποδιά. Και αν αφαιρέσεις το πρακτικό κομμάτι που εντάζει να έχεις διαφορετικά ρούχα για το κάθε παιδί για πέντε μέρες την εβδομάδα που εντάζει είναι σκληρή φάση, κατά τα άλλα θεωρώ ότι είναι άκρως φασιστικό, ιδιαίτερα υποτιμητικό για όλα τα παιδιά, δεν μπορείς να τα ομαδοποιείς λες και είναι κοπάδια, όλα το ίδιο, και το πόσο έντονη εντύπωση μου κάνει από τα ιδιωτικά που ακόμα έχουν κώδικα ενδυματολογικό, που μόνο μία μέρα την τελευταία της χρονιάς, μπαίνεις μέσα σε ένα πολύχρωμο ζωντανό πράγμα.

Στη φάση που το έζησα, για το κομμάτι που το έζησα και δεδομένου ότι δεν είχα εναλλακτικές δε με ενόχλησε. Και δεν το θυμάμαι άσχημα, το θυμάμαι ότι αυτό ήταν έτσι.³¹³

³¹² Ο.π..

³¹³ Πληρ. Φωτεινή Πολύχρονου.

**‘Οι λόγοι κατάργησης:
καθαρά μία γραμμή της πολιτείας προς ένα προοδευτικό κράτος.
Το οποίο όμως έφερε στα σχολεία, την πασαρέλα...’**

Οι λόγοι κατάργησης ήταν καθαρά μία γραμμή της πολιτείας ότι θέλει να ανοίξει ένα προοδευτικό κράτος. Το οποίο όμως έφερε ουσιαστικά στο προσκήνιο αυτό που ανέφερες, την πασαρέλα. Μία κακή τοποθέτηση των πραγμάτων δηλαδή. Αλλά αρχικά από ό, τι γνωρίζω η ποδιά για αυτό καθιερώθηκε, για να μην ξεχωρίζει ουσιαστικά πλούσιο από φτωχό παιδί.³¹⁴

³¹⁴ Ο.π..

ΕΠΙΛΟΓΙΚΕΣ ΣΚΕΨΕΙΣ

Αντικείμενο της παρούσας εργασίας υπήρξε η καταγραφή της ενδυματολογικής συμπεριφοράς των μαθητών και μαθητριών της Πρωτοβάθμιας και της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης στη σχολική καθημερινότητά τους, καθώς και κατά τις σχολικές γυμναστικές επιδείξεις, στην περιοχή της Ναυπακτίας (πόλη Ναυπάκτου και ορεινά χωριά), στο πλαίσιο των ιστορικών, κοινωνικών και παιδαγωγικών δεδομένων που την επέβαλαν, καθόρισαν και καθοδήγησαν κατά τον 20^ο αιώνα (εν πολλοίς με τον ίδιο τρόπο σε ολόκληρο τον ελλαδικό χώρο -η Ναυπακτία εξετάστηκε στην παρούσα εργασία ως χαρακτηριστικό παράδειγμα).

Η εργασία συμβάλλει στη λαογραφική μελέτη του ενδύματος στις πολλαπλές του όψεις και λειτουργίες δεδομένου ότι δημοσιεύματα αντίστοιχης θεματολογίας απουσιάζουν σχεδόν παντελώς από την ελληνική κατεξοχήν βιβλιογραφία.

Στην εργασία εξετάστηκε η επιβεβλημένη «διά νόμου» σχολική ενδυματολογική συμπεριφορά στους ελληνόπαιδες μαθητές και μαθήτριες κατά τα προπολεμικά και μεταπολεμικά χρόνια του 20ού αι. (γνωστή ωστόσο ήδη από τον 19^ο αιώνα της σύστασης του νέου ελληνικού κράτους), η οποία ωστόσο κατά την τελευταία τριακονταπενταετία (μεταπολίτευση) αποσύρθηκε, επίσης «διά νόμου», από τις πρακτικές του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος. Ωστόσο η θύμησή της -η θύμηση «των πηληκίων» των αρρένων γυμνασιόπαιδων και της «ποδιάς» των μαθητριών, κυρίως-, δεν έχει ξεθωριάσει στις μνήμες όσων είχαν την εμπειρία τους.

Χρονολογία-σταθμός κατάργησης της «ποδιάς», αποτελεί το έτος 1982, αν και ήδη το έτος 1965, είχε ήδη καταργηθεί το μαθητικό πηλήκιο των μαθητών του Γυμνασίου.

Τονίζεται εδώ και πάλι ότι τόσο η μαθητική ποδιά, όσο και το πηλήκιο αποτελούσαν επιβεβλημένο ενδυματολογικό κώδικα για τους μαθητές όχι μόνο κατά τις σχολικές ώρες, αλλά καθ' όλη τη διάρκεια της ημέρας, ακόμη και τις Κυριακές και τις εορτινές ημέρες, ενώ μόνο κατά τις γυμναστικές επιδείξεις των σχολείων, που αποτελούσαν σημαντικό αθλητικό γεγονός για τις τοπικές κοινωνίες, χρησιμοποιούνταν άλλα «αθλητικά» σύνολα.

Ένα ακόμη σημαντικό εκπαιδευτικό γεγονός αποτελούν, μέχρι και σήμερα, οι μαθητικές παρελάσεις, στις οποίες πριν τη μεταπολίτευση το μαθητικό δυναμικό παρέλαζε με τα καθημερινά σχολικά ενδύματα (εξαίρεση αποτελούσαν τα πρότυπα σχολεία και τα ιδιωτικά). Η πρωιμότερη

αναφορά για μαθητική παρέλαση εντοπίζεται το 1899³¹⁵, στα πλαίσια εορτασμού της 25^{ης} Μαρτίου. Μια ξεχωριστή στολή, διακριτή και προσδιοριστική ως «ταυτότητα» κάθε σχολείου, αρχίζει να αναπτύσσεται και να γενικεύεται ως «πρακτική» διαφοροποίησης κατά τα μεταπολιτευτικά χρόνια, όταν στα ελληνικά αστικά κέντρα αυξάνεται ο αριθμός των σχολείων, οπότε το καθένα παρελάζει πλέον με τη δική του αναγνωρίσιμη διακριτή στολή. Το θέμα αυτό της ανάπτυξης των σχολικών αμφιέσεων κατά τις παρελάσεις θα μπορούσε να αποτελέσει μια μελλοντική εργασία.

Η έρευνα πραγματοποιήθηκε στο γεωγραφικό πλαίσιο που ορίζει η περιοχή της Ναυπακτίας, η οποία αποτελεί μία αντιπροσωπευτική ελληνική περίπτωση, καθώς εκτός της μεγάλης γεωγραφικής έκτασης την οποία καλύπτει, προσφέρει επιπλέον και αντιθέσεις που επέτρεψαν τη διερεύνηση του θέματος πολλαπλά.

Η Ναυπακτία περιλαμβάνει αφενός την πόλη της Ναυπάκτου και αφετέρου τα ορεινά χωριά που εκτείνονται στους ορεινούς όγκους των απολήξεων της Πίνδου. Οι αυτοδιοικούμενες μονάδες που αποτελούσαν τη Ναυπακτία μέχρι και το 2011 είναι οι εξής τέσσερις: Δήμος Ναυπάκτου, Δήμος Αποδοτίας, Δήμος Πυλίνης και Δήμος Πλατάνου.

Έτσι η εργασία, με πλαίσιο τα ιστορικοκοινωνικά δεδομένα κατά τη διάρκεια του 20ού αι., κινήθηκε σε δυο πραγματικότητες, αφενός, της παραδοσιακής, προπολεμικής κυρίως, αγροτικής κοινωνίας, και, αφετέρου, της μεταπολεμικής μετασηματιζόμενης σύνθετης/ αστικής κοινωνίας.

Η εξέταση του πλούσιου υλικού που έδωσε η επιτόπια έρευνα (προφορικές μαρτυρίες) έδειξε την ισχυρή θέση του «πηληκίου» των μαθητών και της «ποδιάς» των μαθητριών του Δημοτικού και Γυμνασίου στις μνήμες των πληροφορητών και πληροφορητριών μου. Μάλιστα οι πλέον ηλικιωμένοι εξ αυτών, που έζησαν, ως ενήλικες εν συνεχεία, τη μετάβαση από τη χρήση τους στην κατάργησή τους, και ιδιαίτερα της «ποδιάς», τείνουν να υποστηρίζουν ότι η κατάργησή της προκάλεσε περισσότερες δυσκολίες σε κοινωνικό και παιδαγωγικό επίπεδο, από ό, τι η απελευθέρωση της μαθητικής προσωπικότητας και οι πρακτικές διευκολύνσεις που συνεπαγόταν (αν συνεπαγόταν) αυτή η «απελευθέρωση». Αντίθετα, όσοι βίωσαν την κατάργηση της «ποδιάς» κατά τη διάρκεια της μαθητικής τους ζωής, ενώ τη φορούσαν δηλαδή, τάσσονται στην πλειονότητά

³¹⁵ Χριστίνα Κουλούρη, «Γιορτάζοντας το έθνος: εθνικές επέτειοι στην Ελλάδα τον 19^ο αιώνα», από το συλλογικό έργο *Αθέατες όψεις της ιστορίας. Κείμενα αφιερωμένα στον Γιάννη Γιανουλόπουλο*, Ασίνη, Αθήνα 2012, σ. 181-21. Την περίοδο της δικτατορίας του Μεταξά οι παρελάσεις των μαθητών και των φαλαγγιτών προσέλαβαν μεγάλη σημασία και συνδέθηκαν με τη στρατιωτική παρέλαση. Οι μαθητικές παρελάσεις εξακολούθησαν κατά την εμφυλιοπολεμική περίοδο και έπειτα έως τη μεταπολίτευση.

τους υπέρ της κατάργησης. Για το θέμα αυτό δε διαπιστώθηκε κατά την ερευνητική εργασία ταύτιση απόψεων. Το θέμα αποτελεί μάλλον σημείο διαφωνίας ανάμεσα σε παλαιότερες και νεότερες γενιές, με τις πρώτες να ενθουμούνται ευχάριστα και με νοσταλγία την εποχή «των απαγορεύσεων» και των «διαταγών» και να συμφωνούν μάλιστα, στην πλειονότητα, ότι «ήταν καλύτερα τότε».

Θεωρούμε ότι το οικονομικό-κοινωνικό αλλά και το ιδεολογικό πλαίσιο, όπως κατά περιόδους διαμορφώθηκε στον ελλαδικό χώρο, από τη σύσταση του ελληνικού κράτους κ. ε., και κυρίως κατά τον 20ό αι. των μεγάλων γεγονότων και αλλαγών της ελληνικής κοινωνίας, υπήρξε ουσιαστικής και καθοριστικής σημασίας. Τα χρόνια στα οποία οι άνθρωποι της σημερινής «τρίτης ηλικίας» βίωσαν οι ίδιοι τη χρήση της μαθητικής ποδιάς (και τάσσονται υπέρ αυτής), ήταν χρόνια οικονομικής ανέχειας και δοκιμασίας, λίγοι ήταν αυτοί που είχαν τη δυνατότητα αγοράς αγαθών με νομισματική συναλλαγή, ενώ εν προκειμένω στη Ναύπακτο και τα εμπορικά καταστήματα ήταν ολιγάριθμα, η επικοινωνία με άλλες μεγαλουπόλεις δύσκολη, οπότε η μαθητική «ποδιά» εξυπηρετούσε πρώτιστα πρακτικούς λόγους, ως το μοναδικό ένδυμα με το οποίο τα θηλυκά μέλη της οικογένειας ήταν «καλυμμένα», «εξασφαλισμένα» για όλα τα σχολικά χρόνια τους στον τομέα της ένδυσης, απαλλάσσοντας τον οικογενειακό προϋπολογισμό από έξοδα, που εκ των πραγμάτων δεν ήταν σε θέση να αντιμετωπίσουν οι γονείς.

Αλλά και κάτι ακόμη: οι έφηβες νέες με τις αυστηρές και συντηρητικές ως προς το σχήμα (μακριές κάποτε ως τη μέση της κνήμης κλειστές ως ψηλά στο λαιμό, μακρυμάνικες χειμώνα-καλοκαίρι), και αδιάφορες στο χρώμα (παλιότερα μάλιστα σκοτεινές/μαύρες, αργότερα έγιναν μπλε) ποδιές, ήταν «καλυμμένες» ως θηλυκά πλάσματα (εξ)υπηρετώντας έτσι και τους κανόνες της αυστηρής οικογενειακής, θρησκευτικής και κοινωνικής ηθικής του ελληνικού παρελθόντος.

Σε αντίθεση, η γενιά των μεταπολιτευτικών χρόνων με την οποία γίνεται η σύγκριση, που εκφράστηκε στο μεγαλύτερο ποσοστό της υπέρ της κατάργησης της «ποδιάς», είναι η γενιά, που έζησε την περίοδο που η οικονομική πραγματικότητα της Ελλάδας μετασχηματίζεται, οι ανταλλαγές αγαθών έδωσαν τη θέση τους στις νομισματικές συναλλαγές, η εμπορική δραστηριότητα της πόλης της Ναυπάκτου εν προκειμένω αυξάνεται, μια οικονομική γενικότερα ευμάρεια υπόσχεται ένα αισιόδοξο μέλλον στις ελληνικές οικογένειες, η «ελευθερία» που απολαμβάνουν οι Έλληνες μετά τη δικτατορία εκφράζεται ποικιλότροπα σε πολλούς τομείς πολιτισμικής έκφρασης (και παιδαγωγικούς τρόπους) και όλα αυτά έχουν το αντίκρουσμά τους και στις ενδυματολογικές συμπεριφορές των ανθρώπων γενικότερα αλλά και ειδικότερα.

Και η κατάργηση και του τελευταίου τρόπου «χειραγώγησης» του μαθητικού κόσμου, η «ποδιά», έρχεται ως φυσικό επακόλουθο των νέων απελευθερωμένων αντιλήψεων της μεταπολιτευτικής ελληνικής κοινωνίας.

Στις δισταύουσες απόψεις για την «ποδιά» ανιχνεύονται διαφορετικές οικονομικές, κοινωνικές και ηθικές συντεταγμένες.

Η κοινωνική δυναμική τάση μετά τη μεταπολίτευση άγγιξε και την παιδεία στο επίσημο πλαίσιο της. Ένα από τα μέτρα που πάρθηκαν ήταν και αυτό της κατάργησης και του τελευταίου επιβεβλημένου ενδυματολογικού κώδικα στους μαθητές. Η μεγάλη αυτή αλλαγή είχε και συνέπειες. Μία από τις συνέπειες της κατάργησης ήταν η πρακτική δυσκολία με την οποία βρέθηκαν αντιμέτωποι οι άμεσα ενδιαφερόμενοι, αυτή της μη ύπαρξης εφηβικού ρούχου στην ελληνική αγορά, που να καλύπτει το μεγάλο ποσοστό των μαθητριών Γυμνασίου και Λυκείου. Έτσι μία μεγάλη μερίδα ανθρώπων βρέθηκε ουσιαστικά αμήχανη, χωρίς ενδυματολογικές επιλογές. Οι μαθήτριες του Γυμνασίου και του Λυκείου αναγκάστηκαν να φορέσουν ενδύματα που είτε απευθύνονταν σε παιδιά, είτε σε ενήλικες. Από αισθητική δε σκοπιά, η εικόνα νεαρών κοριτσιών ντυμένων με ενδύματα τα οποία απευθύνονταν σε ωριμότερες ηλικίες έδωσε τότε μία εικόνα ασύμβατη και παράταιρη της ηλικίας τους. Τάχιστα πάντως, η βιομηχανία και η βιοτεχνία του ενδύματος αντιμετώπισε το κενό εισάγοντας το εφηβικό ένδυμα στην αγορά, δίνοντας έτσι και ώθηση ανάπτυξης στην εμπορική ζωή των τοπικών κοινωνιών. Και της Ναυπάκτου.

Τα πρώτα εξάλλου χρόνια, που ακολούθησαν την πολύχρονη επιβολή ενδυματολογικών «νόμων» στα σχολεία, παρατηρήθηκαν ορισμένες εκκεντρικές ενδυματολογικές επιλογές των νέων, οι οποίες προκάλεσαν αναστάτωση στις μαθητικές κοινότητες αλλά και ευρύτερα. Δάσκαλοι, καθηγητές και κοινωνία, όντας συνηθισμένοι στην ομοιόμορφη και ηθικά «πρέπουσα» εμφάνιση και συμπεριφορά των μαθητριών, είδαν το σκηνικό να αλλάζει γοργά μπροστά στα μάτια τους, με τις μαθήτριες να ντύνονται διαφορετικά, να αποφασίζουν ελεύθερα μόνες για τον τρόπο της ένδυσής τους, να «τολμούν» να φορέσουν ακόμη και παντελόνια, πράγμα το οποίο απαγορευόταν ή σπάνιζε στο κοντινό τους παρελθόν, να επιχειρούν ακόμη ιδιότροπες κομμωτικές αλλαγές, συνθέτοντας εν τέλει μία νέα αναπάντεχη για τις προσδοκίες τους εικόνα. Ήταν το διάστημα προσαρμογής στα νέα δεδομένα.

Μία επιπλέον μεταπολιτευτική αλλαγή υπήρξε η χρωματική διαφοροποίηση της εικόνας των μαθητριών που εγκατέλειψαν οριστικά το καθιερωμένο και ταυτισμένο με τη μαθητική ιδιότητα μπλε χρώμα και προχώρησαν στην πολυχρωμία των ρούχων τους. Η εικόνα του προαύλιου χώρου άλλαξε, έγινε πολύχρωμος, εκφράζοντας τις προσωπικές προτιμήσεις των νέων παιδιών.

Αλλά μία ακόμη συνέπεια της κατάργησης της μαθητικής «ποδιάς» και όλων των επιβεβλημένων σχολικών ενδυματολογικών τρόπων για τα χρόνια που ακολούθησαν την ευμάρεια

των «ninties» στην Ελλάδα και αφορά και στην τρέχουσα δεκαετία αποτελεί η δημιουργία ανάγκης για συνεχή, καθημερινή εύρεση ενδυμάτων σε καιρούς που οι οικονομικές δυνατότητες των περισσοτέρων δε δύνανται πλέον να ανταποκριθούν, με αποτέλεσμα το θέμα να πάρει άλλες προεκτάσεις και να αποκαλύψει τις οικονομικές ανισότητες που σήμερα βιώνει η ελληνική κοινωνία. Και η Ναυπακτία. Η ταξική ανισότητα γίνεται πλέον φανερή και μέσα από τα σχολικά ενδύματα των παιδιών κάθε ηλικίας, με αρνητικές προεκτάσεις και ψυχολογικές συνέπειες, ρατσιστικές συμπεριφορές κ.λ.π.

Από την άλλη πλευρά, η κατάργηση της σχολικής ενδυματολογικής ομοιομορφίας, επέφερε ένα γενικό αίσθημα απελευθέρωσης, καθώς ο επιβεβλημένος ενδυματολογικός κώδικας δε σήμαινε απλά μία συγκεκριμένη «καθώς πρέπει» εμφάνιση, αλλά επεκτεινόταν και σε ένα συγκεκριμένο συμπεριφορικό κώδικα, με το μαθητή να πρέπει να αντεπεξέρχεται στο ρόλο αυτό διαρκώς και «υπό επιτήρηση».

Η κατάργηση των επιβεβλημένων σχολικών ενδυμάτων κλπ. πρόσφερε στους μαθητές και τις μαθήτριες τη δυνατότητα να καθορίσουν μόνοι τους την εξωτερική τους εμφάνιση, να εκφραστούν μέσω αυτής και να απεγκλωβίζονται από τη μαθητική τους ιδιότητα κατά τον εξωσχολικό προσωπικό χρόνο τους και τις εξωσχολικές δραστηριότητες τους.

Τα ανωτέρω αποτελούν ορισμένες επιλογικές σκέψεις μου, μετά την επεξεργασία του ακουστικού υλικού των συνεντεύξεων και την ενδελεχή μελέτη του πλούσιου φωτογραφικού υλικού που συγκέντρωσα.

Πιστεύω ότι η σχολική ενδυματολογία στον ελλαδικό χώρο, την οποία η παρούσα εργασία προσπάθησε να εξετάσει σε μια πρώτη προσέγγιση εστιάζοντας στην περιοχή της Ναυπακτίας, αποτελεί για το σημερινό ιστορικοκοινωνικό γίνεσθαι ένα θέμα που προ(σ)καλεί σε περαιτέρω ευρύτερη επεξεργασία, αξιοποίηση και συζήτηση από πολλές σκοπιές και θεωρητικές θέσεις.

ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΤΕΣ

Τα ονόματα παρατίθενται με αλφαβητική διάταξη:

1) ΑΝΔΡΕΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗ ΦΩΤΕΙΝΗ

Έτος Γέννησης: 1934

Τόπος Γέννησης: Γολέμι Ναυπακτίας

Σχολείο Φοίτησης: Δημοτικό Γολεμίου

Ιδιότητα: Μαθήτρια & Μητέρα

2) ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ

Ημερομηνία Γέννησης: 9/12/1923

Τόπος Γέννησης: Ναύπακτος

Σχολείο Φοίτησης: 1^ο ΔΗΜΟΤΙΚΟ & 1^ο ΓΥΜΝΑΣΙΟ ΝΑΥΠΑΚΤΟΥ

Ιδιότητα: Μαθητής

3) ΒΟΥΛΓΑΡΗΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ

Έτος Γέννησης: 1930

Τόπος Γέννησης: Καστράκι

Σχολείο Εργασίας: 1^ο Γυμνάσιο Ναυπάκτου(παράρτημα Πλατάνου)

Ιδιότητα: Καθηγητής Θεολογίας

4) ΔΡΑΚΟΥ-ΒΟΥΛΓΑΡΗ ΖΩΗ

Έτος Γέννησης :1940

Τόπος Γέννησης: Ναύπακτος

Σχολείο Φοίτησης: 1^ο Δημοτικό Ναυπάκτου & 1^ο Γυμνάσιο Ναυπάκτου(δύο χρόνια φοίτηση στο Αρσάκειο Πατρών)

Ιδιότητα: Μαθήτρια & Καθηγήτρια Οικιακής Οικονομίας

5) ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗ ΜΑΝΘΑ

Ημερομηνία Γέννησης: 23/07/1969

Τόπος Γέννησης: Ναύπακτος

Σχολείο Φοίτησης: Δημοτικό Γολεμίου & 1^ο Γυμνάσιο-Λύκειο Ναυπάκτου

Ιδιότητα: Μαθήτρια

6) ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ

Έτος Γέννησης: 1934

Τόπος Γέννησης: Γολέμι Ναυπακτίας

Σχολείο Φοίτησης: Δημοτικό Γολεμίου, Αμόρανης, Ανθόφυτου, Γαύρου & 3^ο Δημοτικό

Ναυπάκτου

Ιδιότητα: Μαθητής

7) **ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ**

Ημερομηνία Γέννησης: 15/04/1955

Τόπος Γέννησης: Γολέμι Ναυπακτίας

Σχολείο Φοίτησης: Δημοτικό Γολεμίου & 1^ο Γυμνάσιο Ναυπάκτου

Ιδιότητα: Μαθητής & Δάσκαλος/Διευθυντής

8) **ΚΟΡΓΙΑΛΛΑΣ ΙΩΑΝΝΗΣ**

Έτος Γέννησης: 1966

Σχολείο Φοίτησης: 1^ο Δημοτικό Ναυπάκτου

Ιδιότητα: Μαθητής

9) **ΚΟΤΣΑΛΟΥ-ΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΥ ΡΙΝΑ**

Έτος Γέννησης: 1933

Τόπος Γέννησης: Ναύπακτος

Ιδιότητα: Μοδίστρα

10) **ΚΥΡΙΑΖΗΣ ΦΩΤΗΣ**

Ημερομηνία Γέννησης: 21/07/1966

Τόπος Γέννησης: Βομβοκού

Σχολείο Φοίτησης: Δημοτικό Βομβοκού & 6^ο Δημοτικό Ναυπάκτου & 1^ο Γυμνάσιο Ναυπάκτου

Ιδιότητα: Μαθητής

11) **ΛΟΗ-ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ ΚΑΤΙΝΑ**

Έτος Γέννησης: 1945

Τόπος Γέννησης: Πλάτανος

Σχολείο Φοίτησης: Δημοτικό Πλατάνου & 1^ο Γυμνάσιο Ναυπάκτου(παράρτημα Πλατάνου)

Ιδιότητα: Μαθήτρια

12) **ΜΗΛΙΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ**

Τόπος Γέννησης: Ναύπακτος

Σχολείο Φοίτησης: 1^ο Δημοτικό & 1^ο Γυμνάσιο Ναυπάκτου

Ιδιότητα: Μαθητής & Γυμναστής

13) **ΜΠΟΥΡΜΠΟΥΛΑ-ΚΑΡΚΑΒΙΤΣΑ ΒΑΣΙΛΙΚΗ**

Έτος Γέννησης: 1943

Τόπος Γέννησης: Μανάγουλη

Σχολείο Φοίτησης: Δημοτικό Μανάγουλης & 1^ο Γυμνάσιο Ναυπάκτου

Ιδιότητα: Μαθήτρια

14) ΝΑΣΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΡΩΤΟΠΑΠΙΑ ΕΛΕΝΗ

Ημερομηνία Γέννησης: 3/8/1936

Τόπος Γέννησης: Ναύπακτος

Σχολείο Φοίτησης: 1^ο Δημοτικό & 1^ο Γυμνάσιο Ναυπάκτου

Ιδιότητα: Μαθήτρια

15) ΞΑΝΘΗ ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ

Έτος Γέννησης: 1948

Τόπος Γέννησης: Ναύπακτος

Σχολείο Φοίτησης: 1^ο Δημοτικό & 1^ο Γυμνάσιο Ναυπάκτου

Ιδιότητα: Μαθήτρια και Καθηγήτρια

16) ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΣ ΑΝΔΡΕΑΣ

Έτος Γέννησης: 1937

Σχολείο Φοίτησης: Δημοτικό Μανάγουλης & 1^ο Γυμνάσιο Ευπαλίου

Ιδιότητα: Μαθητής & Δάσκαλος

17) ΠΑΠΑΧΡΗΣΤΟΥ ΒΑΣΙΛΙΚΗ

Έτος Γέννησης: 1963

Τόπος Γέννησης: Ναύπακτος

Σχολείο Φοίτησης: 1^ο Δημοτικό & 1^ο Γυμνάσιο Ναυπάκτου

Ιδιότητα: Μαθήτρια

18) ΠΑΡΑΛΙΚΑ ΣΤΑΜΑΤΟΥΛΑ

Έτος Γέννησης: 1954

Σχολείο Φοίτησης: Δημοτικό Μαμουλάδας & 1^ο Γυμνάσιο Θηλέων Ναυπάκτου

Ιδιότητα: Μαθήτρια

19) ΠΑΡΑΛΙΚΑΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ

Έτος Γέννησης: 1944

Σχολείο Φοίτησης: Δημοτικό Ναυπάκτου

Ιδιότητα: Μαθητής & Μελετητής

20) ΠΟΛΙΤΟΠΟΥΛΟΣ ΒΑΣΙΛΗΣ

Έτος Γέννησης: 1936

Σχολείο Φοίτησης: Δημοτικό Ανθόφυτου & 1^ο Δημοτικό Ναυπάκτου & 1^ο Γυμνάσιο Ναυπάκτου

Ιδιότητα: Μαθητής & Δάσκαλος/ Διευθυντής

21) ΠΟΛΥΧΡΟΝΟΥ ΦΩΤΕΙΝΗ

Έτος Γέννησης: 1976

Τόπος Γέννησης: Ναύπακτος

Σχολείο Φοίτησης: 1^ο Δημοτικό & 1^ο Γυμνάσιο Ναυπάκτου

Ιδιότητα: Μαθήτρια

22) ΠΡΙΟΒΟΛΟΣ ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΣ

Έτος Γέννησης: 1935

Τόπος Γέννησης: Αμόρανη

Σχολείο Φοίτησης: Δημοτικό Καταφυγίου & 1^ο Γυμνάσιο Ναυπάκτου

Ιδιότητα: Μαθητής & Διευθυντής Παλαμαϊκής Σχολής Μεσολογγίου

23) ΤΣΑΓΚΑΝΟΥ-ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΥ ΑΜΑΛΙΑ

Ημερομηνία Γέννησης : 28/07/1937

Τόπος Γέννησης: Χρύσοβο Ναυπακτίας

Σχολείο Φοίτησης: Δημοτικό Χρυσόβου

Ιδιότητα: Μαθήτρια

Προέλευση Φωτογραφικού Υλικού

Παρατίθενται τα ονόματα των κατόχων των φωτογραφιών με αλφαβητική διάταξη.

1. Αποστολόπουλος Γεώργιος
2. Βούλγαρης Νίκος
3. Δράκου Ζωή
4. Κοντογιάννης Κωνσταντίνος
5. Κυριαζής Φώτης
6. Λόη-Δημητρακοπούλου Κατίνα
7. Μήλιος Γιάννης
8. Ξάνθη Αικατερίνη
9. Παραλίκας Γεώργιος
10. Ρίγας Νίκος

Επίσης:

- Παπαχαραλάμπειος Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Ναυπάκτου
- Πολιτιστικές Διαδρομές Ναυπάκτου
- Κωτούλας Κώστας, από την προσωπική του συλλογή αναρτημένη σε προσωπική του σελίδα στο διαδίκτυο
- Τσατσάνης, από φωτογραφικό υλικό τού χωριού Άνω Χώρας αναρτημένο σε προσωπική του σελίδα στο διαδίκτυο
- Εξωραϊστικός Σύλλογος Βομβοκούς
- Εξωραϊστικός Σύλλογος Γολεμίου η «Αναγέννηση»
- Εξωραϊστικός Σύλλογος Πλατάνου
- Σύλλογο Νεοχωρητών Ναυπακτίας

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

A. ΕΛΛΗΝΙΚΗ

Αβδελά Έφη και Ψαρρά Αγγέλικα (επιμ.), *Σιωπηρές ιστορίες, Γυναίκες και φύλο στην ιστορική αφήγηση*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1997.

Αγγέλη Μαρία Ν., *Σχολική Ενδυματολογία, Από το «ό,τ' είχαμε» στο «μοδάτο» ρούχο...*, Ένα μάθημα λογοτεχνίας, αφόρμηση για έρευνα, 2^ο Γυμνάσιο Αγρινίου «Κοσμάς ο Αιτωλός», Πασχέντη, Αγρίνιο 2012.

Αντωνίου Δαυίδ, *Τα προγράμματα της Μέσης Εκπαίδευσης(1833-1929) I, II και III*, Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας, Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, Αθήνα 1989.

Αντωνίου Χρήστος, *Η εκπαίδευση των Ελλήνων δασκάλων(1821-2000)*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2002.

Βαρβούνης Μανόλης Γ., *Συμβολή στη μεθοδολογία της επιτόπιας λαογραφικής έρευνας*, Οδυσσέας, Αθήνα 1994.

Βαρδακουλάς Γιάννης και Παναγιωτόπουλος Θωμάς, *Το οδοιπορικό του δήμου Ναυπάκτου*, Ναύπακτος 2001.

Βαρδακουλάς Γιάννης Δημ., *Ο μεγάλος ενεργέτης Δημήτριος Παπαχαραλάμπους*, Ναύπακτος.

-----, *Μία περιγραφή της Ναυπάκτου στα πρώτα χρόνια της απελευθέρωσης της από τον τούρκικο ζυγό*, Ναύπακτος 1992.

-----, *Η Ναύπακτος, στη διαδρομή του χρόνου*, Ναύπακτος 1996.

Βαρελάς Γρηγόρης, *Γυμνάσιο Ναυπάκτου, Φωτογραφίες 1937-1946*, Αυτοέκδοση Γρηγόρη Βαρελά, Ναύπακτος 2011.

Βρέλλη-Ζάχου Μαρίνα, «Ενδυματολογία: Διδασκαλία και έρευνα στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων», *Διαβάζω*, 245 (1990), σ. 54-59.

-----, «Χορός και ένδυμα: παράδοση και αναπαράσταση», στο συλλογικό τόμο *Χορός και Κοινωνία*, Πνευματικό Κέντρο Δήμου Κόνιτσας, Κόνιτσα 1994, σ. 97-110.

-----, *Η ενδυμασία στη Ζάκυνθο μετά την ένωση (1864-1910). Συμβολή στη μελέτη της ιστορικότητας και της κοινωνιολογίας του ενδύματος*, Ίδρυμα Αγγ. Χατζημιχάλη, Αθήνα 2003 και Μεταίχμιο 2014.

-----, *Η διδασκαλία και η έρευνα του ενδύματος στο πλαίσιο του λαϊκού πολιτισμού. Οι εργασίες των φοιτητών στο Λαογραφικό Αρχείο του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων(Λ.Α.Π.Ι.) 1964-2014*, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα 2014.

Δεληγιάννη Μαρία, Hunt Barry και Blackledge David, *Κοινωνιολογία της εκπαίδευσης*, Έκφραση, Αθήνα 1995.

Δημαράς Αλέξης, *Νεοελληνική εκπαίδευση: Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε I και II, Τεκμήρια Ιστορίας Β' 1895-1967*, Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 1984.

Ευαγγελόπουλος Σ., *Ελληνική εκπαίδευση*, τ.1, 2^η Έκδοση, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1998.

Ζιώγου-Καραστεργίου Σιδηρούλα, *Η μέση εκπαίδευση των κοριτσιών στην Ελλάδα(1830-1983)*, ΙΑΕΝ, Αθήνα 1986.

Καζάζη-Πατινώτη Μαρία, *Κοινωνιολογία της εκπαίδευσης*, Ελλην, Αθήνα 1993.

Καζανά Ζωή και Χαλάτσης Γιάννης, *Οδωνομικά Ναυπάκτου, συνοδοιπορώντας με την ιστορία στους δρόμους της πόλης*, Έκδοση Δήμου Ναυπάκτου, Ναύπακτος 1997.

Κακάμπουρα-Τίλη Ρέα, *Αφηγήσεις ζωής. Η βιογραφική προσέγγιση στη σύγχρονη λαογραφική έρευνα*, Ατραπός, Αθήνα 2008.

Καλαφάτη Ελένη, *Τα σχολικά κτίρια της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης 1821-1929. Από τις προδιαγραφές στον προγραμματισμό*, ΙΑΕΝ, Αθήνα 1988.

Κάτσικας Χρήστος και Θεριανός Κώστας Ν., *Ιστορία της νεοελληνικής εκπαίδευσης, Από την ίδρυση του νεοελληνικού κράτους μέχρι το 2004*, Σαββάλα, Αθήνα 1994.

Κότινης Μπάμπης Γ., *Η Ναυπακτία και η Ναύπακτος στην δεκαετία 1940-1950, τότε που τα πρώτα λιγοστά θριαμβικά χαμόγελα τα διαδέχτηκαν οι πολλοί θρήνοι...*, Ναύπακτος 2008.

Κουλούρη Χρ., *Ιστορία και γεωγραφία στα σχολεία(1834-1914)*, *Ανθολόγιο κειμένων – Βιβλιογραφία σχολικών εγχειριδίων*, Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας 18, Αθήνα 1988.

-----, «Γιορτάζοντας το έθνος: εθνικές επέτειοι στην Ελλάδα τον 19^ο αιώνα», από το συλλογικό έργο *Αθέατες όψεις της ιστορίας. Κείμενα αφιερωμένα στον Γιάννη Γιανουλόπουλο*, Ασίνη, Αθήνα 2012.

Κυριακίδου Νέστορος Άλκη, *Λαογραφικά μελετήματα II*, επιμ. Νόρα Σκουτέρη- Διδασκάλου, Κυρ. Ντελόπουλος και Μαρία Καίρη, Πορεία, Αθήνα 1993.

Κωστόπουλος Σωτ. Μ., *Η Ναυπακτία από γεωγραφικής, ιστορικής κλπ. απόψεως*, Αθήναι 1924.

Λαζογιώργος-Ελληνικός Δημήτρης, *Αγγελική Χατζημιχάλη: η ελληνίδα που φώτισε το έθνος*, Πνευματικό Κέντρο Δήμου Ιωαννίνων, Αθήνα 2000.

Λέφας Χρήστος, *Ιστορία της Εκπαιδευέως*, ΟΕΣΒ, Αθήνα 1942.

Λουκοβύτη Αθανασία, *Συγκριτική μελέτη της εκπαιδευτικής πολιτικής του 19^{ου} και του 20^{ου} αιώνα στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση*, Μεταπτυχιακή Διατριβή, Αθήνα 2007.

Μακρυγιάννης Ντίνος, «Διοικητικά και δημογραφικά στοιχεία της επαρχίας Ναυπακτίας», *Ναυπακτιακά*, 5(1990-91), σ. 197-228.

Μαχειρά Ελένη, *Η Νεολαία της 4^{ης} Αυγούστου. Φωτογραφίες*, Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας, Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, Αθήνα 1987.

Μεγάλη Παιδαγωγική Εγκυκλοπαίδεια, Τόμος 1, Α-Γνωσ, Ελληνικά Γράμματα, Herder, 1967.

Μελάς Σπύρος, *Η επανάσταση του 1909*, Μπίρης, Αθήνα 1957.

- Μερακλής Μ.Γ.**, «Σημειώσεις λαογραφίας», *Λαϊκή Τέχνη* (Δεύτερο Μέρος), 8 (1981).
-----, «Η μελέτη του υλικού πολιτισμού. Μια όχι άσκοπη αναδρομή», *Λαογραφία*, 35(1987-1989), σ. 93-103.
-----, *Λαογραφικά ζητήματα*, εκδ. Χ. Μπούρα, Αθήνα 1989.
-----, *Ελληνική λαογραφία: κοινωνική συγκρότηση, ήθη και έθιμα, λαϊκή τέχνη*, Οδυσσέας, Β΄ Έκδοση, Αθήνα 2009.
- Μήλιος Γιάννης, Μιχ.**, *Παλιές θύμισες από τον παλιό Έπαχτο*, Ναύπακτος 2010.
- Μπάδα-Τσομόκου Κωνσταντίνα**, *Ενδυματολογικοί κώδικες της παιδικής-νεανικής ηλικίας. Το κοινωνικο-ιστορικό τους ισοδύναμο*, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα 1993.
-----, «Παλιά φωτογραφία: Μία πρόταση ανάγνωσής της», *Δωδώνη*, 24:1 (1995), 201-227.
- Μπακαδήμα Μαρία**, «Η ίδρυση του Γυμνασίου Ναυπάκτου το 1923 μέσα στην εκπαιδευτική πραγματικότητα της επαρχίας της Ναυπακτίας», *Στερεά Ελλάς*, τεύχ. 509 (2013), σ. 37.
-----, «Τα αρχεία των ελληνικών σχολείων Ναυπάκτου-Πλατάνου-Βετολίστης κατά το διάστημα 1889-1929», *Ναυπακτικά*, 6 (1992-1993), σ 597-623.
- Μπακαλάκη Αλεξάνδρα και Ελιγμίτου Ελ.**, *Η εκπαίδευση εις 'τα του οίκου' και τα γυναικεία καθήκοντα (1983-1929)*, ΙΑΕΝ, Αθήνα 1987.
- Μπάλτα Αθανασία**, *Η Ελλάδα 1936-44, Δικτατορία Κατοχή Αντίσταση*, Πρακτικά του Διεθνούς Ιστορικού Συνεδρίου, Μορφωτικό Ινστιτούτο ΑΤΕ, Αθήνα 1989.
- Μπουζάκης Σήφης**, *Νεοελληνική εκπαίδευση(1821-1985)*, Gutenberg, Αθήνα, 1986.
-----, *Εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα. Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια γενική και τεχνικοεπαγγελματική εκπαίδευση*, Gutenberg, Αθήνα 1994.
-----, *Νεοελληνική εκπαίδευση(1821-1998)*, Ε΄ Έκδοση Συμπληρωμένη, Gutenberg, Αθήνα 2005.
- Νιτσιάκος Βασίλης**, *Οι ορεινές κοινότητες της βόρειας Πίνδου στον απόηχο της μακράς διάρκειας*, Πλέθρον, Αθήνα 1995.
-----, *Χτίζοντας το χώρο και το χρόνο*, Οδυσσέας, Αθήνα, 2003.
- Νούτσος Χαράλαμπος**, *Προγράμματα μέσης εκπαίδευσης και κοινωνικός έλεγχος(1931-1973)*, Θεμέλιο, Αθήνα 1979.
- Ντούζος Δημήτριος Γρ.**, *Λαογραφικά Ναυπακτίας*, Αθήνα 1961.
-----, *Λαογραφικά ορεινής Ναυπακτίας(Κραβάρων)*, Αθήνα 1961.
- Οικονόμου Κώστας**, *Ιστορικός και τουριστικός οδηγός της Ναυπάκτου*, Αθήνα 1980.
- Παναγιωτόπουλος Θωμάς και Χαλάτσης Γιάννης**, *Το επαχτίτικο παζάρι*, Ναύπακτος 2000.
- Πανταζής Νίκος Αντ.**, *Η Ναύπακτος μέσα στους αιώνες, μύθος και πραγματικότητα*, Ναυπακτικά Μελετήματα, Ναύπακτος 1991.

Παπαδημητρίου Κώστα Π., *Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδας(1828-1945)*, Τόμος Γ', Σμυρنيωτάκης, Αθήνα.

Παπαθανασίου Μαρία, *Μεγαλώνοντας στον ορεινό χώρο. Παιδιά και παιδική ηλικία στο Κροκόλειο Δωρίδας στις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα*, Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας Γενικής Γραμματείας Νέας Γενιάς, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών Ε.Ι.Ε., Αθήνα 2003.

Παπαϊωάννου Γεωργία, «Το ρολόι της Ναυπάκτου», *Ναυπακτικά*, 14(2004-05).

Παπακωνσταντίνου Αποστόλης και Ανδρέου Αποστόλης, *Τα διδασκαλεία και η ανάπτυξη της παιδαγωγικής σκέψης, 1875-1914*, Οδυσσεάς, Αθήνα 1992.

Παπανικόλαος Νίκος, «Αναμνήσεις από τον Πλάτανο και το Θέρμο, το 1941...», *Η δάφνη*, 12(2005), σ. 25-27.

Παπανούτσος Ευάγγελος Π., Π., *Απομνημονεύματα*, Φιλιππότης, Αθήνα 1982.

-----, *Πρακτική Φιλοσοφία*, Β' Έκδοση, Δωδώνη, Αθήνα – Γιάννινα 1984.

Παπαντωνίου Ιωάννα, *Ελληνικές φορεσιές*, Ιωάννινα 1973, Πελοποννησιακό Λαογραφικό Ίδρυμα, Ναύπλιο 1981.

-----, *Μακεδονικές φορεσιές*, Πελοποννησιακό Λαογραφικό Ίδρυμα, Ναύπλιο 1992.

-----, *Η Ελληνική ενδυμασία, Από την αρχαιότητα ως τις αρχές του 20^{ου} αιώνα*, Εμπορική Τράπεζα της Ελλάδος, Αθήνα 2000.

Παραλίκας Γεώργιος, «*Εν Ναυπάκτω Τη...*», *μαρτυρίες και ντοκουμέντα για το χθες*, Αυτοέκδοση.

Παραλίκας Νίκος, «Μαθητικό πηλήκιο-ποδιά και παιδονόμος», *Τοπικά/εμπρός*, σ.13-14.

Πετσάλης Θανάσης, *Οι μαυρόλυκοι, Το χρονικό της Τουρκοκρατίας(1565-1799)*, 6^η Έκδοση, Εστία, Αθήνα 1981.

Πυλαρινός Πάνος, *Κράβαρα και Κραβαρίτες*, Γ. Α. Μαρίνου, Αθήνα 1951.

Ράπτης Γιάννης, *Συμβολή στην ιστορία της Ναυπακτίας, Γεγονότα Περιόδου 1940-1950*, Έκδοση Ειρήνης & Γιάννη Ράπτη, Ναύπακτος 2003.

Ράπτης Δημήτριος Ελ., «Ο σχεδιασμός μιας επιτόπιας λαογραφικής έρευνας. Τα πρακτικά της προβλήματα», *Διαβάζω*, 245(1990), σ. 64-66.

Ρέππας Χρήστος Κ., *Εκπαιδευτικά Ναυπακτίας(1833-1847)*, Αθήνα 1998.

Ρούσσος Γεώργιος, *Νεώτερη Ιστορία του Ελληνικού έθνους, 1826-1974*, Τόμος Έβδομος, Ελληνική Μορφωτική Εστία, 1975.

Σταυρογιαννόπουλος Βασίλειος, *Κράβαρα τα περήφανα*, Ναύπακτος 1982.

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους. Νεώτερος Ελληνισμός από 1913 έως 1941, Συλλογικό Έργο, Τόμος ΙΕ, Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., 1978.

Τσάκος Γ. Ι., *Ιστορικές αναφορές στο δήμο Ναυπάκτου*, Αθήνα 2006.

Τσιώλης Γιώργος, *Ιστορίες ζωής και βιογραφικές αφηγήσεις: η βιογραφική προσέγγιση στην*

κοινωνιολογική ποιοτική έρευνα, Αθήνα 2006.

Τσονάκας Τάκης, *Πλέικα: η συνθηματική γλώσσα των Κραβαριτών Ελληνοραφτάδων*, Λεξικό, Πανεπιστήμιο Πατρών, Εργαστήριο Νεοελληνικών διαλέκτων, Πάτρα 2013.

Τσουκαλός Κωνσταντίνος, *Εξάρτηση και αναπαραγωγή, ο κοινωνικός πόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα (1830-1922)*, Θεμέλιο, Αθήνα 1982.

Φούρλας Δημήτρης, «Σύμμικτα- Δέσμη εγγράφων των Κραβάρων και της Ναυπακτίας, Σχολικά» *Ναυπακτικά*, 3(1986-1987), σ. 567-569.

Φουρναράκη Ελένη, *Εκπαίδευση και αγωγή των κοριτσιών. Ελληνικοί προβληματισμοί(1830-1910). Ένα ανθολόγιο*, ΙΑΕΝ, Αθήνα 1987.

Φραγκουδάκη Α., *Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και φιλελεύθεροι διανοούμενοι. Άγονοι αγώνες και ιδεολογικά αδιέξοδα στο μεσοπόλεμο*, Κέδρος, Αθήνα 1977.

Χαραλαμπίκης Ιωάννης Α., *Το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα*, Καμπανάς, Αθήνα 1980.

Χαραλαμπόπουλος Χαράλαμπος Δ., «Τοπωνυμικά», *Ναυπακτική*, 123/Ιούλ.-Αύγ.(2003), σ.2.

-----, *Του Δήμου Πυλίνης τα χωριά*, Εταιρεία Ναυπακτικών Μελετών, Αθήνα 2005.

-----, *Του Δήμου Ναυπακτίας η πόλη και τα χωριά*, Εταιρεία Ναυπακτικών Μελετών, Αθήνα 2006.

-----, *Του δήμου Αποδοτίας τα χωριά*, Εταιρεία Ναυπακτικών Μελετών, Αθήνα 2009.

Χατζιωσήφ Χρ. (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ού} αιώνα, 1922-1940. Ο Μεσοπόλεμος*, τ. Β1, Αθήνα 2002.

Χατζηστεφανίδης Θεοφάνης Δ., *Ιστορία της νεοελληνικής εκπαίδευσης (1821-1986)*, Δημ. Ν. Παπαδήμα, Αθήνα 1986.

B. ΞΕΝΗ

Appadurai Arjun, *The Social Life of Things: Commodities in Cultural Perspective*, Cambridge 1986.

Roland Barthes, *Ο φωτεινός θάλαμος, σημειώσεις για τη φωτογραφία*, μετ. Γιάννης Κρητικός, Ράππα, Αθήνα 1984.

-----, *Εικόνα-μουσική-κείμενο*, Πλέθρον, Αθήνα 1988.

Bernstein Basil, *Παιδαγωγικοί κώδικες και κοινωνικός έλεγχος*, Εισαγωγή- Μετάφραση- Σημειώσεις Ιωσήφ Σολομών, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1989.

Bicheno Hugh, *Η ναυμαχία της Ναυπάκτου (1571). Η κρίσιμη σύγκρουση του Σταυρού και της Ημισελήνου*, μετ. Χαρίκλεια Τσαλιγοπούλου, επιμ. Ελένη Κεκροπούλου, Ενάλιος, Αθήνα 2006.

Bourdieu Pierre, «Cultural Reproduction and Social Reproduction», επιμ. Richard Brown, *Knowledge, Education and Cultural Change*, Tavistock, London 1973, σ. 56-68.

Bourdieu Pierre και Claire Marie, «Le paysan et la photographie», *Revue Francaise de Sociologie*, 6-2 (1965), σ. 164-174.

Copan Jean, *Η επιτόπια εθνολογική έρευνα*, μετάφραση-επιμέλεια Κατερίνα Μάρκου, Gutenberg, Αθήνα 2004.

Cunnington Phillis και Buck Anne, *Children's Costume in England 1300-1900*, Adam & Charles Black, London 1985.

Eco Umberto, *Social Life as a Sign System*, 1973.

Ellington Tameka και Leslie Catherine, «Dress, Self-esteem, Self-efficiency and the academic achievement of African-American High School Girls», *International Journal of Fashion Desigh, Technology and Education*, 1:2 (2008), σ. 69-78.

Ferro Marc, *Η κινηματογραφική ταινία. Μία αντι-ανάλυση της κοινωνίας στο :Ζακ Λε Γκοφ-Πιερ Νορά, Το έργο της ιστορίας*, μετάφραση Κλ. Μητσοτάκη, τ. 1., Αθήνα 1981.

Freund Gisele, *Φωτογραφία και κοινωνία, θεωρία και ζητήματα αισθητικής και σημειωτικής*, μετάφραση Τζ. Χατζησπύρου, Θεωρία, Αθήνα 1982.

Hebdige Dick, *Υπο-κουλτούρα: το νόημα του στυλ*, μετ. Έφη Καλλιφατίδη, Τρίτη Έκδοση, Γνώση, 1988.

Howard Johnston, «Student Dress Codes and Uniforms», *Education Partnership, INC.*, 2 (2009).

Thomson Paul, *Φωνές από το παρελθόν, προφορική ιστορία*, μετ. Ρ. Β. Μπούσχοτεν, Ν. Ποταμιανός, επιμ. Κ. Μπάδα, Ρ. Β. Μπούσχοτεν, Πλέθρον, Αθήνα 2008.

Migliorini Bruno, μετ. Μαίρη Καμπόλη-Χαραλαμποπούλου, «Ναύπακτος=Lepanto», *Ναυπακτιακά* 5(1990-91), σ. 143-154.

Nora Pierre, *Between Memory and History: Les Lieux de Memoire*, μετ. Marc Roudebush,

Representations 25, Spring 1989.

Queiroz de Jean Manuel, *Το σχολείο και οι κοινωνιολογίες του*, μετ. Ιφιγένεια Χριστοδούλου και Γιώργος Σταμέλος, Gutenberg, Αθήνα 2000.

Snook Barbara, *Costumes for Children*, Charles T. Branford Company, Newton, Massachusetts 1986.

Wilken Ilani και **Van Aardt Annette**, «School Uniforms: Tradition, benefit or predicament?», *Education as Change*, 16:1(2012), σ. 159-184.

Wendell Anderson, «School Dress Codes and Uniform Polices», *Policy Report*, 4(2002), σ. 1-20.

ΙΣΤΟΤΟΠΟΣ

<http://www.educationpartnerships.org/>

ioannismetaxas.gr/Varius/EONXeretismosStoli.html

el.wikipedia.org/wiki/Εθνική_Οργάνωση_Νεολαίας

**ΑΠΟΜΑΓΝΗΤΟΦΩΝΗΜΕΝΗ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ:
της μοδίστρας Ειρήνης Κότσαλου-Χριστοπούλου**

Ειρήνη Κότσαλου-Χριστοπούλου
Έτος Γέννησης: 1933
Τόπος Γέννησης: Ναύπακτος
Ιδιότητα: Μοδίστρα

Πόσο χρονών είστε;

Εγώ; 80. Γεννηθείσα το 1933.

Μεγαλώσατε στη Ναύπακτο;

Ναι.

Πότε αρχίσατε να ράβετε;

Χμ, αρχάς του '50.

Ράβατε από την αρχή μαθητικές ποδιές;

Ναι τότε φτιάχναμε πολλές ποδιές.

Πότε σταματήσατε να ράβετε;

Ακόμα ασχολούμαι. Έχω δυο τρία χρόνια τώρα που δε ράβω, αλλά μέχρι τότε έραβα τα δικά μου.

Πώς τη φτιάχνατε την ποδιά;

Ήταν θυμάμαι μπλε και τη ράβαμε μεσάτη. Ποπλίνα στο ύφασμα όλες. Το μήκος έφτανε κάτω από το γόνατο. Το σκέπαζε. Και απ' έξω δυο τσεπούλες αριστερά και δεξιά. Ο γιακάς ήταν στρογγυλός τότε και λευκός. Βάζαμε και μπλε κουμπάκια.

Από μέσα βάζατε κάποια επένδυση;

Όχι όχι, ούτε φόδρα ούτε τίποτα. Μόνο το ύφασμα.

Η αξία της ποδιάς ποια ήταν θυμάστε;

Πέντε δραχμές κι αν παίρναμε. Ράβαμε αρκετές ποδιές, αλλά πολλές κοπέλες βολεύονταν με αλλωνών. Δηλαδή είχε μία την αδερφή ή την ξαδέρφη της που είχε, έπαιρνε αυτή.

Τα κουμπάκια από πού τα παίρνατε;

Τότε είχε ο Παισίου και ο Παπαδημητρίου τέτοια.

Είχε κάτι άλλο πάνω η ποδιά;

Όχι. Και το σχέδιο ήταν ίδιο για όλες. Συγκεκριμένο.

Η κάθε κοπέλα έραβε μία ποδιά ή μπορεί και περισσότερες;

Όχι, μία μία. Και αυτές που είχαν δηλαδή λεφτά πάλι μία έραβαν. Δεν έπαιρνε ο άλλος δεύτερη ποδιά. Γιακαδάκια είχε δύο ίσως.

Τα γιακαδάκια πώς τα ράβατε;

Τα γιακαδάκια τα ράβαμε ξεχωριστά και βάζαμε είτε σούστες είτε τα ράβαμε με το χέρι από μέσα. Για να το βγάζουν να το πλένουν.

Ήταν διαφορετικό ύφασμα ο γιακάς;

Ναι ήταν πικέ.

Όσα χρόνια φτιάχνατε μαθητικές ποδιές, γιατί ράβατε πάνω από 30 χρόνια, άλλαξε τίποτα στο σχέδιο;

Όχι, όχι. Μέχρι που καταργήθηκαν δεν άλλαξε τίποτα.

Πότε σταματήσατε να ράβετε μαθητικές ποδιές;

Σταμάτησα νωρίτερα από τότε που καταργήθηκαν γιατί τα κορίτσια τότε τις βρρίσκαν έτοιμες. Μετά το '60 δηλαδή σταμάτησα να έχω μαθητικές ποδιές.

Στις ποδιές κάνατε μεταποιήσεις ή διορθώσεις;

Τύχαινε να κάνω, ναι. Βάζαμε συνήθως στις μασχάλες και στους αγκώνες εδώ ύφασμα, μπάλωμα γιατί έλιωναν. Αλλά οι περισσότερες κοπέλες τις φορούσαν έτσι λιωμένες, γιατί δεν είχαν λεφτά για να τις διορθώσουν.

Στην περιοχή υπήρχαν πολλές μοδίστρες που έφτιαχναν μαθητικές ποδιές;

Ήταν εδώ από παν η Μπακογιάννου, η Νίκη η Διαμαντή, μέσα ήταν η Πρίντεζη, η άλλη του Πατούχα. Ήταν και η Μάτου, αλλά πολύ πιο πριν. Εγώ εκεί πήγα να μάθω, αλλά δεν κόβαν μπροστά μου ύφασμα. Μετά ξεκίνησα στη Νίκη. Ήταν μετά πάλι η Πατσαούρα, η Λάμπρω του Μούκαλου εδώ, εδώ παραπάνω η Μάχη.

Ήταν κι άλλη μία δεν τη θυμάμαι. Ήταν αρκετές, αρκετές, πάνω από δεκαπέντε. Κάθε γειτονιά είχε και τη μοδίστρα της.

Εσείς πώς το βλέπατε το θέμα της ποδιάς;

Κοίτα ήταν καλύτερο γιατί να αν ήταν μία πιο φτωχιά αφού φορούσε το ίδιο δεν αισθάνεταν άσχημα. Μετά που άλλαζαν τα πράγματα και φόραγε μία καλύτερο κι άλλη χειρότερο, καταλαβαίνεις τα κοριτσάκια που δεν είχαν αισθάνονταν άσχημα. Γιατί με την ποδιά φόραγαν μία μέχρι να χαλάσει.

Στις γυμναστικές επιδείξεις τι φορούσαν;

Οι κοπέλες φουφούλες.

Ράβατε εσείς φουφούλες;

Ναι. Πώς δεν έραβα; Αφού δεν υπήρχαν έτοιμες. Ήταν φαρδιά παντελόνια, σα σακιά θυμάμαι ήταν, με ένα λάστιχο στο επάνω μέρος. Πολύ απλό ρούχο.

